

صایی: ۴-۶۵

واریق

تورکجه و فارسجا فرهنگی مجموعه
دقوز و نجوایل

مجله فرهنگی فارسی و ترکی
سال نهم

شماره امتیاز ۸۵۳۸

آبان، آذر و دی ۱۳۶۶
قیمت ۳۰۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم
ایچینده کیلر (فهرست)

- ۱- کلمه لر اوزه رینه (۷) : دوكتور حميد نطقی ۳
- ۲- ینی کتابلار ۱۶
- ۳- فضولی نین دهلی (۲- سوزداغارچینی) : دوكتور جواد هیفت ۱۷
- ۴- خسرو و شیرین موضوعو و تورک ادبیاتی : پرفسور غ بیگدلی ۲۰
- ۵- مبانی دستور زبان آذربایجانی (مبحث جملات ۵) : م.ع. فرزانه ۵۰
- ۶- قلم : عبدالخالق جنتی ۵۸
- ۷- اوردان- بوردان : ت. پیرهاشمی ۵۹
- ۸- ادبی تحلیل لر (۲) : بویوک فضولی دلیر : ح. ن. آیتان ۶۴
- ۹- لغات ترکی مصطلح در زبان فارسی (۳) : علی اسماعیل فیروز نمرینی ۶۹
- ۱۰- نهج البلاغه اوخویاتی : اسماعیل هادی ۷۶
- ۱۱- قزلباشها : هانس روهرت رویمر (فراپهورگ) ترجمه مجید جلیلوند ۷۹
- ۱۲- نقد کتاب کوراوغلو در افسانه و تاریخ : م.ع. فرزانه ۹۶
- ۱۳- گنچون گونلریم : سیدعلی میرنیا (سید) ۱۰۰
- ۱۴- نازاکشف لر : شاه اسماعیلین میقاتودلو ال یازماسی ۱۰۱
- ۱۵- گندرسین؟ - گندرسین می؟ : دوكتور عباسعلی جوادی ۱۰۲
- ۱۶- شعریمیز و اسلام : فضولی، نهاتی، دخیل، یونس امره، هندی و خالق فکری ۱۰۲
- ۱۷- اللریم : ح. ن. آیتان ۱۰۸
- ۱۸- شعر : محمد امیری (ارغوان) ۱۰۹
- ۱۹- دوردلوگلر دفتریندن (۴) سؤنمز ۱۱۰
- ۲۰- وئرمز : ح. م. ساوالان ۱۱۱
- ۲۱- آنادیلیمه : کریمی (مراغه) ۱۱۲
- ۲۲- گوروموش آغاج : قهرمان خطیبی ۱۱۳
- ۲۳- من نهیم : فیروز نمرینی ۱۱۴
- ۲۴- عرفانلی سؤز : عزیزالله ناصر (ساقی) ۱۱۵
- ۲۵- بیزه گلن مکتوبلار : کانون فرهنگی و هنری میاندوآب ۱۱۶
- ۲۶- بهمن آبی انقلابی نین ظفری مناسبتیه : یارهاقلاردان آخان قانلار. حسین اغیارلی ۱۱۷
- ۲۷- افغانلی مسلمان قارداشیمیزدان مکتوب : فیض ایرکین ۱۱۸
- ۲۸- آتالار سؤزو : منظوری خامنه ای ۱۱۹
- ۲۹- ائلیم : داشقین (تبریز) ۱۲۰
- ۳۰- سؤلمز او مهید : علی شریف (آدهیز) ۱۲۰



مجله فرهنگی فارسی و ترکی
تورکجه و فارسجا فرهنگی مجموعه

وارلیق

دوققوزونجو ایل - آبان ، آذر ، دی - ۱۳۶۶ شمسی

دوقتور حمید نطقی

کلمه لر اوزه رینه

کوکلر - اکلر - گووده لر - کلمه لر

* ۷ *

۷۰ - ش

۱ - (۷۰) - "ش" اکی نین قدیمدن آد سوپوندان کلمه لره گتیر
- یلمیش اولدوغونو گوشته رن اورتکلر واردیر :
گون - گونش . گفن - گفنیش . تورک - تورکیش .
و هابله دیر تیزکش (داریخماق ، صیخینتی ، شولوقلوق و غلبه لیک
اوزندن حرکتده چتین لیک چکمک بو کلمه نین معناسی حقینده کاشغرلی
دئیر : المانع فی السیر من الزخمه - دیوان لغات الترک ج ۱ ،
ص ۴۶۰) . بیزده ایشلک اولان " کوروش " (یاری کور) دا بوقبیلدندیر
۲ - (۷۰) - شوگی بیانی اوچون ده بو اکدن فایدالانیلیر :
مفیش (محمد) ، ایبیش (ابراهیم) ، فاطوش (فاطمه) ... کیمی
آدلاری قیصا لتماق ، اکثریا اونلاری ایکی هجالی حالا گتیرمکله
اولور . آدین باشینی گتیرمک و اونون صونونا " - ش " علاوه اتمک
قیصا لتماقلا بیرلیکده بیر نوع شوگی گوشته رینی ده صابیلار . بونا
دیلچیلیکده " هیپوتوریتیک " دئیرلر . آدلار دخیل کلمه لردن اولسالار
بشله بیر جریان دان قابق . آدلارین تلفظو اصیل دیلده دگیل ، بیزیم

آغزیمیزا و دانیشما عادتلریمیزه گوره دگیشر: (محمد "ممد" اولار، محمدعلی، "مع دهلی" تلفظ اولونار، حسین "حوسئن" اوخوناروسایره) صونرا قیصالتما قالیبیلاری نین بیریسینه گوره آد صون شکلینی تاپار. مثلا مرکب آدین اکثر اکیینجی پارچاسی دوشر. بیرینجی پارچانین صونونا مثلا "ی" (ممی، کیمی)، (یادا بورادا اولدوغو کیمی "ش") سسی آرتیریلیر ویا باشقا یوللارلا "تصفیر" ایشی تاماملانار.

آدلاری کیجیلتمه قدیم زامانلاردان بری راست گلینن بیرحادثه دیر اینوش تگین (انوشتکین) و تکیش علاءالدین وسایره بونوتائیدما. تدیر ۳ - ۷۰ - بو اک رنگ لرین، آدلارینا علاوه اولار و "ماییل" و "بنزه" معناسی وقریر بو حالدا - "شین" اکی ایله علاقه دار اولدو-غو دوشونولور ("شین" اکی نه باقینیز - نومره : ۷۲)

۴ - ۷۰ - "ش" اکی ایله دوزه لمیش ایش آدلاری (اسم فعللر) چوخ ایشلکدیر. عمومیتله بیر ایشین اجرا سینداکی "حال، طرز" ی بیان ائدر: دؤروش، باغیش... کیمی.

یئلبازه چقوریلیر کیمی بیردن دؤنوشلری عشو ایله دفوریلیش، ساچیلیش، اؤرتونوشلری...

هر رنگی ایسته مز گوزوموز اپندی الدادیر. اسپاینا دالفا - دالفا بو آخسام بوشالدادیر. (یحیی کمال، "اندلوسدا رقص") بیلدیگیمیز کیمی یوخاریداکی مثالدا دؤنوش "دؤنمک" دن، دفوریلیش "دفوریلیمک" (چفوریلیمک) دن، ساچیلیش "ساچیلماق" دان و اؤرتونوش ده "اؤرتونمک" (اؤز - اؤزونو اؤرتیمک) مصدریندن - دیر، "یئلبازه" ده "یئلهپیک" دیر.

"اونون گئیینیشی" یعنی "گئیینمه طرزی". "علی نین اوخو - یوشو" یعنی "علی نین اوخوما طرزی یا حالی": "منیم یاریم گلشیندن بللی دیر... یعنی" گلمک، یفریمک طرزیندن بللیدیر".

۵ - ۷۰ - "ش" اکی، بعضا "م - (یم)" اکی کیمی بیر ایشین اجرا سیندا "بیر دفعه یه مخصوص اولماق" مفهومونو گتیرر: اوچوش، "بیر ووروشدا بیخدی" وسایره کیمی.

۶ - ۷۰ - "ش" اکی ایله دوزه لمیش بعضی کلمه لر هم "طرز، حال" ی آنلاتار و هم ده آد کیمی ایشله دیرلر، بیر مثال:

قارین ایندیکی یاغیشینا (یاغما طرزینه ، حالینا) باخارسان ، صاباح
داملاری کوره مهلی اولاجاغیق .

— گینه یاغیش باشلادی .

ایکینجی مثالدا " طرز و حال " — دان صحبت ائدیلمه دیگی آچیقدير .
هم آد و هم حال و طرزی گؤسته رن " ایش آدی " اولان کلمه لردن باشقا
اؤرنکلر : بیر چیچه گین سحرچاغی آچیلیشینى سفیر ائتمک روحا نشته
وئرر . بیری نین ایش یئری نین آچیلیش مراسیمی و بونا بنزر کلمه لر
چکیلیش (چکیلمه حالی ، قرعه کشی) ، تیکیش ، دؤنوش (دؤنمه طرزی
بازگشت) ، گیریش ، انیش ، ساتیش ، اوچوش (اوچناق طرز و حالی ،
قوشویا طیاره نین " پرواز " ی) ...

۷ — ۷۰) — بو اک ایله دوزه لمیش فعل آدلاریندان بعضی سی صفت
کیمی ایشله دیلیر : یانلیش (سهو و خطالی) سوز ، یوققوش یول ،
ایگدیش ده وه ... کیمی .

۸ — ۷۰) — بو اک ایله دوزه لن کلمه نین گؤوده یا کؤکونون
(ریشه سی نین) صونو مصوت ایسه " ی " سسی آرتیریلیر .
یا شا — ی — یش ، آنلا — ی — یش ... کیمی . قدیم تورکجه ده بو " ی "
یین آرتیریلما دیغینی گؤروروک .

قارغیش (قارغی — ش) ، آلقیش (آلقى — ش) کیمی ...

۹ — ۷۰) — فعلین گؤوده سی " ش " ایله بیتدیگینده بو سسین
" ادغام " اولدوغونو گؤروروک . بیر اؤرنک :

بوغوش : (بوغوشماقدان ، فعل گؤوده سی " بوغوش " — دور . بونا بیرده
— ش گلدیکده " بوغوشوش " اولار . بونا قیصا اولاراق دیلیمیزده " بوغوش "
دئییریک بونا گوره بو وجهله ایکی مترادف کلمه قارشیسیندا ییق
" بوغماق ایشی نین حالی " معنا سیندا ایسه ایکینجی سی " بوغوشماق
ایشی نین حال و طرزی " معنا سیندا دیر)

۱۰ — ۷۰) — بو اکله دوزه لمیش بعضی فعللرین اصل کؤکلر
ایشکللیکدن چیخمیشدیر : یاخیشماق ، قووشماق ، باریشماق ، ساتاشماق
باغداشماق ، کیمی .

۱۱ — ۷۰) — بو اکله دوزه لمیش بعضی سؤزلر قوشا خالیندا گلرلر :
بؤروش — بؤروش ، دگیش — توخوش ، قاپیش — قاپیش ، قاریش — قاریش ،
آلیش — وئریش ، .. کیمی .

۱۲ - ۷۵) - بو اكله دوزه لميش يئنى سۆز و اصطلاحلار پىن ان ايش -
 لك لر يندن مثال : چۆكوش (سقوط ، انحطاط) ، آنلا تيش (بيان و
 افاده) ، آنلا ييش (فهم و درك) ، ديرهنيش (مقاومت) ،
 دۆيوش (احساس) ، دۆشوش (تنزل) ، دۆشونوش (تفكر طرزى) ،
 گنجيش (" گذر ") ، گيريش (مدخل ، مقدمه) ، گورونوش (ظاهر) ،
 گۆستهريش (تظاهر) ، اينانيش (اينانما حالى) ، سزيش (درك ، حس
 ائتمك ، ملتفت اولماق) ، ياراديليش (خلقت) ، ياشايش (حيات طرزى
 زندگانلىق) و سايره

۷۱ - ش -

۱ - ۷۱) - " ش - " اكي فعلين گۆده سينه آرتيريلار و " تقابل "
 و " قارشىلىقلى ليق " معناسى وئرن فعللر دوزه لدر :
 - قوشلار اوچوشدو . خوروزلارى دۆيوشدوردولر . اوشاقلار آغلایاراق
 بىر - بىرلرينه باخيشديلار .

۲ - ۷۱) - بورادا " ش - " اكي ايله دوزه لميش فعل لر ين معنا
 سينداكى ايش مفهومو قارشىلىقلى اولاراق ايكيدن چوخ فاعيله عايددير :
 - قوزولار مله شير ، سفرچهلر اوچوشور ...
 - قادينلار قاچيشديلار ، آغلا شيب يانا - يانا داغيلديلار ، گئتى لىر
 هر بىرىسى بىر يانا . (يوسف ضياء)

دوستلار سئويشر ، دوشمنلر دۆيوشر ، ادبسىزلر سؤيوشلر ...
 حىوانلار ايگله شه - ايگله شه ، آداملار دانيشا - دانيشا آنلاشارلار .
 بو معنا دا : سۆز " بىر بىرينه " ، " بىر بىرىنى " كلمه لرى ده علاوه
 ائديله بيلر :

بىر - بىرىنى قورويان قارداشلار ...

بىر - بىرينه كۆمك ائدن انسانلار ...

قدىم متنلردن مثال : " يوند قاموغ اوقراشدى " (هامى آتلار - يئشمى
 گۆره نده بىرلىكده كيشنه ديلر : عئىنى اثر ، ج ۱ ، ص ۲۳۵) .

۳ - ۷۱) - " ش - " اكي ايله دوزه لن فعللر ، قدىم زاماندا
 گئنىش صورتده " اورتاقلاشما " و كۆمكلشمه " معناسينا ايشله دىلىردى :
 " اول منكا بيغاچ كسيشدى " (او منه آغاچ كسمك ايشينده كۆمك
 ائتىدى) . تاپيشماق " (ايكى آدام ايشلرينى بىر بىرينه تاپشیرما ،

وکیلشمک - " دیوان لغات الترک " ال یازماسی ص ۱۸۴) ... کیمی .
 ۷۱ - ۴) - " ش - " اکی ایله دوزه لمیش بیر قسم فعللرده
 اورتاقلیق و اشتراک یئرینه فاعیلین اؤز - اؤزونه بیر وضعیتدن
 باشقا بیر وضعیتینه گنجیشی معناسی تاپیلیر :
 اوشاق گلیشیر (انکیشاف ائدیر) ، طوفان یاتیشدی . هاوا قیزیشیر .
 بوشکیل فعلین ، مطاوعت (دؤنوشلو) فعللرله نه فرقی واردیر ؟
 بیر مثاللا بونو ایضا چالیشاق : " بؤروشمک " ده ، اشارت ائتدیگیمز
 کیمی " اؤز - اؤزونه لیک " واردیر ، بعضی " بوزوشن " نسنه (شئی)
 دؤردونجو یئرده قصد اولمادان بؤروشار . حالبوکی " بوزولن " نسنه
 قصد ایله ایشه قاریشدیریلمیش بیر عاملین تاثیر ایله بوزوشار -
 یا اگر بیر آدام دان بحث ائدیلسه اؤز اراده سی ایله مثلا بییر
 گوشه یه سینر . او زمان او بییر گوشه یه " بوزولدو " دئییلر .
 قدیم زامانلاردا دا معنا گئنیشله مه سی یولو ایله " ش - " اکی
 ایله " اؤز - اؤزونه لیک " مفهومو ایما ائدیلمیشدیر :
 " تونلار اوبراشتی " (بالتارلار اپریشدی ، اپریدی : دیوان لغات
 الترک ، ج ۱ ، ص ۲۳۱) .

۷۱ - ۵) - بو اکله دوزه لمیش یعنی سوز و اصطلاحلاردا ن مثال :
 چارپیشماق (مصادمه) . گلیشمک (انکیشاف ، توسعه) .
 اولوشماق (تشکل ائتمک) ، دؤنوشمک (استحاله) ... کیمی .

۷۲ - شین

رنگ لری بیان ائدن صفتلرین صونونا گلرو بنزه رلیک معناسی و شرر
 : ساریشین (ساری - شین) ، قاراشین ، کؤکشین (گؤی رنگه چالان) ،
 " کلون السما " گؤی رنگینه بنزه ر - کاشغری دیوان ج ۱ ص ۴۲۷ و ج ۱
 ص ۱۸۶) ... کیمی

۷۳ - فار

قدیم (مثلا خاقانی) متنلرده بیزده کی " سوارماق " سوزونو
 " سؤو - غار - ماق " شکلینده گوروروک . بونون " ائتدیرن فعلی " ده
 " سؤو غارتماق " گلیب دیر ، بیز بو معنادا " سوارتماق " دئییریک .
 بیزده بیرده " سولماق " واردیر . " آذربایجانی - فارسی " لغتینده بو

ایکی کلمه یه بئله معنا وئرلمیشدیر : سولماق : آب پاشیدن . نیز
سوارماق . (پیفون ، ص ۲۲۳)
سوارماق : آبیاری کردن ، آبدادن (به حیوانات) عثینی اثر : ص ۲۵۵
۷۴ - ق

" - دا ه " علاوه سیله دوزه لمیش فعل گئوده سیندن آد دوزه لدر :
فیریلداق (فیریل - دا - ق) : هر طرفه دؤنن . خیخیرداق : غضروف .
دیلچی طاهر نژاد گنجان - یین فیکرینه گوره بو اک " - داق " دیر .
او دئییر : " - پر " یادا " - یل " هجاسی ایله اوزادیلیمیش کیمی
" یانسیلما " (تقلیدی صوتلار ، دیلچیلیکده " اونوماتوپه " دئییرلر) و
بنزهرلرینه " ه داق " اکی گله رک گؤکده کی سس و وضعیتله مناسیبتی
اولان آدلار توره دیر . بو اکلہ دوزه لمیش یعنی کلمه لردن :
ایشیلداق : پروژه قتور (فارسجا : نورافکن) .
پیریلداق : ایشیق آچیب - سؤنمک یادا اورتکم - آچماق یولو ایله
اشارت لر وئرن آلت (فارسجا : چراغ چشمک زن) .
بیزیم دیلده جاری کلمه لردن : زویولداق (فارسجا : سرسره) ،
شاقیلداق .

۷۵ - قان

عمومیتله بیر عنوان دوزه لتمک اوچون ایشله دیلیر : باشقان
(رئیس) ، تارقان (طرخان) ... کیمی
۷۵ - ک (- ق)

۱ - (۷۵) - پروفه سور محرم ارگین بو اک حقینده بئله دئییر :
(تورک دیل بیلگیسی ، ص ۱۸۹) :
بو اک تورکجه ده قدیمدن بری ایشلک اولان اکلردن بیری دیر . عمو -
میتله عمل افاده ائدن فعللردن آد دوزه لدر و بو آدلار داها چوخ
عمل اولانی ، بعضا عمل ائده نی ، بعضا عملی ، خلاصه فعلین گؤستردیگی
حرکتله ایلگیلی (علاقہ لی) چئشیدلی شعیلری قارشیلار : چورو - ک ،
چاتلا - ق ، یووارلا - ق ، اله - ک ، دیله - ک ، دوشه - ک ، آدا - ق ،
ایسته - ک

گۆدده لرین صونو صامیت اولسا - ی - / - ی - / - و - / - و -
 سسلریندن بیر (آهنگ قانونونا گۆره) گۆدده نین صونونا آرتیریلار:
 آج - ی - ق ، دوش - و - ک ، چک - ی - ک ، یات - ی - ق ، یان - ی - ق
 سۆن - و - ک ، ار - ی - ک ، دل - ی - ک ، بوروش - و - ق ،
 دگیش - ی - ک ، بولاش - ی - ق ، اوسگور - و - ک ، چوک - و - ک ،
 ایل - ی - ک

۲ - ۷۵) - بو مثاللاری وثره ن مؤلف بو اک حقینده داها اطرافلی
 ایضاحاتی کتابی نین داها ایره لی بحثلرینده گتیرمیشدیر . یثیری
 گلیمیشکن بو ایضاحی ، تورک دیل بیلگیسی ، کتابی نین " - ت " اکیندن
 بحث ائده ن قسمیندن نقل ائتمک فایدالی اولاجاقدیر :

" - ت " اکی تورکجه ده قدیمدن بویانا گۆرولن قدیمدن مثاللاری داها
 چوخ اولان بوگون آنجاق بیر نچه کلمه ده تاپیلان ، ایشلک اولمایان
 بیر اک دیر . بوگون " گنجیت " ، " اؤگوت " ، " آیرت " ، " قوروت "
 " اوموت " ، " یوغورت " قدیم آناتولی تورکجه سینده " ایچیت " (ایچی
 لهجک شی) ، بینیت (مینیله جک شی) ، یوکله ت (یوک داشیاجاق
 وسیله) کلمه لرینده بو اک واردیر . قدیمدن بو اکین بعضی مثاللاردا
 " - و ت " ، " - و ت " شکلینده گۆروندوگو نو ده قئید ائتمه لی بیک :

قدیم آناتولی لهجه سینده کی " گنجوت " ، " آشوت " (آشیلجاق یئر)
 مثاللرینده اولدوغو کیمی . بقله کلمه لرده کؤمکچی سسین یووارلاق
 (ا - گیرده ، دگیرمی ، یومرو ، ۲ - کردگیل ، تام عددله گۆسته ریلن .
 آذربایجان دیلی نین ایضاحلی لغتی ، ج ۲ ، ص ۵۶۳) اولماسی اوچون
 بیر سبب یوخدور . بو جهتدن " - و - " ، " - و - " مصوتلرینی کلمه
 دوزه لدیجی اکه داخل قبول ائتمک مجبوریتی اورتایا چیخیر . لکین
 " یوکلت " کیمی مثاللر اکین " - ت " اولدوغونو آچیقجا گۆسترمکده
 دیر . اونون اوچون " و " و " و " مصوتلرینی اکین بنیه سینده داخل قبول
 ائتمک یئرینه ، یووارلاقلاشمیش کؤمکچی سسلر ساییماق (گنجوت ، تاشوت :
 گنج - و - ت ، تاش - و - ت کیمی) داها دوغرو دور . بو یووارلاقلاشما -
 غین سببی اولماقلا بیرلیکده قدیم آناتولی تورکجه سینده سببالی -
 سببسیز ، گئنیش بیر یووارلاقلاشماتما یولو گۆروندوگونو ده اونود -
 مامالی ییق . قدیم تورکجه ده بیر چوخ اکلرین بو آرادا بوکیمی
 کلمه دوزه لدیجی اکلرین یالنیز یووارلاق مصوتلی شکیللری نیکن

اولدوغونو گوروروک . مثلا بو اک کومکچی سسلی مصوتلر آهنگینه اويدورولموش اولان قديم تورکجه ده عمومیتله - وت ، - وت شکلینده - دیر . قديم آناطولی تورکجه سینده کی یووارلاق مثاللردن آنلاشیلدی - غینا گوره بو "و" ، "و" آرتیق کومکچی سس ساییلماغا باشلامیش ، قديم آناطولی تورکجه سینده کی یووارلاقلاشما تما یوللری صونایشتیشینجه ده مصوتلر آهنگینه باغلانمیشدیر . بونا بنزه ر بیر وضعیتتی بوگون - ک " - ق " اولراق قاباغیمیزا چیخان فعللردن آد دوزه لتمک اکینده ده گوروروک . بوگون - ک ، - ق ایله دوزه لیمیش گوردوگوموز آچیق (آچ - ی - ق) ، دلیک (دل - ی - ک) کیمی بیر چوخ کلمه لر قديم آناطولی تورکجه سینده ده "آچوق" ، "دلوک" کیمی - وق ، - وک ایله دوزه لیمیش گورونمکده دیرلر . " قديم تورکجه ده یووارلاق شکللر حاکیمدی . دتمک کی قديم تورکجه ده ، کومکچی سسلی مصوتلر آهنگینه باغلاندیغی اوچون ، بو اکلر - وت ، - وت و - وق ، - وک شکلینده ایدی . غرب تورکجه یه ایسه اؤنلرینده کی مصوت کومکچی سس ساییلراق اکلر - ت ، - ق و - ک شکلینه گچمیش ، لاکین قديم آناطولی تورکجه سینده کی یووارلاق - شماق تما یولو بعضی مثاللرده قديم شکللری بیر مدت محافظه اتمیش صونرادان آرادا کی مصوت تام بیر کومکچی سس حالیندا قالراق اکلر - ت و - ق ، - ک شکلینده ایشله دیلمیشدیر .

" قديم تورکجه ده " - وُت ، - وُت " و " - وق ، - وک " - وُن یانیندا بیر نجه مثالدا " - ت " و " - ق ، - ک " اکلری نین ده اولماغینا باخاراق " - ت ایله " - وُت " - وُت " ، - وت " - وُ ، عئینی شکیلده " - ق - ک " ایله " - وُق - وُک " و آیری - آیری اکلر اولراق دا قبول افده بیلیریک . اگر بئله ایسه - ت ایله - وُت ، - وُت " و - ق - ک ایله " - وق ، - وُک " غرب تورکجه سینده ، مصوت ساییلراق ، بیر لشدیریلیمیش دتمکدیر ، (محرم ارگین ، آدی گچن اثر ص ۵ - ۱۹۴) .

۳ - ۷۵) - بنزه رلیک بیان ائیلر :

توپوق (توپ - و - ق) ، قابیق (قاب - و - ق) ، بیک (ببه - ک)
قووق (قووی - ق) ...

۴ - ۷۵) - دیلچی تحسین بانغو اوغلو دئیر :

" یئر - یئر تک هجالی آد گئوده لرینده " - ک " یادا " - یک " اکینی تشخیص ائتمه یه چالیشیریک : تورک (تور - وُک / تورو - ک) ،

گورک (گور - وک) ، کوشک (کوش - وک) ، یوغ (یو - ق / یو - خ)
 توغ (* تو - ق / * تو - خ) ...
 ۷۶ - ک (- هک / - اق)

- ۱ - (۷۶) - ایکی قدیم اکدن ، " - گه " و " - یک " اکلریندن ،
 یارانمیش بیر اک اولدوغونو دوشونلرورار :
- قاچ - فاق : قاچ - اق : قاچاق ،
 قدیم تورکجه دن بو گونکو دیلیمیزه بیر چوخ بئله کلمه لر داماق
 مخرجلی سسلرینی ایتیره رک کلمیشلر : قورغاق : قوراق (خشک ، بی
 یاران ... " پیفون ، آدی گنچن اثر . ص ۲۷۷) . گرگک : گرهک ،
 امک : امک ، کورگک : کورهک ، اورغاق : اوراق ، قاپفاق : قاپاق
 یاپورغاق : یاپراق = یارپاق ، ائشکک : ائشهک ، ائشک / کیمی .
- ۲ - (۷۶) - هابقله قدیم تورکجه ده " - گک " اولان کیچیلتمک
 اکی ایله دوزه لمیش بیر پارا آدلار دیلیمیزده صونلاری " - هک " تلفظ
 اولراق ایشلکدیرلر : باشاق (سونبول ، فارسجا : خوشه) ،
 بوجاق ، داماق ، بنهک ، بارداق ، ساغراق ، قیصراق ، کوشهک /
 کوشهک ، شیشهک ، چاناق ، اوغلاق ... کیمی .
- ۳ - (۷۶) - فعلدن بعضی بسیط آد سویلو کلمه لر دوزه لدر :
- سوراق (سراغ) ، کسهک (کسهک) ، ییغیناق ، یوماق ، قوجاق ، تونک
 چاپاق ، سورهک ، بوداق ، آداق (نذر ، آدانمیش شئی) ، قیوراق ،
 قوراق (قورو و یاغیش سیز) ، تیترهک ، هورکک (اورکک) ... کیمی .
- ۴ - (۷۶) - بو آدلاردان بعضی لری ، " - لی " اکی ایله ایشلک
 صفتلر دوزه لتمه گه یارار :
- سوره کلی ، اوخوناقلی ، اوتوراقلی ، آداقلی
- ۵ - (۷۶) - فعلدن ، سجه گؤسته رن داها چوخو آشاغیلا ییجی (تحقیر
 اددیجی) تاکید صفتلری دوزه لدر :
- دونه رک (پرنسیپ سیز ، متلون) ، قاچاق ، قورخاق ، اورکک ،
 سارساق ...
- ۶ - (۷۶) - فعلدن مکان آدلاری دوزه لدر :
- یاتاق ، باتاق ، اوتوراق ، قووشاق ، درنهک ، صیغیناق ، باریناق
 (بیتوته اددیله جک یئر ، بارینج : بیتوته) ، چاتاق (ایکی داغ و

ویادا ایکی یولون بیرلشدیکی یئر) ...

۷ - ۷۶) - فعلدن وسیله ، آلت و عضو آدلاری دوزه لدر : بیچاق ، ساچاق ، قایاق ، دیرسهک ، یاناق ، دیرناق ، دالاق ، دایاق (دایا - نیلاجاق شئی) ، دولاق ، قاپاق (بیر شئی قاپاتماق - اورتماک اوچون وسیله) ، الک ، ساپاق ، داراق ، یئدهک احتیاجا یئتمه سی ، یئتیشمه سی اوچون ساخلانان ، احتیاط شئی) ...

۸ - ۷۶) - " هک " آدلاری یئر- یئر اصطلاح دگه ری قازانیب دیر لار و یئنی کلمه لره ائورنهک اولوبلار :

اولچهک (مقیاس) ، اوچاق (طیاره ، فارسجا : هواپیما ... دوراق (ایستگاه) ، ارهک (اریله جک ، یئتیشیله جک نقطه هدف) ...

۷۷ - ک (- یک / - وک / - یق / - وق)

۱ - ۷۷) - فعللرین کؤک ویا گؤوده لری نین صونو صامت اولدوغو- ندا بو اک (- یک / - وک / - یق / - وق) شکلینده ایشله دیلیر .
متعدی فعللردن دوزه لمیش صفتلر : کسک (کس - ی - ک / کس - یک کسيلمیش حالدا) ، قیریق : صینیق :

" صینیق سبوده سو توتماز قرار مئی دورماز

شکسته گونلومه محوم کی قانیله دولودور! "

آچیق ، آچیق - ساچیق (فارسجا : بی پرده) ، پوزوق (خراب) ، چاتیق ، یاریق ، سؤکوک ، توتوق ، سیلیک ، بوغوق ، ازیک ، یولوق ، او یوق ، یوموق ، آسیق ، آیریق ... کیمی .

۲ - ۷۷) - لازیم فعللرین کؤک یا گؤوده لری ایله دوزه لنلر :

یانیق ، صولوق ، آرتیق ، قاباریق ، دونوق ، سونوک ، بولانیق ، آلیشیق ، یاپیشیق ، قاریشیق ، چوروک ، یاتیق ، دوشوک ، قالخیق ، بولاشیق ، دولاشیق ، صیرناشیق ، بوروبوشوق ، ایتیک ، چوکوک ، ایلیشیک (۱ - صفت : دوگون ، پیرتلاشیق ، ایلیشمیش شیین حالی ، " ایلیشیک ایپه ، ایلیشیک مفتول " معنا سیندا :

۲ - دولاشیق ، قاریشیق : " ایلیشیک فیکرلر " . ۳ - اسم : مناسبت ، علاقه ، آصیلی لیق : " اونونلا هئج بیر ایلیشیگیم یوخدور " . ۴ - اسم : انگل ، مانع : " ایشیمده هئج بیر ایلیشیک یوخدور " - آذربایجان دیلی نین ایضاحلی لغتی ج ۲ ، ص ۳۸۸ - همین بو لغته باخیلیرسا

" ایلیشیک " کلمه سی نین ایلک معناسی " تاخیلماق ، تاخیلیب قالماق .. " دیر . بونا گۆره " ایلیشیک " فارسجا " پیوست " و عربجه " ضمیمه " یئرینه ده ایشله دیله بیلر . مثلا :

" قبضینیزین فوتو - قوپی سی بو مکتوبا ایلیشیکدیر " فارسجا - نین " فتوکپی قبض شما بییوست این نامه است " معناسینا گلیر . هابئله یئری گلمیشکن ، صون زامانلاردا " روابط " اصطلاحی یئرینه ، همین بو کلمه دن توره دیلمیش " ایلیشکیلر " سوزونو ده قئید ائتمک فایدالی دیر . مثلا " روابط عمومی " یئرینه " عامه ایلیشکیلری " ، " ارتباطات اجتماعی " یئرینه " اجتماعی ایلیشکیلر " وسایره ...) ، کیمی .

۳ - ۷۷) - دیلچی تحسین بانغو اوغلو - " یک " اکینه داییر بئله دئییر : " چوخ یا یغین بیر گئچمیش صفت فعلی شکلیدیر . بو اک دیلی - میزده بو ایشله ییشینی تام محافیظه ائده ممه میش و اکثر زامان " ائدیلن " معنالی (مثال : کسیک : کسیلمیش) فعلدن صفتلر دوزه - لتمکده ایشله دیلیر ... قدیم تورکجه ده فعلدن آد دوزه لدن آیری - " یک و " - یگ " اکلریندن بیرینجی سی اولدوغو کیمی ، ایکینجی سی ده داماق سینی ایتیره رک دیلیمیزه گلمیشدیر (" تیریگ " ین " دیری " اولدوغو کیمی) ... آنجاق مخرجلری چوخ یاخین اولان بو اکلرین (" ک " ایله " گ " یاخینلیغی) قدیمدن بئله یاخشی حدودلانما دیغی و چوخ زامان قاریشدیریلدیغی دا ممکن دور ... بونا گۆره - " یک " و " ی " (" دیری " مثالیندا اولدوغو کیمی اصلده اک - " یک " دیر) اکلری ایله دوزه لمیش آدلارین آز - چوخ قاریشمیش اولماسی ممکن دور ... آنجاق بونلار عمومیتله بیرده داها آچیق بیرا فاده آیریلیغی سنا گتمیشدیر . - " یگ " (ی -) داها چوخ آد و " یک " داها چوخ صفت دوزه لتمیشدیر . عئینی کؤکدن :

آد : باتی ، کسی ، چاتی ...

صفت : باتیق ، کسیک ، چاتیق ... (تحسین بانغو اوغلو ، تورکجه نین قرامه ری ، ص ۲۴۸) .

۴ - ۷۷) - بو اکله دوزه لمیش صفتلر ایشله دیله - ایشله دیله آدلا شیرلار . (کؤکده اولان " فعلین نتیجه سی " معناسینی و ثرنلردن اؤرنه ک) : آرتیق (آرتماق ایشی نین نتیجه سی نین آدی) ، ییرتیق ،

ياريق ، دليک ، قيريق ، صينيق ، ايليشيک کیمی .
 ۵ - ۷۷) - بو اكله دوزه لميش كلمه لرین بير قسمی يال نيز آد
 اولاراق تانينميش و ايشله دي لمكده دير :
 بولوک (" بولمک " - دن ، " دسته ، گروهان ، قسمت ، حصه " معنا لارينا
 دير) ، با جاريق (اصلي " با شارماق " مصدريندن گل ميش دير ، بير ايشی
 گورمک قدرتی و مهارتی معنا سينادير) ، کرتیک / کرتی / کردی (" کرتمک"
 مصدريندن ، کسمک ، علامت قويماق اوچون کسمک ، چو خات - چوب خط -
 کسمک ، يارماق ، بولمک ... معنا لارينا گلير . " ديوان لغات الترك"
 - ده بو مثاللار و ثريل ميش دير : " اول ييغاج کرتني " ، معناسی عربجه :
 " انه قد حَزَّ الخَشَبَ و غيره " ، بيلديگيميز کیمی " حزة " آغاجدا ياريق
 ويا دليک دئمکدير . کاشغری دواملا بو مثالی و ثرير : " اول قولسين
 بوينين کرتتی " ، بورادا " کرتمک " کاشغری نين دئديگينه گوره " تحقير
 ائتمک " يادا " ذليل ائتمک " - دن کنایه دير . " کرتیک " کرتيلميش ،
 بولونموش و بيلديگيميز " کردی " ده " مختلف بيتگی اکمک اوچون آيريلان
 قطعه " معنا سينادير . - ديوان لغات التركی ، ال يازماسی ، ص ۶۲۹) ...
 بولوک ، سارماشيق ، قاتييق ، اوسکوروک ، آخسيرييق / آسقيرييق ،
 هيچقيرييق / ايچقيرييق ، گديک ، قازيق ، تانيق ، دليک ، صويوق ،
 بويروق (فرمان ، امر) :

" چون شهر يارين شهرينه اولدو " نسیمی " پادشاه
 بويروق آنيندور ، حکم آنين ، هم شهرينه ، هم کندينه " (نسیمی)
 ۶ - ۷۷) - بو اكله تورتمک هم آسان و هم ده بسيط گوروندوگوند
 بو شکیلده دوزه لدي لميش يئننی سوزلر چوخدور . مثلا :

ايچهریک : بير شئين ايچينده اولان ، محتوی . باتييق : سويابا تميش .
 يارادييق : مخلوق ، مخلوقات . قارماشيق : مرکب . باخيشيق : قرينه -
 لی ، متقارين . دئونوک : متماييل : " خلقه دئونوک نشريات " يعنی
 " هرکسين اوخوماسی اوچون حاضرلانا ن نشريات " کیمی

يؤنه ليک : بير جهت و استقامته متوجه . آچييق - سئچيک : واضح . و
 باريز . بيرله شيک : متحد ، متفق . مثلا " بيرله شيک ملت لر تشکيلاتی "
 (فارسجا : سازمان ملل متحد " . بيتيشيک : متصل . داغينيق : پراکنده
 متفرق . اويانيق : هوشيار . تانيق : شاهيد ...

۷ - ۷۷) - بيرچوخ كلمه لر يميز " - يک " له دوزه لميش سوزلردير .

عضو آدلاریندا و ابتدائی وسیله آدلاریندا بو اک دقتی چکمکده دیر :
 سۆمۆک ، قاشیق ، ایلک ، آشیق ، توپوق ، کیرپیک ، قویروق ،
 دالاق ، بۆکره ک ، قولاق ، قورساق ، بششیک ، قاییق ، چوماق ، دیرک ،
 دوزاق ، قونداق

۷۸ - ک - (- یک - / - وک - / - یق - / - وق -)

۱ - (۷۸ -) - قدیم تورکجهده آیری بیر " ائدیلمن " معنالی اک ،
 یعنی " - یک " واردی (باسیقماق ، صویوقماق کیمی) کی بونونلا
 دوزهلدیلمیش کلمه لردن دیلیمیزده " ائدیلمن " و برکیتمه معنالاریندا
 بیر صیرا کلمه لر ایشلکدیر :

صینیقماق ، گۆروکمک ، دۆروخماق ، بشریکمک ، دولوقماق ، داریقماق ،
 صینیقماق ...

۲ - (۷۸ -) - پروفه سور بانغواوغلو دئییر :

" بو - یک - اکی بعضی کلمه لرده آخیجی صامیتلر اؤنونده ، مصوتی نی
 دوشورموش گۆرونور " : قورو - ق - ماق : قوروقماق : قورخماق " و اونا
 بنزه یین کلمه لر : اور کمک ، قیرخماق ، قالخماق ، سیلکمک ...

۳ - (۷۸ -) - قدیم متنلرده آدلاردا ن متعددی فعللر دوزهلدیگینی

گۆروروک : آد : آت : آت - ی - ق - ماق : آتیقماق (آدیقماق :
 آد صاحبی اولماق ، آدقازانماق) ، چاو (چوو) : چاو - ی - ق - ماق
 : چاویقماق (مشهور اولماق) ، ائدیکمک (اصلاح ائدیلمک) ، مۆنگو -
 قماق (امیدسیزلیگه دوشمک) ، بیریککمک (دوقتور احمد ارجیلاسون ،
 " قوتادغوبیلیک ترانه لری ، ص ۱۸) .

۷۹ - کک - (- گک - / - غاق - / - قاق)

بو اک زمانیمیزدا ، دیلیمیزده " ارکک " کلمه سینده اولدوغوکیمی
 قالمیشدیر . باشقا کلمه لرده قیساتیلاراق یا شاما قداد دیر . مثلا " اششک /
 اشک " یین اصل شکلی " اشکک " ایدی .

بو اک ، کۆکون معناسینی قوتلندیریر . " ار " ایله ، " ارکک " ی
 مقایسه ده اکین گتیردیگی دگیشیکلیک اورتایا چیخار . قدیم شکیلدن
 مثاللار : قاپقاق (زامانیمیزدا " قاپاق " اولوبدور) ، یاپوشقاق
 (تیکنلی بیر اوت ، یاپیشماق " ماده سیندن ، بیر آیری معناسی دا

هرکسین ایشینه قاریشان آدام) ، توتقاق (چوخ معنالی بیرکلمه دیر .
 او حمله دن او یغور متنلرینده " مصیبت " و " اضطراب " معناسینا دیر .
 باشقا بیر معناسی دا " دسته " و " قولپ " دئمک دیر . توتولاجاق بیئر .
 باشقا بیر معناسی دا اسیر توتماغا گئدن عسگر بؤلوگو ، طلایه ،
 قوتا دغوبیلیک " ده بیله بیر مصراع وار :
 " اولوم توتقاقی ، ایک تگورموش الیک " معناسی :
 " اولوم طلایه سی اولان خسته لیک اوزا تمیش الینی " . بیر مثالدا :
 " قیلیج توتقاقی " یعنی " قیلیجین دسته سی ، توتولاجاق بیئر " .
 - دوام ائده جک -

بیئی کتا بلار

- ۱ - " مزه لی احوالات " توپلایانی و مؤلفی :
 عبدالکریم منظوری خامنه / بیرینجی چاپ /
 ۱۳۶ صفحه / قیمت ۳۲ تومن .
 - ۲ - " حضرت محمد (ص) ین حیاتی " دلیمیمزه
 چئویرن : عبدالکریم منظوری خامنه / بیرینجی
 چاپ / ۵۳۶ صفحه / اعلا جلدایلن قیمت ۱۴۰
 تومن /
- سبز بو کتا بدا حضرت پیغمبرین آنادان
 اولدوغو جاغلاریندان و بو فانی دونیادان
 گوز یوموب ، آخرت ائوینه کؤچنه جن دینی و
 تاریخی مهم حادثه لری اوخویا جاقسـیز .

﴿ فضولى نين دىلى ﴾

۲ - سۆز داغارجيغى (لكسيكا)

فضولى نين دىلى زمانى نين ادبى دىلى اولدوغو ايچون اثرلر-
ينده ايشلتديكى سۆزلرده دؤورونون ادبيات دىلينده ايشلەنن سۆزلر
دير. فضولى عراق توركلريندن اولوب، آنا دىلى اولان آذرى توركجه-
سى ايله ياناشى مملكتى نين دىللىرى اولان عربجه و فارسجايا تماما
واقفو جاكم ايدى. او زمانى نين عالم شخصيتلريندن اولوب اونلا
گۆرهده ملا فضولى لقبيله مشهور اولموشدور.

فضولى آنا دىلینه باغلى اولدوغو حالده توركجه غزل (نظم
نازك) يازماغين (مشكل) اولدوغونو يازير و بو مشكلين اونون
وسيله سيله آسان اولاجاغينا اينانير .

اول سببدن فارسى لفظيله چوخدور نظم كيم

نظم نازك تورك لفظيله ايگن دشوار اولور.

صونرا بئله دئيير :

من ده توفيق اولسا بو دشواري آسان ائيلهرم

نوبهار اولقاچ ديكندن برگ گول اظهار اولور

بو مشكلي آسانلاشديرماق اوچون هم خواص و هم عوامين ذوق و سليقه

لرينى نظرده توتور و شعرلرينده خلقين عصرلردن برى ائشيديسب و

بگنديكى آتالار سۆزو و دانيشيق سۆزلرينى ده ايشلهدير و تورك سۆز-

لرينى بديع صنعتيله بزه ييب گۆزه لئشديرير. بيلديگيميز كيمي بعضى

تورك سۆزلىرى تك هجالى دير و آردى آردا گلنده جمله خصوصا شعرين

معين بحرلزينده آهنگى گۆزه ل اولماييب فضولى نين دئديكى كيمي

(ناهموار) اولور.

فضولى بو مشكلي آرادان آپارماق اوچون بئله سۆزلره اكلر علاوه

ايدير ويا اونلارى تركيب شكلينده ايشلهدير و بوسۆزلىرى ايكي ويا

اوج هجالى يه چووورور. مثلا :

ديشله ديمسه لعلون اي قانون توكن قهر ائيله مه

توت كي قان ائتدوم عدالت ائيله قانى قانه توت .

یئله وئرمه داغیدیب هریان آیاغلاردان کوتور
ای پری زلف پریشانون گره کمزمی سانا
فضولی شعر نوعوندان (نظم نازک) دغدگی غزلی و اوندان صونرا
مثنوی نی سئچیر و غزل باره سینده ده فکرینی بئله افاده ائدیر :
کونول گرچه اشعاره چوخ رسم وار * غزل رسمین ایت جمله دن اختیار
کی هر محفلین زینتی دور غزل * خردمندلر صنعتی دور غزل
غزال غزل صیدی آسان دگول * غزل منکری اهل عرفان دگول
غزل دی کی مشهور دئوران اول * اوخوماقدا ، یازماقدا آسان اول
صونرا غزلین خصوصیتی نی بئله افاده ائدیر :
اول دور غزل کی فیضی اونون عام اولوب مدام
آرایش مجالس اهل قبول اول
آندان نه سود کیم اولا مبهم عبارتسی
هر یئرده استماعین ایدنلر ملول اول
بو بیت لردن ده آیدین بیر شکیلده آنلاشیلیر کی ، فضولی اثرلر-
ینی خواص و عوام طبقه لری نین هر ایکسینه خطابا یازمیش و اونلار
گوره ده اونلارین باشا دوشه بیله جگی دیلده یازمیشدیر .
فضولی نین شاه اثری صاییلان لیلی و مجنون مثنویسی دیل جهتیندن
دیوانیندا کی فزل لریندن ده ساده راق و آذری دانیشیق دیلینه یاخین
راق دیر .
فضولی نین منشور اثرلری ده دئورونون ان گوزه ل تورکی (آذری)
نثری دیر .
فضولی نین نثری مسجع دیر . اونون شکا یتنامه سی ساتیریک نثرین
پارلاق نمونه سی دیر . کربلا فاجعه سینى شرح وئرن حدیقه السعداسی
دیلمیزده ایلك روما نتیک نثرین نمونه لریندن دیر .
فضولی ادبی دیلمیزین انکشافیندا بؤیوک بیر یول آچمیش و
اؤزوندن صونرا بیر نئچه عصر ادبی دیلمیز بو یولدا انکشاف ائتمیش
و فضولی مکتبی عصرلر بؤیو دوام ائتمیشدیر .
ایکی عصر دن آرتیق دوام ائدن بو دئوره ده آذربایجان یازیلی
ادبیاتیندا موضوعا اولدوغو کیمی ادبی دیل ، اسلوب ، ادا و بدیعی
افاده واسطه لری اعتباریله فضولیا نه لیک شاعرلیگین اساس اولچوسو
شرط لریندن صایلمیشدیر .

معاصر غزلیمیزده ده فضولی اسلوبونون، فضولی بدیعی افاده لری -
نین سسی ائشیدیللمکده، رنگی گؤرولمکده و روحو دوپولماقدادیر.
(ا . . دمیرچی زاده)

فضولی نین دیلینده اونون چاغداشی اولان آذری شاعرلری نین
اثرلرینده اولدوغو کیمی تبریز لهجه سی نین تاثیر اولموشدور .
تبریز ایلخانلیلار زامانیندان بری حکومت مرکزی و فرهنگ و
ادبیات اوچاغی اولموشدی . هله شاه اسماعیل کیمی گؤرکملی شاعر بیر
پادشاهین ظهوری و اونون تورک دیل و ادبیاتینا علاقه سی سایه سینده
آذری تورکجه سی نین دربار، اوردو و دیوان دیلی اولوب رسماً یازیلیب
اوخونما سی دیلیمیزین واحد شکل آلیب بیر لهجه حالینده یایلماغینا
وتبریز لهجه سی نین ادبی دیلیمیزده اوستون بیر یئر توتماغینا
سبب اولموشدی . .

فضولی نین سؤز داغارجیغی نین تدقیقینه باشلاماقدان قاباق
اونون دیلینده اولان بعضی بدیع خصوصیتلره اشاره ائتمک فایدالی دیر
فضولی نین دیلینده افاده اولونان فکرلر آراسیندا داخلی وحدت
چوخ قوتلی دیر . غزل دیلینده فکر آردیجیلیغینی گؤزله مک معنالاری و
مضمونلاری بیربیریندن دوغان ، بیر بیرینی تاما ملایان بیت لری نظاما
دوزمک آسان ایش دگیل دیر . بو ایشی فضولی چوخ یاخشی باشارمیشدیر .
بونا فضولی نین ای حکیم ردیفلی غزلی یاخشی بیر مثال دیر :

عشق دن جانیمدا بیر پنهان مرض وار ای حکیم
خلقه پنهان دردوم اظهار ایتمه زینهار ای حکیم
وار بیر دردوم که چوق درماندان آرتیق دور منا
قوی منی دردومله ، درمان ائیله مه وار ای حکیم
گر باسوبال نبضومه تشخیص قیلسان دردوی
آل امانت قیلما هر بی درده اظهار ای حکیم
گل منوم بیهوده تدبیرومده سن بیر سعی قیل
کیم اولام بو درده آرتیق راق گرفتار ای حکیم
گور تن عریان ایله احوالومی هجران گونسی
وار ایمش روز قیامت قیلما انکار ای حکیم
چکمه یینجه چاره ی دردیمده زحمت بیلمه دون
کیم اولور درمان درد عشق دشوار ای حکیم

رنج چکه صحت ایچون ال فضولی دن گؤتور
کیم قبول صحت ایتمز بله بیمار ای حکیم

فضولی نین دیلی آهنگدار دیلدیر، اونون شعرلری نین هر مصرعی نین
اوزونه مخصوص تمپو و وطنینی واردیر. اونون اوچون فضولی نین شعرلرینی
آنجا ق اوز آهنگیله اوخوماق ممکن دیر.

فضولی شعرینده وزن و قافیه دن باشقا سب سبزلرین تکرار یله
(س ، ص ، ک ، د ، ش) مختلف آلتیراسیونلار یارادیر و موسیقی
آهنگیله ده اوخوجو و دینله ییجی ده سؤزلرین تاثیرینی آرتیریر.
مثلاً :

لیلی ایشی عشو و کرشمه مجنون گؤزی یا ش چشمه - چشمه

صودا عکس سرو سانمان ، کیم ، قوپاروب باغبان
صویا صالمیش سروینی سرو خرامانن گوروب .

سالما سر زلف سمن سایه تاب

بیرینجی بیتده ش سسی صو شیریلتی سسینی خاطرلادیر و موسیقی
معنایی قوتلندیریر. فضولی دیلیمیزین سس و موسیقی امکانلاریندان
صون درجه فایدا لانیب تورک شعر دیلینی کمال درجه سینه یوکسلتمیشدیر.
فضولی بعضاً مورفولوژی عنصرلرین یئرینی شعرده دگیشدیریر لکن
بوایش گراماتیک و معنا جهتدن شعره خلل گتیرمیر. مثلاً :

پریشان خلق عالم آه و افغان ائتدیگیمدندر

پریشان اولدوغیم خلقی پریشان ایتدیگیمدندر

بو بیتده پریشان دان صونرا دیر (دور) کلمه لی ایدی (خلق عالم
آه و افغان ائتدیگیمدن پریشان دیر) بو ایشله پریشان کلمه سی بیتین
باشینا گله ره ک دقتی پریشان کلمه سینه جلب ائدیر و عینی زاماندا
تکریر یارادیر.

- فضولی نین دیلی ادبی - بدیعی ، منطقی و حتی ریاضی تفکری

وحدته تجسم ائتدیرن بیر دیل دیر. مثلاً :

بار محنت دن نهال قامتون خم اولماسون

باشوموزدان سایه سرو قدون کم اولماسون

بورادا علمی و منطقی نتیجه لر و بدیعی معنالار بیر - بیرلرینی
تاماملاییر .

فضولی عربجه ، فارسجا سۆزلردن ده ، اونون زامانیندا خلق طرفندن
آنلاشیلان و داها چوخ فلسفی ، مذهبی ، اجتماعی و ادبی مفهوملاری
افاده ائدن سۆزلی ایشلتمیشدیر . فضولی شعر دیوانی یازدیغی اوچون
عرب الفباسیندا اولان بوتون حرفلرله قافییه یاراتماغا ملزم اولموشدور .
تورک دیلینده ث ، ص ، ض ، ط ، ظ ، ذ ، ح مخرج لری (فونملری)
یوخدور . بو حرفلرله یازیلان سۆزلر عربجه اولدوغو اوچون فضولی بو
اۆزدن ده عربجه سۆزلی ایشلتمگه مجبور اولموشدور . بوتون بو دئدیگ
لریمیزه باخمایاراق فضولی نین دیلی آیدین و خلقینه تانیس و مانوس
اولوب اونا گۆره ده عصرلر بویو خلق طرفیندن سئوگیله قارشیلانمیش
و آلقیشلانمیشدیر . اونون شعرلری یالنیز عراق ، آذربایجان تورکلری
یوخ ، تورکیه تورکلری طرفیندن ده ذوقله اوخونموش و ازبرلنمیش
و مجلسلرده خواننده لر طرفیندن اوخونموش و اونلارا نظیره لری یازیلماش
دیر . فضولی نین اثرلرینده ایشله ن سۆزلر اساس اولاراق تورکجه سۆزلر
دیر . لکن بو بؤیوک شاعر عربجه و فارسجا سۆزلردن و حتی ترکیبلر -
یندن ده مختلف اثرلرینده آز - چوخ استفاده ائتمیشدیر .

فضولی نین ایشلتمدیگی تورکجه سۆزلر :

تورکجه سۆزلرین اکثریتی نی بؤگون ده ایشلتمدیگیمیز تورکجه سۆزلر
تشکیل وئریر . بو سۆزلرین چوخو اوغوز تورکجه سی ویا غرب تورکجه سی
سۆزلردیر . فضولی نین لهجه سی آذری اولدوغو اوچون ایشلتمدیگی سۆزلر -
ین ده اکثریتی آذری تورکجه سینده ایشله ن سۆزلردیر و تلفظ شکللی
ده آذری دیر .

فضولی نین دیلینده آذری سۆزلریندن باشقا آنا طولی تورکجه سینده
مخصوص سۆزلر وحتی ، لزوموندا ، شرق تورکجه سی سۆزلری ده واردیر .
فضولی ده کی تورکجه سۆزلرین بیر قسمی قدیم تورک سۆزلری دیر و
دده قورقوددا ایشله ن سۆزلرین تقریباً عینی دیر . بو سۆزلرین چوخو
بوگونکو دیلیمیزده اؤنودولموش ویا متروک اولموشدور .

فضولی دیلنده کی آذری تورکجه سینده مخصوص سۆزلر :

اثرلرده اکثریتی تشکیل وئرن اورتاق غرب تورکجه سی سۆزلریندن

باشقا آذرى لهجه سینه مخصوص سۆزلر چوقدور و ان مهملىرى بونلاردير :
 اوز، اوزگه، يوماق، طاپشورماق، دوشمك، ياخشى، يامان، باشماق،
 دور (قالخ)، ياد (يابانجى، اجنبى، غريبه)، ار، سالمماق،
 قشون، اوشاق (جوجوق يئرینه)، من مين، امجك، سينديرمماق،
 اگين (اگنيمده)، تپوك (تپيك)، اوزمك (قوپارتماق)، يونگول...
 فضولى يوخاريدا يازديغيميز سۆزلرى هم ده آذرى توركجه سيندا
 ايشلتميشدير. بورادا بعضى نمونه لرین و فريلمه سینی فايدالى گوروروك

عشق اهلينه اول ماه فضولى نظر ائتميش

سن ده اوزونى گؤستر اگر بير هنرون وار

* دلو ديرسم نوله عشاقنه گلچهره لرین

اوزينى گؤز گؤره اولداره سالورمى عاقل

* اي فضولى يانيرام كيم نه ايچون اول گلرخ

منگا يانير اود اولور اوزگه يه شمع محفل

* نه يانار كيمسه منگا آتش دل دن اوزگه

نه آچار كيمسه قاپوم باد صبادان غيـرى

* لوح عالم دن يودوم اشگ ايله مجنون آدينى

اي فضولى من دخى عالم ده بير آد ائيله دوم

* ديله گون جان ايدى خاك رهنه طاپشوردوم

يتدى اول خود يئرینه شيمدى نه دور قربانون

دوشمك سۆزونو آذرى توركجه سينده اولدوغو كيمي مختلف معنى لرده

ايشلتميشدير :

دؤن كى فرصت دوشدى خاك در گهيندن كام آلام

نولدى اي گوز ياشى گوز آچماغه فرصت و فرمه دون

بو شعرده دؤنن يئرینه دؤن (اسكى و توركيه توركجه سي) ايشلتميشدير .

* هم وصالى اود سالور جانومه هم هجرانى

بير عجب شعله دوشدى سرو كاروم بو گيجه

* نيچون اوزونه زيان ايدرسن

ياخشى آدونى يامان ايدرسن (ليلى و مجنون)

* يقه چاك ايدنى باشماق كيبي سالور اياغه

اي فضولى باق آنون ايتديكى استغنايه (۱)

غشى : خلط كلام

* صبحه خالدی بو گیجه شمع کیبی قتلومی هجر
اوله کیم صبح گلینجه گله یاروم بو گیجه
* فساد اهلی جهانہ براقدیلاز فترات
قیامت اولدی نه یاتمی مجالی دور، دور اوطور
یادون دگول، ائیله اوغلونی یاد * قیل چاره که دشمن اولمیه شاد

سودا یچسه صانوردی کیم ایچر قان * امجک گورینوردی آنا پیگان

اما ره و رسم دور مقـرر * بیر عورته عیب دور ایکی ار
(لیلی و مجنون)
آردینجه قشون قشون اوشاقلار * احوالنه کیم گولر کیم آغلار

نولدی سنا نقض عهد قیلدون * سیندر منه عهدی جهد قیلدون
آذری ترکیب و دئییم لریندن : ایاقدن سالماق ، پنبه داغ ،
ایاقدن دوشمک . آیاغا دوشمک ، نظر سالماق ، گوز آچماق ، گوز
یومماق ، گوز یاشی ، فرصت دوشمک ، فرصت و فرمکه یوخ یثره ، قان ائیله مک
* ایشیمدور سایه تک یردن یره یوز اورمی اول گوندن
که باشومدن گیدوبدور سایه سرو خرامانسون
* فضولی نی ایاقدن خالدی بار محنت عشقون
نیچون دوتمزسین ای کافر الینی بیر مسلمانین
بو شعرده اوز یثرینه یوز و وورماق یثرینه اورمی یا اورماق
ایشلنمیشدیر . هر ایکی کلمه قدیم تورکجه دن قالمیش شکیل لردیر .
* ای فضولی ذوق درد عشقه نقصان حیف دور
احتیاط ایت پنبه داغونده مرهم اولماسون

حیرانلیغی اول مقامه یتدی * کیم دوشدی ایاقدن اوصی گتدی
بو شعرده اوص کلمه سینی هوش و عقل معنا سینده ایشلتمیشدیر کی
اسکی تورکجه دن قالما بیر سوز دور .
* ایاغینه دوش رضاسین ایسته * من مجرم ایچون دعاسین ایسته
(لیلی و مجنون)

دۇن كى فرصت دوشدى خاك درگھندن كام آلام
 نولدى اى گۆز ياشى گۆز آچماغا فرصت وئرمەدون
 گۆز يوموب عالمدن ايستردوم آچام رخسارينه
 جانوم آلدون گۆز يوموب آچينجه مهلت وئرمەدون
 دهانين اوزره لعلين ايسته ميش دل دامى مشكل دير
 گورونمزهيچ جرمى، يوخ يئره قان ائيله ك اولماز
 فضولى نين ديلينده كى آذرى سۆزلىرى نين بير قسى بوگون ده ديليميز
 ده ايشلنديكى حالده تلفظ لرى دگيشميشدير مثلا :

بيتورمك (ايتيرمك)، ياپراق (سيارپاق)، اوگرنمك (اوگرنمك)
 اوگرشمك (، قامو (هامى)، قاندا (هاردا)، قاپو (قاپى) ،
 اول (او)، كيم (كى ، كه)، آنا (اونا)، دپرنمك (ترپنمك)،
 اورماق (وورماق)، قانغى (هانكى، مناسب، شايسته)، كيبى (كيمى)،
 بيرله (ايله)، قچن يا قاچان (هاچان) اويقو (يوخو)، سورماق
 (سوروشماق) .

اۇرماق :

گرچه شمشاد ده چوق لاف لطفات وار دوز
 حدى يوقدور كى اوره سرو خرامانيله بحث

قنده يا قاندا :

من قاندىن ترك عشق قاندىن عشق ازلى چيخرمى جاندىن (ليلى و ..)
 منگا جمع اولور قنده كيم واردرغم * منم ملك غم ايچره مجنونه وارث
 قانقى يا قنقى :

قانقى گلشن گلبنى سرو خرامانينجا وار
 قانغى گلبن اوزره غنچه لعل خندانينجا وار

بيرله :

نالهدندور نى كيبى آوازهء عشقوم بلند
 ناله تركين قيلمه زم نى تك كسيلسم بند بند
 * آچيلور كؤنلوم كهى كيم گريهء تلخوم گوروپ
 آچار اول گلرخ تبسم بيرله لعل نوشخند
 جام طوتدير ساقى گلچهره زاهد ترك جام
 اى كؤنول فكر ائيله گور كيم قانغى دور (مناسب دير) طوتماغه
 قامو (هامى) :

اى فضولى عالمين گوردوم قامو نعمت لرين
 هيچ نعمت گورمه ديم ديدار دلبر تك لذيد

اول (او) :

وادی وحدت حقیقتده مقام عشق دور .
کیم مشخص اولمز اول وادی ده سلطانندان گدا

قچن (قاچان) :

عشق سودا سینه صرفا ئیلر فضولی عمرینی
بیلمزم بو خواب غفلتدن قچن بیدار اولور

صُورماق :

گۆزی یا شلولرین حالین نه بیلسون مردم غافل
کواکب سیرینی شبتا سحر بیدار اولندن صور

کیم (که) :

خوب صورتلردن ای ناصح منی منع ائتمه کیم
پرتو انوار خورشید حقیقت دور مجاز

باقوبن (باخاراق) :

باقوبن نرگسه بیمار گۆزین قیلدم یاد
نرگسی ناله و افغانیمه حیران ایتدوم

یاپراق :

برگ گل سانما که خونابه دؤکن دمده گۆزوم
نیجه یپراقه جگر قانی سیلوب قان ایتدوم .

گۆریجک (گۆره ن کیمی) :

گۆریجک سنبللی آندوم شکن کاکلنسی
سنبللی گریه و آه ایله پریشان ایتدوم

یتکج (یشتیشنده)

دیکن (تیکان یئرینه) : نوبهار اولقاچ دیکندن برگ گل اظهار اولور

قدیم تورک سۆزلری (اوغوز) : فضولی نین دیلینده بوگون

ایشلتمه دیگیمیز بیر چوخ قدیم تورک سۆزلری واردیر . بونلارین چوخونو

دده قورقود و دیگر قدیم تورکی اثرلرده ده گۆره بیلیریک : بو سۆز-

لرین مهم لری بونلاردیر :

دنلو (کیمی) : کی بو دنلو (دکلو) فساده چاره نه دور

چاره اول زشت نابکاره نه دور (بنگ و باده)

بۆزه یا بۆزا (*) :

(*) آرپا ، داری ، ذرت و بوغدا کیمی تاخیللارین خمیریندن تورشولاشدیر-
ماقلا قایریلان میخوش مشروب ، اسکی تورک مشروبی .

سۆيلىدى بۇزە من آنا وارەيىن * سۆيلىيىم سوزومى جواب الەيىن
وارماق (گىتمك ، يىتىشمك) :

ضربلن آنى سرنگون ايدهيىن (ائديم)

ازەيىن (ازيم) يىنجهيىن زبون ائدهيىن

يوخاريداكى بيتدە فعل لىر شىق توركجە سىنە گۆرە تىصريف ائدىلميش
دېر .

نە سبب دور گناھكار اولوبم (اولموشام) - نە گناھ ائىلەدوم كە
خوار اولوبم .

يۇكوش ، اؤكوش (چوخ) :

شىرم قىل سرگرانلىق ائتمە يۇكوش * خدۇنى تانى گل اياغومە دوش .

جودروكى آز دگول اؤكوشدور * هم صبر ايدهيىم كى صبر خوشدور .
طبانجە (سىلى) :

منگا ايلدن دكر طبانجە و زور * ايله مندن يتر نشاط و سرور

آييدر ، سويلر (آيتدى (سويلەدى) :

اوشوب (يىغىشىب) : باشيمە اوشوب (ديوانىن مقدمە سىندە) بعضى
نسخەلردە باشيمە چوخوشوب يازىلميشدېر .

ديو (دئيب ، ديبەرەك) : ناچار محمل اعتبارومدە بو علاوه لازم

دور ديو زمان طفوليتمدە صدر اولوب متفرق اولان غزللردن بىر . مختصر

ديوان جمع اتمك صاقين گوردوم (صاقين = مناسب)

ار (اييت) :

اي فضولى دهر زالىن سن فريبىندن صاقين

اولما غافل ار كيبى دېرن اوزون مزدانە طوت

گورگج (گۆرەن كيمى) :

گونلوم آچيلور زلف پريشانونى گورگج

نطقوم توتولور غنچە خندانونى گورگج

يوروت (گزدير) :

اگر مراد ايسه وئرمك صفای جوهرروح

فلک مثال يوروت ساغر شراب صبوح

كويدورمك (يانديرماق) :

نوله بولسام ذوق كويدوردوكجە سينەم اوزره داغ

اهل درده داغ اولور بى درده زيور تك لذيد .

دۆن و کون (گئجه و گوندوز) :
قاشلرین یایینه میل ائیلیهلی جان و کونول
دون و کون من بیلورم کیم نه چکرلر آنلر

آغو (زهر) :
تلخ گفتارسیز اولمز لبار ای علق
چوق هوس ائیله مه اول شربتته کیم آغولودور

بونجا (بوقدر) :
بونجه کیم گوه صفت باشیمه طاشلر اوریلور
دیده بختیم اویانمز نه عجب اویقولودور

اسروک (مست اولماق) :
مگر قان ایچمک ایله اسرومیشدور نرگس مستون
بسی می نوش ائدیلر گوردوم اولمز بویله قان

وارماق (گئتمک) :
واعظا و صاف جهنم قیلور ای اهل ورع
وار آنین مجلسینه گورکی جهنم نه ایمیش

ایاغ (قدح) :
محرم اولمز رندلر بزمینه می نوش ائتمه پین
ای فضولی چک ایاغ اول بزم دن یا چک ایاغ

قاتی (شدید، سخت) :
قاتی مشکل دورا یشوم زلف گره گیریندن
صبر بو مشکلی دیرلر آچار اما مشگل

طشره (اشیک) :
تن اودیندن رختونی جهد ائیله ای جان طشره چک
آفت سیل سرشگ بیقرارومدن صاقین

آنماق (یاد ائتمک) :
باغه گیردوم سرکویون آنوب افغان ایتدیم
گل گوروب یا دون ایله چاک گریبان ایتدیم

سکریدمک (چاپماق) :
پهلوانلار با دپالار سکریدنده هریانا * طفل هم جولان ایدر اما آغا جدان آتی
صایرو (بیمار) :
اولور میل دن افزون آستانون طاشینه مردم

اگرچه رسمدور یصدوقدن اگراه ائیلهمک صایرو
ساغماق (حساب ائتمک) :

منمکی قافلہ سالار کاروان غم * مسافرہ صحرای محنت و المم
حقیرباقمہ منکا کیمسہ دن صاغنمہ کم * فقیرپادشہ آسا گدای محتشم
سرشک تخت روان دور منکا و آہ و علم
جفا و جور ملازم بلا و درد حشم (ترکیب بند)
ایلمک (نیئتیرمک) :

سن قاصد ایمیش سن ای حمامہ (گورچین)
مندن ہم ایلت نگارہ نامہ (لیلی و مجنون)

وارہ - وارہ (گلہ - گلہ)
رام اولدی بهایم اول نگارہ
نتہکی (نئجه کی) :

جان و جگرینده قالهدی تاب
محو اولدی نتکه اودده سیمان (جیوه)
صاغین (صانکی) :

اندیشه شوق و عیش دن پاک * سیل ایچره صاغین گیدردی خاشاک (لیلی وم)
اوش (ایشته ، اینک) :

دیددی بیلورم نه دور دواسی * اوش یازیلومنده دور دعاسی (لیلی و مجنون)
قپلان یا قاپلان (پلنگ) :

قاپلان کیمی جانہ اوردی بیر داغ * ارسلان صفتی اوزاتدی طرناغ (درناغ)
قفتان یا قافتان (آر خالیق) :

دانه دانه عروس گردون * قفتانینه دیکدی دُر مکنون
نیشه (نئجه) :

سودا زده نیشه دور دماغون * کوکسونده نه دور بواسکی داغون
ایگن (چوخ) :

اول سبب دن فارسی لفظیله چوقدور نظم کیم

نظم نازک تورک لفظیله ایگن دشوار اولور

کپیش (چپیش یا قویون)

بون (غصه و غم) ، قلتبان (قورومساق) ، بغرا (آش ، رشته یا خمیر -
آشی) ، اتمک (چوره ک) ، نیتہ (نئجه) ، توتون (توستو ، دود) .

تورکیه تورکجه سینده ایشله ن سوزلر :

فضولی نین دیلینده اسکی دن قالما و بوگون دیلیمزده اونودولان

ویا دگیشمیش شکی ایشله نن ویا اصلا بیزده اولما ییب تورکیه ده ایشله
نن سؤزلرده واردیر . مثلا :

کندو (اوزو) :

شعر ذوقندن اولمیین آگاه * اهل نظمی ملامت ائیله مه سون
کندو جهلینه اعتراف ائتسون * هر کراماتا سحر سؤیله مه سون
بولماق (تاپماق) :

ای فضولی ایتها سیز ذوق بولدوق عشقندن

بویله دورهر ایش کی حق آدیله قیلسان ابتدا

ارمک (یشتیشمک) :

چکمه عالم قیدینی ای سربلند فقر اولان

سلطنت تختنه اردون بند زندانی اونوت

دؤن (دونن) :

واعظ بیزه دون دوزخی وصف ایتدی فضولی

اول وصف سنون کلیه احزانون ایچوندور .

بکله مک (گوزله مک) :

نیجه بیلر دور سر کوی ملامت بکله روز

لشکر سلطان عرفانوز ولایت بکله روز .

(بورادا ایل یئرینه ییل دخیلمیشدیر .)

یشتیمک (کافی گلیمک) :

قیل فضولی ترک ابرام تکلم کیم یتر

صورت حالون که اظهار تمنادور غرض

افندی (آقا) :

پریشان حالون اولدوم صورما دون حال پریشانوم

غموندن درده دوشدوم قیلمه دون تدبیر درمانوم

نه دیرسن روزگارم بویله می گچسون گوزل جانوم

گوزوم جانوم افندیم سودیگوم دولتلو سلطانوم

آلاهی سئورسن (سنی الله) :

نظر قیلمز سن اهل درد گوزدن آقیدن سیله

یا مانلیقدور ایشون عشا قه یا خشی می دورور سؤیله

گل آلاهی سئورسن عاشقه جور ائتمه لطف ایله

گوزوم جانوم افندیم سئودگیم دولتلو سلطانوم

آغیرلاماق (پذیرائی ائتمک) :
قیمه دون ساکن کویون اولانا پیکانون
بیرا یچیم صوایله آغیرله مه دون مهمانون

چئوره (محیط) :
ای فضولی من ملامت گوهری نین گنجی ییم
اژدهادر کیم یاتور (۱) چئورمده زنجیر جنون

اوصانماق (بتزیکمک) :
منی جانندان اوصاندردی جفادان یار اوصانمازمی
فلکلر یانندی آهومدن مرادومشمعی یا نمازمی

اگلنمک (مشغول اولماق ، تفریح ائتمک) :
خواه سنجاب ایله سون فرشین فضولی خواه گل
هجردن مطلق یوقوگورمزگوزا گلنمز کونول

دینلنمک (استراحت ائتمک)
پارسوز عشق اهلی نین دینلنمه سی ممکن دگول
نجه دینلنسون حبیبیم سن سوزای اندامی گل

سیته کیم (نجه کی) :
دم اورم اوصاف اولاد علی دن نیتسه کیم
مادح آل علی مستوجب غفران اولور.

قاچ (نجه) :
نه خوشدور الده گلگون جام باشده عشق سوداسی
کونولده وصل ذوقی جانده جانانلر تمناسی
کونول بیر قاچ زمان اندوه هجرانیله زار اتمک
ینه آهنگله آهنگ بزم وصل یار اتمک

گرو، گری (دالی) :
تدبیرغم اتمک اولماز اولدی * گلدوم گیرو گفتمک اولماز اولدی
آرادی (آختاردی) :

چون آرادی گزدی هر مکانی * بولونمهدی اوغلی نین نشانی (لیلی و م)
یارین (فردا ، صاباح) ، غالباً (سانکی) :
ای فضولی آتس آه ایله یاندوردون منی

(۱) بعضی نسخه لر یاتر یازیلمیشدیر.

غالبا ساندون که شمع کلبه احزانونم
یوجه (اوجا) :

یوجلدون قبریم ای بی درد لر سنگ ملامتدن

که معلوم اوله دردا هلنه قبریم اول علامتدن

گرمک (چکمک)، گیدرمک (آرادان آپارماق) :

کلدیگجه زیاده اولدی دردی * تبالرزه فراغتین گیدردی.

بیرر - بیرر (بیر-بیر)، گرامر شکلری ده بعضا آذری تورکجه سی

یئرینه تورکیه تورکجه سینه اویماقدادیر. مثلا ایده ییم (اقدیم)

ایده لوم (اٹدهک)، بکلروز (گوزله ریک)، یوق می دور (یوق درمی)

... نهره یه (هارا)، مفعول صریح اوچون نی یئرینه یی ایشلنمیشدیر.

ایکن (اولاندا) :

صحرا نورد ایکن منه تصویرکوهکن * اویرتدی شهر عشق ده رسم آقامتی

اونا رماق (تعمیر، اصلاح، مرمت) :

مرهم قویوب اونا رما سینم ده قانلو داغی

سوندورمه اوزالونله یاندوردوغون چراغی

فضولی دیلینده شرق تورکجه سی سوزلری و ایزلری :

فضولی تین دیلینده داها چوق امیر علی شیرنواشی تاثیر یله بیر-

پارا جفتای تورکجه سی سوزلری و گرامر شکللری ایشلنمیشدیر. گرامر

شکیللری داها چوق شعرین وزنی ایجاب ائتدیگی زامان ایشلنمیشدیر.

بو سوزلرین مهم لری بونلاردیر :

یاش (جوان، جوق)، جیزگینمک (دولانماق)، یوکوش و اوکوش

(چوق)، یئنگی (ینی) اوزگون (داشقین، فیضان ائدن)، یاشورما

(گیزلتمک)، آچیلغان (آچیلان)، وارهیین (گئدیم، واریم)، آلایین

(آلیم)، گتمن (گتمهرم)، بیلمن (بیلمه رم)، نیته (نعجه)، درر

(در)، ایمس (دگیل)، بیرلن (ایله).

دمبدم گر دَر اشگوم دوشسه گوزدن وجهی وار

یاش اوشاقلاردور بیتیم انلارده یوق رسم ادب

غنچه سین گل بلبلون قتلینه پیکان ائیله میش

بلبل آچیلغان گلی یوزینه قلغان ائیله میش

کاکلون تک باشونه چیزگینمک ایستر خاطر

ای من ویوزمن کیبی سرگشته قربانون سنون

اوزكندى (اوزكوندى) باشينه دودآهى * ياندوردى عما مەسياهى (لىلى و)
 گل بيم و تعرض هوادن * لاله ستم دم صبادن
 رختينى ياشوردى باغلرده * لعلينى ييتوردى (ايتيردى)
 طاغلرده
 منى وصليله شادمان ائتسن * پيرايكن يئنگى دن جوان ائتسن

نۆله قان دؤكمكده ما هراؤلسه چشم مردمى
 نطفه قابل دورور غمزن گيبي استادى وار .
 صانمان عجب رطب يئرینه وئرسه لعل تر
 بير لعل كيم ياشوم آنا نشو و نما وئرسر .
 موسم گل دور ولى گتمن چمن سيرينه كيم
 روضه كويون منا اول سيردن وئرميش فراغ
 چون جفا معتادى يم بيلمن نه دور مهر و وفا
 بيلمهسه مهرو وفا رسمين جفاكاروم نه باك
 آه بيلمن نيليم جانومه راحت قالمهدى
 گوزلروم نمناك وسينه چاك كؤنلوم درد ناك

دوستلار من ناله و فریاد قیلسام عیب ایمس
 چرخ بدمهرين الندن دار قیلسام عیب ایمس
 غم دیارین دل آرا آباد قیلسام عیب ایمس
 بوبنا بیرلن جهاندا آد قیلسام عیب ایمس
 بیر قد شمشاد و گلرخسازدان آیریلیمیشام (مخمس)
 صورديلر آنا حقيقت حال * کيم نيته درر بو ايکي تمثال
 دیدى بيزه بير درر حقيقت * بپرليکده ياراشمز ايکي صورت
 فارس ديليندن آليتما سؤزلر :

فارس دىلى عصرلر بؤيؤ اورتا شرقين خصوصاً توركلرين ده ادبى
 دىلى كيمي ايشلنديكى اوچون آذرى ، عثمانلى و جفتاى ادبىاتلاريندا
 خصوصاً شعر و غزل ده فارسى سؤزلر و استيتك اقادهلر بولجا ايشلنمش
 دير . فضولى نين ادبى دىلى ده بوقاعده دن مستثنا دگيلدير . لاکن
 اونون ايشلتديكى فارسجا سؤزلرين چوخو زامانى نين خلقينه خصوصاً
 ادبى محيط ده تانيش و آشنا سؤزلردير . فارسجا سؤزلرين چوخو عروض
 وزنى ايجابى و اوگونلرده باب اولدوغواوچون ايشلنميشدير . بسؤزلرين
 اکثرىتى عشق ، محبت ، انسان گوزه للىكى و سئوگى و سئوينجى ، طبيعت و

بهارتصویرلری و بوکیمی شیلری و مفهوملاری افاده ائدن سؤزلردیر .
 نمونه اوچون بیر نچه سؤز درج ائدیریک :
 دل ، دلبر ، دلربا ، رخ ، رخسار ، لب ، مژگان ، دیده ، جان ، تن ،
 خسته ، جور ، جفا ، بخت ، جهان ، یار ، شاد ، ناز ، نیاز باهار ، اشک ،
 مژگان و

فضولی فارسجا اکلردن (بی،بی وفا ،نا ، ناشاد) و ترکیبلردن
 ده استفاده ائتمیشدیر . مثلاً :

لب یار ، لب لعل ، اظهار غم ، درد عشق ، مست جام ، اهل زمانه ، دل
 ناشاد ، زلف پریشان ، بی پروا ، غم دل ، بد حال ، خوش حال ، پنبه داغ .
 عربجه سؤزلر و ترکیبلر :

عرب دیلی قرآن دیلی اولدوغو اوچون مسلمان تورکلرین مقدس
 دیللی اولموشدور . بو دیلده اولان دینی ، فلسفی سؤزلر بوتون مسلمان
 لارین دیللیرینه گئچمیش و بو اصطلاحلارین چوخو مسلمان خلق لری طرفند
 منیمسنمیشدیر . بونا گؤره ده اسلامی قبول ائدن تورکلر ، فارسلا و
 سایر خلقلرین دیل و ادبیاتلاریندا عربجه سؤزلر ، آز- چوخ معنا
 دگیشیکلریله ، گیرمیش و بو دیلر آراسیندا اورتاق سؤزلری تشکیل
 وئرمیشدیر . بوندان علاوه فضولی نین یاشا دیفی یئرلرین (کربلا ، نجف
 و بغداد) حاکم دیلی عربجه اولموش و بورالاردا یاشایان تورکلر ده
 عربجه آشنا اولدوقلاری اوچون فضولی نین ایشلتدیگی عربجه سؤزلر
 هئچ ده غیرطبیعی نظره گلمیر . فضولی نین اثرلرینده ایشلهنن عربجه
 سؤزلرین چوخو بوگون داخی بیزلر اوچون مانوس دور . و چاغداش شعر و
 ادبیاتیمیزدا دا ایشلنمکده دیر . لکن بیزلر اوچون تانیش اولمایان
 سؤزلر ده قضولی نین یوردوندا یاشایان تورکلر اوچون (خصوصاً
 اوخوموشلار اوچون) غیر مانوس سایلا بیلمز . بو گروب سؤزلرین
 چوخو کربلا فاجعه سینى و انبیا مصیبت لرینی شرح وئره ن و نثر اثری
 اولان ، حدیقه السعدا دا ایشلنمیشدیر .

بیرینجی گروب عربجه سؤزلردن نمونه : عشق ، عاشق ، معشوق ، شعر
 شاعر ، عیان ، فضل ، عیان ، فصل ، قدر ، ذات ، کون ، رمز ، غایت ، عنا -
 صر ، صانع ، ملکوت ، ملک ، صبح ، محشر ، قیامت ، زهد ، محراب ، مسیحا ،
 مدرس ، فقه ، برج ، قدرت ، صراط مستقیم ، صبح صادق ، صبح کاذب ، زمان
 مکان ، خرابات ، رند .

خلقیمیزه مانوس اولمایان عربجه کلمه لر : اشفاق (مهربانلیق)

اسقام (مرض لر)، شیب (قوجا ، آق)، دُرَاعَه (جُبّه ، اوزون پالتار) ، جار۔
 جائر (ظالم قونشو)، صنایید (جمع صنید : دلاور و بویوک آداملار)،
 واقعہ (یوخو، رُویا)، تہب (غارت و چپاول)، طوع (اطاعت)، طاری
 (بگردن هجوم ائدن)، امطار (یاغیشلار)، سُمُومرتبہ (یوکسک مرتبہ)،
 عصابہ (خلق کوتلہ سی)، ریقہ (آغیز صویو)، مُرَقَع (یا ماخلی)، تہلیل
 (تسبیح دئمک)، تبجیل (حرمت ائتمک)، قمیص (کوئلک / کؤینک)
 امجاد (امجدین جمعی : بویوک)، فِراش (یا تاق)، محاض (بی نماز،
 قاعدہ ولماق)، شوط (طواف ائتمک)، رضاع جو جوغون سوت اممہ سی)،
 مکارہ (زحمت لر، نامقبول)، طلق (آزادی ، فراغت)، غلا (باہالی لیق)
 زہر ہلاہل (خطرلی زہر) اقتتاح (اققاح قلاوت غلام ائدوب) ،
 مارقین (خوارج)، رُمح (نیزہ)، تجاوز (اغماض)، انامل (انملہ نین
 جمعی : بارماق باشی)، مصافحہ (ال وئرمک)، مصارعہ (گولشمک)،
 حنوط (اؤلویہ وورولان عطیرلی دوا)، کوتوال (ہندجہ : قلعه نگہبانی)
 اشہب (بوز)، ثقاوت (تمیزلیک)، اَبْرَص (آق لکھلی)، مَدّ (چکمک)،
 سامی ، صویوق)، مُنطوی (بؤرولموش درہم پیچیدہ)، زقاق (سوقاق :
 کوچہ)، مُلَعَب (اویون)، کھف (غار، پناہگاہ)، کعب (دابان ، بند)،
 لت (لطمہ)، سعیر (یا نان اود)، اقتناء (فایدالانماق ، میوہ درمک)،
 استغناء (سؤز قاریشدیرماق ، خلط کلام)، تعویذ (دعا کاغذی)، حمامہ
 (گویرچین)، طاہونہ (دگیرمان)، صَرَصْرِیٹلی (تندیل ، فیرتینا)،
 لاعب (شوخ، اوینایان)، عزائم (عزیزمہ نین جمعی : افسون ، دعا)،
 مینہاج (دوغرویول)، سداد (دوستلوق ، استقامت)، رایض (آتی رام
 ائدن)، حِرز (دعا کاغذی ، پناہگاہ)، عوا (ملاحظہ)، شطا (علوم متفرقہ)
 قُدُوہ (رہبر)، ططف (کربلا)، عَقارَعنا (ملک رنج)، خُلّت (دوستلوق)،
 تہجد نمازی (گئجہ نمازی)، اراقت (دوکمک)، زہارف (زر و زیور ،
 یالدیدز)، کاظم (اؤرتن)، رَبّقہ بیعت (رشتہ بیعت)، رَقَبَہ (بندہ ، غلام)،
 مسلوک (رفتار، یول)، اوداء (دوستلار)، اخلاص طویّت (اخلاص نیت)، توقیع
 (امضا، نشان)، دُرُج (صندوق)، اصطفّا (سئچمک)، صاحب توقیر (صاحب
 احترام)، اَلِیْق (لایق راق)، نوالہ احسان (لقمہ احسان)، غماز (غمزہ لی)
 سخن چین (ہودج کجاوہ)، عماری (کجاوہ دہ اوتوران)، امصار (شہر لر)،
 دثار (پالتار)، علم المنایا (علم اجل)، منیہ (اجل)، اوتاد (میخلار، طریقت
 بویوکلری)، جحیم (جہنم)، مُثاب (ثوابکار)، مکمن (کمین گاہ)،

اجتناء (میوه درمک)، ابطال (بطل جمعی : دلیرلر)، ناثره (یا نان اود دشمنلیک)، ثاقب (نافذ، روشن)، هیجاء (ساواش)، مُعانقه (قوجا قلاشماق) مُعتق (آزاد اولموش قول)، غلقه (محدود فضا)، عاطر (خوشبو)، موقد (اودیا نان یئر)، رکاکت (ستلوک)، رکیک (سست)، مهجه (روح)، لایح (آشکار)، مُعرا (چیلپاق، لوت)، مهابت (قورخو، خشم)، جفر (گله جک دن خبر وئرن علم، گشنیش قویو)، مطهره (آفتابه، ابریق)، ولیمه (قونا خلیق)، عُصات (عاصی لر)، حنین (ناله)، حنین (یئر آدی)، قضیب (آغاج دالی)، شیمه (خُلُق)، سَباح (بادیه پیما، اوزهن)، فاطر (سست و ضعیف)، اقتناء (جمع مال)، فتراک (یه هرین دالی تسمه سی)، شردمه قلیل (آز آدام)، رابض (بیرتیجی اعلان)، سفک دماء (قان توکمک)، ارض ماریه (کربلا)، کرب (غم، شقت)، مُخیم (خیمه گاه)، مغبر (توزلی)، عذر (خیانت، نقض عهد)، جنیب (یدک آت)، غصون (شاخه لر)، جلا دت (قوت)، عذب (گوارا)، آبار (قویولار)، ضیاع (یئر، صو و آغاج)، عقار (ملک)، مُدیر (بدبخت)، سرادق (خیمه)، ابکار (قیزلار)، اسخط یا سُخط (خشم)،

ایندی فضولی اثرلریندن نمونه لر و ثریب اونلاری دیل جهندن گوزدن گچیره ک، اؤنجه دیوانیندان تانینمیش و هرکسین اثشیتمیش اولدوغو بیر غزلی اوخویاق :

منی^(۱) جانندان اوصاندوردی جفادن یار اوصانمزمی
 فلکلر یاندی آهومدن مرادوم شمعی یانمزمی
 قامو بیمارینه جانان دوای درد ایدر احسان
 نیچون قیلمز منا درمان منی بیمار صانمزمی
 شب هجران یانار جانوم دوکر قان چشم گریانوم
 اویادور خلقی افغانوم قرا بختوم اویانمزمی
 گل رخسارینه قارشو کوزومدن قانلو آقار صو
 حبیبیم وقت گل دور بو آقار صولار بولانمزمی
 غمی پنهان دوتاردوم من دیدیلر یاره قیل روشن
 دیسم اول بیوفا بیلمن اینانورمی اینانمزمی
 دگولدوم من سنا مایل سن ایتدون عقلومی زایل
 منا طعن ائیلین غافل سنی گورکج اوتانمزمی

(۱) من و منی نسخه لرین چوخوندا بن و بنی، بنا، بنکا شکلینده یازیلیمیش

"فضولی" رند و شیدا، دور همیشه غلقه رسوا در (دور)

صورون کیم بونه سودادر بو سودادن اوصانمزمی

لیلی و مجنون مثنویسی فضولی نین شاه اثری صایلییر، اونون دیلی داها ساده دیر : لیلی و مجنون مقدمه سینده، بو مثنوی نین تورکجه یازماغی نین سببینی بئله شرح و ترییر :

بیر نچه ظریف خطه	*	رومی کی دیدون قضیه معلوم
یعنی کی قامو دقایق اهلی	*	هر مسئله ده حقایق اهلی
.....	
بیلغیشلر ایدی کی حسن گفتار	*	قدروم قدرینجه من ده هم وار
لطف ایله دیدیلر ای سخن سنج	*	فاش ایله جهانه بیرنهان گنج
لیلی و مجنون عجمده چوقدور	*	اتراکده اول فسانه یوقدور
.....	
تقریره گتور بو داستانی	*	قیل تازه بو اسکی داستانی
.....	

بوییتلر داها ساده و تمامیه آذری تورکجه سیله یازیلیمیشدیر. بورادا فضولی آذری لره " تورک " و عثمانلیلارا " روم " آدیله خطاب ائدیرو اگر عبارتنده او دیارلارین الفاظ و عبارتلی و ضرب المثلی اولماسا اونلاردان عذر ایسته پیر.

فضولی نین خیام واری رباعیلریندن ده نمونه و تیرهک :

خوش اول کی دم اجل چکوب باده ناب
سرمست یانام قبرده تا روز حساب
غوغای قیامتده دورام مست و خراب
نه فکر حساب اولانه پروای عذاب

فریاد کی عشق بیقرار ایتدی منسی
درد و غمیله زار و نزار ایتدی منسی
خاک سرکوپینده غبار ایتدی منسی
سرگشته و خوار و خاکسار ایتدی منسی

ایندی حدیقه السعدا دان بیر ایکی پارچا نقل ائدهک :

المنة لله کیم فرقه اسلام و زمره اصحاب ایمانه بوسعادت و بو عادت مقرر اولوبدور که هرماه محرم تجدید مراسم ماتمایدوب اطراف

و جوانبندن متوجه دشت کربلا اولورلر. اول تربت شریف ده بقعه - بقعه مجالس و محافل قوروب تکرار وقایع شهدای کربلا ایله داغ مصیبتین تازه قیلورلر.

محرم در بهار گلشن غم * نسیم دلکشی آه دمادم
اول ائیلر سبزه مزگانی نمناک * کونولر غنچه سینه اول سالار چاک
اما، جمیع مدته مجالس و محافلده تقریر اولونان وقایع کربلا و کیفیت
حوال شهدا فارسی و تازی عبارتند بیان اولمغین (اولدوغوا و چون)
اشراف عرب و اکابر عجم تمتع بولوب اعزه اتراک که جزء اعظم ترکیب
عالم و صنف نوع بنی آدم اولوب سطر زائد صحایف کتب کسبی صفوف مجالس
دن خارج قالب استیفای ادراک حقایق احوال دن محروم قالورلاردی. بو
سبب دن اقتضای عموم ماتم آل زبان حال ایله من خاکساره تعرض و دست
تعرضه گریبانم طوتدی که ای پرورده، خوان نعمت شاه کربلا فضولسی
مبتلا نوله گر بیر طرز مجده مخترع اولسن و همت طوتوب بیر مقتسل
ترکی انشا قیلسن که فصحاء ترکی زبانینده استماعندن تمتع بوله لر
و ادراک مضموننده عربدن و عجمدن مستغنی اوله لر... صورا بئله دئییر:
ای فیض رسان عرب و ترک و عجم * قیلدون عربی افصح اهل عالم
ایتدون فصحا عجمی عیسی دم * من ترک زبانندان التفات ائیلمه کم
صورا عاشورا گونی شهدای کربلانی شرح و ثرنده بیله دئییر:

آندن صورا مسلم آذربایجانی ساقی بزم رزم اولوب نعره مستانه
ایله گنبد گردونه صدالر بیراغوب چوق بیخبرلری جام فنادن سرمست
ایتدی، گاه شمشیر آتشارله مقاتله و گاه تیرتیز رفتارله محاربه
قیلورکن کثرت جراحندن ضعیف اولوب مرکبندن دوشدی. حضرت امام و
حبیب مظاهر اوزرینه گلوب آنی معرکه دن چیقاروب صف سپاه یتوردو کده
هنوز حیاتندن بیر رمق و ارایدی. حضرت امام آیتدی ای مسلم بهشته
سلاموم یتورکه من دخی متعاقب گلمکده ایم مسلم گوز آچوب تبسم قیلوب
بو مضمونله گویا اولدی:

ای خوش اول ساعت که جان صرفه جانان اوله

گوستروب عاشق وفا معشوقینه قربان اوله

حبیب مظاهر آیتدی ای مسلم اگر بیلسیدم سندن صورا قالدوغمی.
التماس وصیت ایدردیم. مسلم آیتدی ای حبیب وصیت بودور که حضرت
امامه جانون فدا قیله سن و آنین خدمتین سعادت دنیا و آخرت بیله سن

بو تکلمده ایکن روحی آهنگ روزه، رضوان ایتدی . آندن صونرا آنین
نقد پاکی و خلف صالحی میدانه گیروب پدر بزرگواری نین انتقامین
آلوب بیر شقی ضربتیه بزمگاه بقایه انتقال ایتدی .

فضولی نین اثرلرینی تدقیق ائدرکن بیر نکتهیه توجه ائتمه مک
ممکن دگیل . اودا بودورکی بویوک شاعر اثرلرینی گلشی گؤزه ل ویا
یالنینز ادبی ذوق و دویغولاریله اونلاری تورکجه یازما میشدیر . زمانی
نین حاکم دیللی اولان عربجه و فارسجانی کامل بیلن بو عالم و متفکر
شاعریمیز قومی شعورو و آنا دیلینه بسله دیگی عشقیله بو اثرلری
تورکجه یازمیش و اونون اوچون ده شاه اثرلرینی آنا دیلینده یاراتمش
دیر . بویوک بیر شاعر و یازیچی نین قلمیندن چیخان بو اثرلر
ادبیاتیمیز اوچون توکنمز بیر خزینه یاراتمیش و ادبی دیلیمیزی ان
یوکسک زیروه سیننه قالدیر میشدیر .

منابع :

- ۱- دیوان قصاید و مثنویات فضولی - کتا بفروشی فردوسی - تبریز -
افست (تصویر افکار مطبعه سی - ۱۲۸۶ - استانبول)
- ۲ - کلیات دیوان فضولی - اختر مطبعه سی - ۱۳۰۸ - استانبول .
- ۳ - کلیات دیوان فضولی - اختر مطبعه سی ۱۲۹۶ - استانبول .
- ۴ - دیوان فضولی و نباتی - حسن طباطبائی - نستعلیق خطی ایله تبریز
چاپی ۱۲۷ (؟ ۱۲۷۰ هـ . قمری) .
- ۵ - فضولی دیوانی . عبدالباقی گول پینارلی - اوچونجو باسقی . انقلاب
کتاب ائوی - ۱۹۸۵ - استانبول .
- ۶ - فضولی . لیلی و مجنون . گنجلیک . ۱۹۷۷ - باکی .
- ۷ - لیلی و مجنون (فضولی) انگلیزجه . صوفی حوری ترجمه سی (یونسکو
مجموعه سیندن) ۱۹۷۰ - لندن .
- ۸ - حدیقه السعدا . حاجی عزت افندی مطبعه سی - ۱۲۹۷ هـ . استانبول
- ۹ - محمد فضولی . علمی تنقیدی مقاله لر . آذربایجان دولت نشریاتی -
باکی . ۱۹۵۸
- ۱۰ - فضولی نین دیلی حقینده نوتلار : دوکتور زینب قورقماز ، دوکتور
صلاح الدین اولجای . تورک تاریخ قورومو باسیم ائوی - ۱۹۵۶ - آنکارا
- ۱۱ - قارا قویونلو جهان شاه و شعرلری . و . مینورسکی . چئویرن :

- امینه ازاول - سلجوقلو آراشتیرمالاری درکیسی - [] ، ۱۹۷۰ - آنکارا
 - ۱۹۷۱ .
- ۱۲ - انگلیس شرقشنا سلاری فضولی یارادیجیلیفی حقینده . ر . غایب
 اوا - باکی .
- ۱۳ - آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش (ملا محمد فضولی) -
 دوکتور جواد هیفت - ۱۳۵۸ - تهران .
- ۱۴ - تاریخ زبان و لهجه های ترکی - دکتر جواد هیفت - ۱۳۶۵ ، تهران
- ۱۵ - فضولی اثرلری بیرینجی جلد - علملر آکادیمیسی آذربایجان
 فیلیاتی نشریاتی - باکی ، ۱۹۴۴ .
- ۱۶ . ق . علیزاده ، - اینجی عصر آذربایجان ادبی دیلی . آذربایجان
 دولت اوونیورسیتته سی . باکی ۱۹۶۶ .

خسرو و شیرین موضوعو

و

* تورک ادبیاتی *

ہجری قمری ۱۸ - عصرین مشہور تورک شاعری "شیخی" تخلصو داشییا گرمیانلی یوسف سنان (۸۲۵ ھ.ق) ہلہلیک داہی نظامی گنجہوی نیمن "خسرووشیرین" داستانینی تورک دیلینہ چئویرن ایلک تورک (عثمانلی) شاعر کیمی تانینمیشدیر. اونون بو ترجمہسی "خسرووشیرین" موضوعونون تورکیہدہ گئنیش یاییلما سینا سبب اولموش، تورک ادبیاتیندا اوزونہ لایق یئر آچمیش دیر. شیخی دن صونرا گلن بیر چوخ تورک شاعری بسو ادبی تاثیر نتیجہ سیندہ. یعنی - یعنی اثرلر میدانا چیخاریب، نظامی عنعنہ سیننی اوزلرینہ مخصوص شکل دہ دوام ائتدیرمیشلر. (شیخی دن قاباق "خسرووشیرین" ترجمہسی حقیندہ بعضی یعنی معلوماتلار الدہ ائدیلمیش دیر کی، بیز بو بارہد یئریندہ لازمی معلومات وئرجہ بیک) .

منبعلردہ شیخی دن صونرا بو موضوعنو قلمہ آلیب نظمہ چکن تورک شاعرلری نین صایی ۲۱ نفر قید ائتمیشلر کی، بونلارین اثرلری ہا میسی عثمانلی تورکو دیلیندہ مختلف اولچو، حجم، وزن و آددا یازیلیمیش دیر. لیکن تاسف کی، بواثرین بیرقیمی ہلہدہ الدہ ائدیلمہ میس والدہ ائدیلمن لرین دہ چوخو نشر اولونما میشدیر .

بیز شیخی ترجمہسی بارہدہ گئنیش وبوشاعرلردن الدہ ائدیلمیش اثرلر بارہدہ خورونولوژی اعتباریلہ بیغجام معلومات وئرجہ بیک و مولفلری حقیندہ قیسا معلومات وئرمک لہ کفایت لہ نہجہ بیک . بونو دا قید ائدہ کی، اولکی تدقیقاتچیلارین گؤستردیک لری کیمی بو اثر لرین چوخو نظامی و ہاتفی اثرلری نین ترجمہلری دیرلر .

* شیخی *

دوققوزونجو عصرین بیرینجی یاریسیندا یاشایان ، شیخی تخلصو ایلہ تانیلان یوسف سنان گرمیان بیک لیگی نین مرکزی کوتاہیادا دوغو - لموش ، ایلک تحصیلینی دہ ائلہ اورادا آلمیشدیر. (۱) عرصہ یہ یفتیش دیکدن صونرا ایرانا گلیب ، گورگان ولایتیندہ مسکن سالیب ، اورا دا -

تحصیلینی دوام ائتدیرمیشدیر .

بغیوک استعداد و قابلیته مالک اولدوغونا گوره دورونون متداول اولدوغو اساس علم لرینه بییه لنمیش و اساس دقتینی طبابت عملینه صرف ائده رک ماهر بیر حکیم اولاراق "حکیم سنان" (۲) آدی ایله تانینمیش دیر . شیخی گورکان دا اولدوغو زامان دؤورونون مشهور عالمی سید شریف گورگانی ایله گوروشوب اونون دقتینی جلب ائدیپ ، اؤز مملکتینه قاییدانندان صونرا مختلف طریقت باشچیلاری او جمله دن مشهور حاجی بایرام لا تانیش اولوب بعضی علمی مباحثه لر آپارمیشلار . متفکر ، عالم و قلم صاحب لریندن " اسکندر نامه " نین مولفی اولان شاعر احمدی ایله دوستلوق ائدیپ ، شعر و صنعت باره ده اونونلا فکر مبادلہ سی ائتمیش دیر . شیخی سلمان ساوجی یه درین حرمت بسله میش و قصیده لری نین بیرینده اؤزونو اونا اوخشاتماغا جهد گؤستر میش علم و ادبیات عالمینده اونون کیمی اولماغی دیله میش دیر . و بورا دان آیدین اولور کی ، شیخی هله گنج یاشلاریندا ن علمه ، ادبه هوس گؤستر یب یازیپ یاراتماغا میل ائدیپ خصوصاً شعریازماغا مارق گؤستر میش دیر .

شاعر و حکیم (گؤز حکیمی ، شیخی تورکیه یه قایتدیقدان صونرا گرمیانی نین گؤزکملی بیگ لریندن اولان یعقوب بیگ و مصطفی بیگ جلیلی ایله دوستلاشیپ ، اونلارا بیرسیرا شعرو قصیده لر حصر ائدیپ و بیله لیک ده بیگ لرین دقت مرکزینده قرار توتوب درین حرمت لرینی قازانمیشدیر . مشهور بیگ لردن چلی محمدین آغیر و اوزون سورهن گؤز خسته لیگی نی معالجه ائتدیگینه گوره ، بوتون اولکده شهرتی یاییلمیش و ایکینجی سلطان مرادین قوللوغونا یئتیشمیش ، سلطان اونو حاذق بیر طبیب کیمی ساراینا دعوت ائتمیشدیر . شیخی نین دیگر طرفدن ده شاعر لیک استعدادی اونون بوساخه ده ده درین شهرت و حرمت قازانماسینا سبب اولوب ، بئله کی آدی دؤورونون ان گؤزکملی شاعری احمد داعی ایله یاناشی چکیلمه گه باشلامیشدیر .

بوتون امکاملاردا ن استفاده ائتمک با جارینغی اولان شیخی محض بو زماندان بیرسیرا منظوم و منثور اثر لرین یارانماسینا باشلا ییب ، تورک ادبیاتیندا علمی و ادبی اثر لرین اونودولماز مولفینه چئوریلمش دیر . و تورک ادبیات خزینه سینین اؤزونون یئنی - یئنی مضمونلوا اثر لری ایله زنگین لشدیرمیشدیر . (۳)

گوزهل غزللرين مولفي اولماسينا باخما ياراق شاعرين دقتى نى اساسا مثنوى طرزى جلب ائتميشدير. شيخي نين فكرينجه، يالنيزمثنوى هرهانسى بيرفكري ايسته نيلن شكلده افاده ائتمك اوچون مؤلفه گئنيش امكان وئرير. او حقلي اولاراق غزل ژانرينا هوس بسلمهك له برابر. گئنيش فكر سؤيلمك واسطه سيني آنجاق مثنوى طرزين ده تصور ائدير.

شيخي نين مثنوى طرزينده نظمه چكديكي ايكي مشهور اثرى واردير. "خسرو و شيرين" و "خرنامه" (۴) فردوسى رومى يه (فردوسى طويسل) گؤره، گويا شيخي "خسرو و شيرين" مثنوى سيني اولجه گرميان بيگ زاده سي مصطفى چلپي يه، اثر بيتمه ميش مصطفى چلپي اولدوگونه گؤره اونو صورادان [۱] سلطان مرادا اتحاف ائتميشدير. (۵) دئمه لي سلطان مرادين تخته چيخماسي ايله هم زمان "خسرو و شيرين" منظومه سيني ترجمه يه باشلاميش دير. لطيفي اوز تذكرة سينده بو حقه يازير: "شيخ الشعراء مولانا شيخي... مرادخان غازي دؤورونده گل ميش وسيد نسيمي ايله بورسادا گؤروشموشلر... زبان توركي ده قصه "خسرو و شيرين" ي اوندان شيرين دئتميش يوخدور... اول زمانكي مزبور شيخي كتاب مذكوري تكميل و تدوين ائديب عتبه سلطان مرادخان ايلتدى.. (۶)

فاروق. تيموتاشين قيد ائتديكي كيمي چوخ احتمال كي اثر ۸۲۴-۸۲۲ نجى ايل لر آراسي كوتاهيه و ادرنه ده يازيلميشدير. ليكن شاعرين وفاتيله علاقه دار اولاراق بو منظومه ناتمام قالميش. آرديني شاعرين باجيسي اوغلو جمالي يازماق ايسته ميش سده بو ايشين عهده سيندن گله بيلمه ميش، آنجاق اثره ۲۱۲ مصراعدان عبارت بير ذيل يازا بيلميش- دير. (۷) بئله ليك اثر گينه ده ياريمچيق قالميش و اونو كاتب چلبى نين يازديغي كيمي، قارداشي جمال صونا چا تديرميش دير.

شيخي دن صورنا توركيه ده بير چوخلاري نظامي "خمسه" سينه دقت يئتيريب، اونون منظومه لرينه جواب و نظيره يازماق و اساسا ترجمه ائتمك فكرينه دوشورلر كي، اونلارين صايي ۲۵ دن چوخدور كي بيسز گله جك مقاله ميزده ييغجام شكلده اونلار حقينده معلومات ويره جه بيگ. نظامي ادبي ميراثي نين تورك ادبياتيندا تاثيريني اطرافلي صورتده ايشيقلانديرماق محترم عالم لر يميزين ضروري و مقدس وظيفه لر يندن دير.

شيخي نين ان بؤيوك اثرى صاييلان "خسرو و شيرين" منظومه سي نين ترجمه سي باره ده بو ياخينلارا قدر توركيه نين اؤزونده بيله لازمي

تدقیقات ایشی آیا ریلما میش دیر . یال نیز شاعرین حیات ویا رادیجیلیفی نی اؤگره نن فاروق ک . تیمورتاش میلادی ۱۹۵۰ - نجی ایلده شیخی نین "خسرووشیرین" ترجمه سینه خصرا ائدیلمیش ایکی جلددن عبارت قیمتلی بیر اثر یازمیشدیر. (۸) و ایلک دفعه اولاراق شیخی و اونون ترجمه سی حقیقنده ایلکین معین وجدی و علمی ودقیق معلومات وثرمیش دیر . او یازیر: "شیخی" خسرووشیرین " موضوعونو کندیندن اؤنجه و صونرا گلن تورک شاعرلری آراسیندا پک موفقیتله ایشله یین شاعر دیر . بیرچوخ مولف لر شیخی نین اثرینی تورکجه نظمه چکیلن "خسرووشیرین" لرین ان گؤزلی قید ائتمیشلر. " (۹)

لطیفی ده اؤز تذکره سینده " زبان تورکپده قصه " خسرووشیرینی " اوندان (شیخی دن) شیرین دئمیش یوخدور " (۱۰) - دئیهرک اثره یوکسک قیمت وثرمیش دیر .

مشهور کاتب چلبی اؤزونون " کشف الظنون " اثرینده "خسرووشیرین" موضوعوندا یازان فارس و تورک شاعرلری نین آدینی چکه رک شیخی حقیقنده بئله یازمیش دیر: " - واما التورکیه فلمولانا شیخی الکرمیانی فی ابتداء فیه بامر السلطان مراد بن سلطان محمد ولم یکمله و کمله اخوه الجمال و هو نظم سلیس مقبول عند الشعراء " (۱۱) شیخی ترجمه سی نین خصوصیتلری :

شیخی اثری اؤزونه مخصوص بیر طرزده ترجمه ائتمیش، تورکیه نین او دؤورده کی تاریخی شرایط واجتماعی طلب لرینی نظرده توتاراق، ترجمه ده کلی مقداردا دگیشیک لره یول وثرمیش ، بعضاً ده اثری عینی ایله آردیجیل صورتده اؤز آنا دیلینه چئویرمیشدیر . بیردن اورژینالی کناره قویوب تام سربست حرکت ائده رک اثره یئنی - یئنی پارچالارو حادثه لر آرتیرمیش دیر . لیکن هر حالدا ، آنا خط ، اساس موضوع اوریز-ینالدا اولدوغو کیمی ایره لی گئتمیشدیر . آرتیریپ ، اسگیلن احوالات لار دا او قدرده مهم بیر حادثه لر اولما میش دیر . بعضی تورکیه عالم لری ده بیزیم بو ملاحظه میزله شریک دیرلر . حقلی اولاراق فاروق تیمورتاش دئمیشدیر :

"شیخی اثری نین کونوسونو نظامی دن آلمیشدیر . فقط بو عیناً یا بیلیمیش بسیط بیر ترجمه دگیلدیر . شاعر اثره کندی شخصیتی نی ده قویا بیلیمیشدیر " (۱۲)

فاروق تیمورتاشین وثردیگی معلوماتا گوره شیخی نین اثری ۶۹۴۴ بیت دن عبارتدیر. لیکن "اسلام آنسکلوپدیسی" اثرین بیت لری نین صایینی ۶۳۷۵ بیت قید ائدیب و بمقدار دان آنجاق ۱۹۷۹ بیت نی عینا نظامی دن ترجمه و قالانینی (۴۳۹۱) بیت نی (ایسه اوزیژینال نظمه چکیلمیش بیثنی بیر "خسرووشیرین" منظومه سی آدلاندیرمیش دیر ۱۳ فوزیه عبدالله ایسه اثرین بیت لری نین صایینی ۶۳۷۵ بیت اولدو - فونو تصدیق ائدیر. لهستان لی شرقشناس عالم آ. زایانچ کوفسکی بو مثنوی نین پاریس ده ساخلانیلمیش الیازما نسخه سی نین فوتو صورتینی ۱۹۶۳ - نجی ایلده ورشو شهرینده نشر ائتدیرمیش دیر کی، همین نسخه ده توپلانیلمیش بیت لری صایینی ۷۰۹۸ بیت دن عبارت دیر. دئمه لی او بییری نسخه لردن بیر قدر چوخ دور. بونودا قید ائده ک کی، شیخی نین ترجمه سی نظامی اوزیژینالیندان صای اعتباریله بیر مقدار آرتیق دیر. شیخی نین ترجمه سی یالنیز خسروون شیرین له اولنمه لرینه قدر دیر کی، بودا نظامی اثرین ده ۵۱۹۴ بیت دن عبارت دیر.

"اسلام آنسکلوپدیسی" نین اوزیژینال گؤستر دیگی ۴۳۹۱ مقدار دا کی بیت لرده هئج واخت تامامیله نظامی موضوعوندا کنار مهم بیر مطلب یا حادته وثریلمه میش دیر. دئمک کی، هر ایکی اثرده (فارسجا و تورکجه ده) فکر و موضوع عینی دیر لیکن شیخی ترجمه نین فورموندا بیر قدر دگیشیک عمله گتیرمک یا خود بعضی حادته لری بیر آز دال - قاباق ائتمیش دیر. بعضاً او شخصی ذوق و سلیقه سینه اویقون اثره آزا جیق علاوه لر ائتمیش دیر. مثلاً نظامی ده اولدوغو کیمی خسرو فیله یوخ، آتا میندیریب میدانا آپارمیش دیر. و سایره

شیخی ده "خسرووشیرین" موضوعونا کئچمزدن اول مناجات، نعت، حکمت بحثی، کتابین نظمه چکیلمه مه سی نین سببینی II سلطان مرادین مدحی و سلطانا نصیحت موضوعلاریندا (۱۳ منظوم پارچادا) ۷۷۵ بیت دن عبارت گیریش و مقدمه یازمیش دیر.

اساس منظومه اون بیر بؤلمه دن عبارت دیر کی، هر بؤلمه نین اولنده بؤلمه یه عاید ۱۵ - ۲۵ بیت لیک گیریش (نظامی ده اولان ساقینا مه لر کیمی اکثرأ ایکی بیت دن عبارت دیر). سؤیله میش صونرا مطلبه کئچمش دیر. شیخی ترجمه سینده نظامی اثرین دن تامامیله فرقنی اولاراق اثرین قهرمانلاری خسرو، شیرین و فرهاد دیلیندن سؤیله نمیش ۲۶ غزل (۱۹۶ بیت دن عبارت) واردیر. ائله جه ده شیرین و فرهاد دیلیندن سؤیله -

نیلمیش بئش قصیده (۳۹۲ بیت دن عبارت) و ۶۹ بیت دن عبارت ۷ بند لیک بیر ترجیع بند واردیر .

شیخی نین الیمیزده موجود اولان " خسروو شیرین " مثنوی سی نین اساس نسخه سی چوخ قدیمی دیر . بو الیازماسی ساکی دا نظامی موزه یی نین کتابخاناسیندا نمره ۱۷ صای ایله ساخلانیلیر . الیازمانین اول - یندن ، اورتا و صونوندا ن بیر نچه صحیفه قویوپ دو شموشدور . ورق - لری نین صایی ۲۱۰ ورق (۴۳۰ صحیفه) دن عبارت دیر . کاغذی سمرقندی و ۷۲ - عصرین کی دیر . خطی ایسه قیرما رقعه خطی وقارا مرکب لسه یازیلمیشدیر . سرلوحه لری نین بیئری بو شدور . کتابین و اراقی نین ائنی ۱۴ ، اوزونو ایسه ۲۰ سانتیمتر دیر . بو نادر و باهالی گؤزه ل الیازمانین یازیلما تاریخی کتابین صون صحیفه سینده نهدنسه عرب دیلینده بئله قید ائدیلمیشدیر :

" تمت الكتاب ، طی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه ا لا جمعین ، تحریر فی یوم الرابع العشرین من شهر رمضان المبارک . سنه ثلاثین و تسع ماء من هجره النبویه طی الله علیه و سلم "

گورونور همین نسخه یازیلاندا ن ۳۰ یا ۲۵ ایل صونرا مصطفی بن محمود آدلی بیر شخصین اختیارینا کئچیب ، بو شخصی ده اثرین ۱۴ - نجو و اراقی نین حاشیه سینده اؤز ملکیتی نی تثبیت ائدن بیر قیدیا زیرکی ، بورادا گؤسته ریلن تاریخ ده اهمیتلی دیر . بو قید عئینی ایله بئله دیر :

" صاحب مصطفی ابن محمود بن محمد نسل شیخ بروت (برات) البغدادی تحریر شب یوم الجمعة فی ۲۴ شهر صفر سنه (۹۶۰) "

کتابین یازیلماسی نین سببینی نظامی کیمی هاتفادن الهام آلماسینی ، نظامی نین فارسجا یازدیغی منظومه نی ایستدیگی کیمی اؤز آنا دیلینه چئویرمه سیندن دانیشیر . آنجاق نظامی نین شاهنامه اثرینسه اشاره ائتمه سی حصه سی نین ترجمه سیننی واجب بیلمه میش ، عوضینده لک سلطان مرادین آدینی مثنوی سینده داخل ائتمیشدیر .

شیخی امیر خسرو دهلوی ، امیر علی شیر نواشی و باشقالاری کیمی تمامیه یئنی و اورژینال بیر اثر میدانا چیخارا بیلمه سه ده ، آنجاق او نظامی مثنوی سیننی سربست اولاراق علاوه لری ایله ومعین دگیشیگ لری ایله ترجمه ائتمیشدیر .

شیخی نین بو یا رادیجی ترجمه سی حقینده تام تصور الده ائتمک اوچون ، اثرین آیری - آیری فصل لرینی نظردن گئچیریب ، اولاری نظامی اثری ایله مقایسه ائتمک لازمدیر .

شیخی احوالاتین باشلانقیجینی دئمک اولار عینی ایله و اورژینالاً چوخ یاخین ترجمه ائتمیشدیر انوشیروانین اغلومونو ، صونرا هر مزون تخته جیخما سینی ، چوخلو نذیر - نیازدان صونرا اوغلو اولوب آدینی خسرو پرویز قویما سینی ، خسرون نحه بؤیویوب تربیه لنمه سینی ، اووا گئتمه سی وسایر احوالاتی عینی ایله نظامی ده اولدوغو کیمی ترجمه ائدیپ ، نظمه چکمیش دیر . بو حصده مضمون اعتباری ایله او قدر فرق یوخدور . تکجه گۆزه چارپان اساس فرق بورا سیندادیر کی ، نظامی خسرون " عبادتخانه " یه گئدیپ " یزدانا " (۱۴) ستایش ائتمه سینی تک بیرجه بیتده وئیرسه شیخی بودینی مسئله نی بؤیودور . بو مسئله یه چوخ گئنیش یئر وئیریر . گویا خسرو هر گئجه صبحه ده ک عبادتخانه ده اولوب اؤز یاشیدلاری ایله بیرلیکده دائمی ستایشه مشغول دور . بودا شیخی نین دؤورونون طلبا تیندان توره نیب میدانا چیخان بیر احوالات دیر . حالبوکی ، زردشتی لر آیینین ده " یزدانا " ستایش ائتمک مراسمی هئچ ده شیخی نین دوشوندوگو کیمی ، اسلام عالمینده آلاها عبادت ائتمک و زهد و تقویا وارماق کیمی اولمایب ، بو ایکی دینی فریضه و مراسم تماما ایله بیر - بیریندن فرقلی دیر .

همین احوالاتین آردی مضمون اعتباری ایله تماما ایله نظامی ده کی اولسادا ، فورم و اسلوب جهتیندن نظامی دن سئچیلیر . همی ده صورتلرین یئری دگیشیلیر . شیخی اثرینده خسرو رؤیا عالمینده باباسی انوشیر - وانی گؤرور . اگر نظامی اثرینده انوشیروان نوه سینه یاخین گله جک ده دؤرد شیخی (شیرین ، شبدیز ، تخت و تاج و باربد) الده ائده جه گینی وعده ائتمیش سه شیخی بو احوالاتی اؤز ذوقونه اویقون معین مقدار دا دگیشیب دیر . شیخی یه گؤره انوشیروان یوخ الاهی بیر قوه طرفیندن خسرو آدلاری چکیلن دؤرد شئی وعده ائدیلمیش دیر . حادثه نی الاهی لشد - یرمیش دیر .

بیز " شاپورون شیرینی تعریفی ، خسروون اونا عاشق اولماسی " سر لوحه آلتیندا وئریلن حصه نی هر ایکی اثرده مقایسه ائدیلمه گؤرو روک کی ، شیخی ترجمه سینده نظامی اورژینالیندن فرقلی اولراق ۳۴

مصراع بو حصه نین اولینہ آرتیریر. صورا ایسه اورژینالین باشلانقیجی
یثره گلیب چیخیر. اورادان بیر نئجه مصراعنی عینی ایله ترجمه ائدیر
بعضی سطرلری بوراخیر، اؤزوندن یینه یئنی مصراغلار آرتیریر، نئجه
دئیرلر آشیب داشیر. تکجه ترجمه چرچوه سینه سیقیشمیر. اؤز ذهنی نی
وملاحظه سینی ده ترجمه یه آرتیریر و اونو بیرنوع بزه ییر و زنگین
له شدیرمگه و اؤز یا شادیغی دور و محیط ایله تطبیق ائتمگه جهـ
گؤستریر.

بیرینجی ترجمه سی نین کیفیت و ماهیتینی نمایش ائتدیرمک اوچون
ترجمه نین باشلانقیج، اورتا و صونندان بیرنئجه نمونه و مثال گؤسترـ
مک له اونون نظامی اورژینالی ایله فورم و مضمون اعتباری ایله نه
قدر اوخشار و فرقلی اولدوغونو آشکارا چیخاراجاییق :
شایورون شیرینی تعریف له مه سی و خسروون اونا عاشق اولما سی
احوالاتی شیخی ترجمه سینده آشاغیداکی مصراعلارلا باشلاییر :
گئدر (آپار) شیخی دل و جان غصه سیینی

دخی شیرین دی خسرو قصه سی نی (۱۵)

اورژینالدا ایسه همین حصه بو مصراعلارلا باشلانیر :
ندیمی خاص بودش نام شاپور * جهان گشته زمغرب تا لها وور (۱۶)
(شاپور آدلی اونا یاخین بیر آدم * مغرب دن لاهوراکزمیشدیرتامام)
نظامی "خسروو شیرین" ین ده شاپور شیرینین گؤزه للیگی کمالی
حقیندا فکر سؤیله ییر. اونون گونده لیک یا شایشی باره ده اطرافلی
معلومات وئریر، یئتمیش نفر (شیخی بو یئتمیشی اوج یوزنفر ائدیر)
زادگان قیزلاری نین شیرین یانیندا ندیمه اولمالاریندان دانیشیر..
همین مناسبتله ده اوزامان کی، شرق قیزلاری نین، داورانیش، اخلاق،
رفتار و شجاعتیندن سؤز آچیب، تصویر ائدیر. اونلارین نئجه آت مینیب
قیلینج اوینا تمالاریندان چالیب- چا غیرمالاریندان، اگلنجه قورما -
لاریندان معلومات وئریر... لیکن شیخی همین احوالاتین اولینہ نظامی
دن فرقلی اولراق ۳۴ مصراع آرتیریب، احوالاتین صونندا داشیرینین
کنیزلرینه (ندیمه لرینه) عاید اورژینالدا اولمایان ۲۵ مصراع دان
عبارت علاوه شعر یازمیش دیر. احوالاتین اورتالاریندا ۵۰ مصراع
نظامی دن غینی ایله ترجمه ائدیب، نظمه چکمیشدیر. احوالاتین صونونی
۱۲ مصراعلیق گؤزه ل بیر غزل ده آرتیرمیش دیر. بوتون اثر بویوحادته
لر بو سایاق ترجمه اولونموشدور. یعنی شیخی اورژینال چرچوه سینده

دایانماییب ، اوزونون فکرینی، ذوقونو و قدرتینی ایشه آپاریب ، یارادیجی و گوزهل بیر ترجمه ائتمیشدیر. دئمه‌لی شیخی اورژینال بیر اثر یوخ ترجمه بیر اثری یاراتسادا ترجمه ده سربست حرکت افسده‌رهک متنین حجمینی ایسته‌دیگی کیمی آرتیریبا سکیلد میشدیر.

خسروون شاپور و ائلچی و واسطه صفتی ایله ارمن زمینه گونده‌ر مه سی احوالاتیندا معین دگیشیک لیک لره یول وئریر. اگر نظامی شاپورو یای فصیل ماموریته گونده‌ریزه شیخی ایسه یازین باشلانقیجی، ایلیک باهاردا حادثه‌نی قلمه‌آلیر، راهب احوالاتی و شب‌دیزین نسلی باره‌ده‌کی بیت‌لر، عینی ایله ترجمه اولونور. شاپورون ارمن زمینه گلیب چیخما سی ، خسروون صورتینی اوچ دفعه آقاچدان آسیب شیرینه گوسترمه‌سی شیرینین مفتون اولوب ، چاره آختارماسی و نهایت شاپورون تمهیدی و تکلیفی ایله مداینه یولا دوشمه‌سی احوالات تخمیناً اورژینال‌سدا اولدوغو کیمی ترجمه اولونور. لیکن بو حادثه‌نین ترجمه‌سینده بعضی جغرافی مسکن و مکانلارین آدلاری نین چکیلمه‌سینه راست‌گلیریک ، نظامی آدلارینی چکن " دشت‌انجیرک ، دیرپری سوز و جرم کوه " کیمی یئرلرین آدی ترجمه‌ده یوخدور. عوضینده ترجمه‌یه بیرنچه گوزهل و جانا یاتان غزل لر آرتیریر. اثری رنگارنگ و بزه‌ک‌لی ائدیر. بوغزل دن بیرنمونه وئریریک . اوچونجو دفعه خسروون شکلینی گوره‌ن شیرینین اؤرک سوزلری:

اول صورت چین کیم یوزی آئینه جاندر (۱۶)

بقدقجه خطاسیز دو جهان نقشی عیاندر

بو پیکر روحانیه معنی صورنه‌دیک * جان نقشی دگلسه نچون جان جهاندر
خونی دل ادرنقشمی قانی اگراول یاش

اصل خفقاندر نئشه رنگم یرقاندر

دیمک‌که نگاره طلب یوخ چونشانی * آچ‌کوزکی طالب ، اکه هر نقش نشاندر
نقش اولالی کوکلنده خیال لب‌خدی * دوشوب دو جهان نقشی گوزومدن‌طلو-
قاندر

وردی بصره عارضی بر رسم جلا کیم * کیم بقسه کورر نقشین صان آب رواندر
بن ساده‌لی رنگله ، نقش ایلدی حیران

بونقش و نگاره کوزوم اندان نکراندر (۱۷)

(۱) باغ : اسلام آنسکلوپیدیسی ، ۳۵ - نجی جزو ، صحیفه ۵۶۵ - استانبول

- ۱۹۴۷ ، شیخیه دیوان ، استانبول ۱۹۴۲ . ص ۷۱۱
- (۲) تورک ادیب و شاعر لری ا - جلد آک.موراو.اوراز. استانبول ۱۹۳۹ ص ۱۱۴ .
- (۳) باخ: شیخی . دیوان . مقدمه . استانبول ۱۹۴۲ ص ۷۱
- (۴) ۲۴۸ مصراعدا ن. عبارت اولان بو متنوی ساطیریک بیر اثردر . باخ لطیفی تذکره سی . استانبول ، ۱۳۱۴ ه.ق . ص ۲۱۵
- (۵) باخ فوآد کوپرولو ، فردوسی ا ، ص ۶۴۹
- (۶) لطیفی - تذکره - استانبول ۱۳۱۴ ه.ق ص ۲۱۵
- (۷) بو دلیل ایکی حصه دن عبارتدیر = بیرینجی حصه شیخی نین وفاتسی ، ایکینجی حصه سلطان مرادین مدیحه سینه عصر اولونموش دور .
- (۸) باخ : ملا کاتب چلبی . کشف الظنون ، مطبعة العالم ، ۱۳۱۵ هجری . قمری ، باب الخاء ، ص ۴۶۲
- (۹) فاروق . ک . تیمورتاش . شیخی و "خسرووشیرین" ا و ا ، جلداتور - کیات انستیتوسو ، تزنمره ۳۳۸ - ۱۵) همان کتاب
- (۱۰) لطیفی تذکره سی ، ص ۳۱۶ .
- (۱۱) ملا کاتب چلبی . کشف الظنون ، مطبعة العالم ، ۱۳۱۵ ه.ق باب الخاء ص ۳۶۲
- (۱۲) فاروق . ک . تیمورتاش . تورک ادبیاتیندا " خسرووشیرین " و "فرهاد و شیرین" حکایه سی - آنکارا - ۱۹۵۹ ، ص ۸۹
- (۱۳) اسلام آنسکلوپدیسی - ۳۵ - نجی جزوه آا جلد - استانبول ۱۹۴۷ - ص ۵۶۵ .
- (۱۴) یزدان اسلامدان قاباق ایرانلیلارین خیر الله دیر ، صونرالار ایسه عمومیتله الله معنا سیندا ایشلنمیش دیر .
- (۱۵) شیخی - خسرووشیرین . الیازماسی آذربایجان علملر آکادمی سینین نظامی موزه بینین کتابخاناسی ، ص ۱ نمره ۱۷
- همین آدلی اثر وارشاد نشری فوتو صورت ، ۱۹۶۳ ، ص ۴۰
- (۱۶) نظامی ، خسرووشیرین ، یادگار و ارمغان و حید دستگردی ، تهران ۱۳۱۳ شمسی هجری صفحه ۴۸ ،
- (۱۷) املا عینی ایله ساغلانیلیر .
- (۱۸) شیخی ، خسرووشیرین . تورک دیلینده ال یازماسی ، باکی نظامی موزه یی نین کتابخانه سی . نمره ۱۷ ص ۸ ، ورشونشری فوتو صورت ، ۱۹۶۳ ، ص ۵۳ .

مبانی دستور زبان آذربایجانی

* مبحث جملات *

(۵)

- ۵ - جملات وابسته طرز حرکت ، جملاتی هستند که
وابسته
ظرفی
چگونگی و طرز اجرای کار و حرکت مندرج در جمله
اصلی را تعیین و توجیه می کنند و به یکی از
سئوالات نهجه (چطور؟) و نه جور (چه سان؟) جواب
می دهند. در جملات وابسته طرز حرکت ، جمله تبعی عموماً با حرف ربط "کی"
به جمله اصلی می پیوندد و مفهوم فعل در جمله اصلی بوسیله ظرف
اقله (چنان ، آن چنان) و بئله (چنین ، این چنین) مشخص می شود.
۱- " معلم درسی اقله دئدی کی، هامی باشا دوشدو = معلم درسرا
آنچنان گفت که همه حالی شدند ".
۲- " هاوا اقله سویوموشدو کی، توفدئسه ایدین یئره دوشمزدی=
هوا چنان سرد شده بود که ، تف می کردی به زمین نمی افتاد ".
۳- " سن بئله خیال ائتمه کی، بوگونون صاباحی یوخدور = تو چنین
تصور نکن، که امروزرا فردائی نیست ".
در گروهی از این نوع جملات مرکب وابسته، در برابر اشارات اقله و
بئله به کار رفته در جمله اصلی، جمله فرعی اشاراتی از نوع اقله بیل ،
دئیه سن ، سانکی (مثل اینکه) ، توگفتی، خیال کردی) و نظایر آن راهمراه
دارد.
۱- " داغین باشی اقله او جا ایدی کی، اقله بیل (دئیه سن ، سانکی)
گویه یا پیشمیشدی = قله کوه چنان بلند بود که ، مثل اینکه (توگفتی ،
خیال کردی) به آسمان چسبیده است ".
۲ - " قلم اقله آخارلی یا زیردی کی، دئیه سن (اقله بیل، سانکی)
سو آخیر = قلم چنان روان می نوشت که توگفتی (مثل اینکه ، خیال کردی)
آبروان است .
در جملات وابسته طرز حرکت بالا جمله اصلی اول و جمله وابسته در جای
دوم قرار گرفته است. در میان این نوع جملات مرکب ، جملات وابسته بعضاً در
اول قرار گرفته و به یاری ادات مرکب "نهجه کی" به جمله اصلی می پیوندد.

۱ - نتیجه‌کی دشمن شدیم، ائله‌ده اولدو = هرطورکه گفته بودم همانطور هم شد ..

ب - جملات وابسته کمیت :

جملات وابسته کمیت، جملاتی هستند که مقدار و اندازه کار و حرکت انجام شده در جمله اصلی را معلوم کنند و به سوال نه قدر (چه اندازه؟) حاصله از جمله اصلی پاسخ می دهند.

جملات وابسته کمیت، هم به کمک حرف ربط "کی" و هم بدون حرف ربط با جمله اصلی مربوط می شوند.

در جملات وابسته کمیت به کمک حرف ربط، در موارد زیادی جمله اصلی اول و جمله وابسته بعداً می آید:

۱- "سنین باشین ائله ایشه قاریشمیشدی کی، منیم گلدیگیمی باشا دوشمه دین = سرتوچنان شلوغ بود که آمدن مرا متوجه نشدی".

۲- "اوشاقلار گونون قاباغیندا او قدر اوینا میشدی لار کی، بوتون او زلری قابیق قویموشدو = بچه‌ها زیر آفتاب آنقدر بازی کرده بودند که تمام صورتشان پوست انداخته بود".

ولی در این نوع جمله‌ها بعضاً جمله وابسته در جای اول نیز قرار می گیرد :

۱- "اینان کی، نه قدر جان وار بدنده، سنی سئوه جگم، سن سئومه سن ده = باورکن، هر قدر جان در بدن دارم، دوستت خواهم داشت ولو تو دوست نداشته باشی".

۲- "نه قدر گویلون ایستیر، اوتانما گوتور = هر قدر دلت می خواهد خجالت نکش بردار".

در جملات وابسته کمیت بدون حرف ربط، جمله وابسته به یاری پیوند شرط یا آهنگ ادانیز می تواند به جمله اصلی به پیوندد.

۱- "یاخشی آد چیخارماق نه قدر چتین اولسا، بو آدی ایتیرمک بیر او قدر آساندیر = نام نیک در آوردن هر قدر مشکلی باشد از دست دادن این اسم همانقدر آسان است".

۲- "من نه قدر دالی چکیلیرم، سن بیر او قدر ایره لی گلیرسن = من هر قدر عقب می کشم، تو همانقدر پیش می آیی".

ج - جملات وابسته مکانی

جملات وابسته مکانی، جملاتی هستند که ظرف مکان نامعین به کار رفته

در جمله اصلی را مشخصتر می کنند. بهمین دلیل نیز، جملات وابسته مکانی وسیله عوامل ربطی از نوع: اویشرده کی (آنجا که)، اویشره کی (به آنجا که) اویشردن کی (از آنجا که)، هارا (کجا) هارا (درکجا)، هارا (ازکجا) و امثال آن که مفهوم مکان را می رسانند، به جمله اصلی می پیوندند و جمله اصلی نیز در اول خود عوامل موافقی از نوع اورایا (به آنجا)، اورادا (در آنجا)، اورادان (از آنجا) و امثال آن را می پذیرد.

۱ - "اویشرده کی تمیزیک وار، اورادا ناخوشلوق اولماز = هر جا که تمیزی هست، آنجا بیماری نیست".

۲ - "هاردا کی انسانین سلامینی آلماسالار، اورا قدم قویماسین گرهک = هر جا که سلام انسان را جواب ندهند، آنجا نباید قدم بگذارد".

در جملات وابسته مکانی بعضا حرف ربط "کی" حذف می شود و به ایمن نمونه های جملات وابسته معمولا در حکم و امثال می توان برخورد:

۱ - "هارا میخ چالیرام، زنبیلین آسیر اورا = به هر کجا میخ می زنم، زنبیلش را آنجا می آویزد".

۲ - "هاردا کولگه گورسه، اوزانیب یاتار = هر جا سایه بیند دراز می کشد و می خوابد".

د - جملات وابسته زمانی

جملات وابسته زمانی، جملاتی هستند که زمان وقوع کار و حرکت مندرج در جمله اصلی را مشخصتر می کنند و به سئوال ها چان (کی، چه وقت؟) پاسخ می دهند. زمان وقوع یا اجرای کار و حرکتی که در جمله تبعی عنوان می شود. ممکن است با مضمون کار و حرکت جمله اصلی همزمان یا مغایر باشد:

۱ - "من افوه تا زاجا چا تمیشدیم کی، یاغیش یاغماغا باشلادی = من تازه به خانه رسیده بودم که، باران شروع به باریدن کرد".

۲ - "طا هر ایشین هله قورتارما میشدی کی، ائولریندن اونا زنگ ووردولار = طا هر هنوز کارش را تمام نکرده بود که از خانه شان به او زنگ زدند".

جمله وابسته زمانی به کمک اادات ربط، پیوند شرط و آهنگ ادا می تواند به جمله اصلی به پیوندد. جمله فرعی زمان که به کمک حرف ربط "کی" و ترکیبات آن از نوع ائله کی، اوگون کی، اوزمان کی و امثال آن به جمله اصلی می پیوندد، در جمله مرکب جای اول را می گیرد:

۱ - "چوبان چوره یینی یئمک ایسته پیردی کی، سورونون هورکمه سینی گوردو = چوبان می خواست نان خود را بخورد که متوجه رمیدن گوسفندان

شد، ۲- " او زمان کی، انسانلارین آشیانی اودا یانندی، آخیب گئدن آل قانلارین انتقامی آلولاندی، او زمان کی، قیلینجلار داسیغمادی اوز قینینا، بیز آند ایچدیک ایلک باهارا، گۆزه للیگین وارلیغینا = آن گاه که، آشیان انسانها در آتش سوخت و انتقام خونهای جاری شده شعله ورگشت، آن گاه که شمشیرها به غلاف خود نگنجید، ما به نخستین بهار و حقیقت زیبایی سوگند خوردیم "

جملهء وابسته زمانی به یاری پیوند شرط به جمله اصلی می پیوندد:

- ۱- " تبریزده هاچان یارپاقلار سارالسا، قیش باشلار = در تبریز هروقت برگها زرد شود، زمستان شروع می شود."
- ۲- " هاچان ایسته سیز، گله بیلرسینیز = هروقت که بخواهید، می توانید بیائید "

جمله وابسته زمانی به یاری آهنگ ادا به جمله اصلی می پیوندد:

- ۱- " باهار چاتدیمی، کینکلر اوچوشماغا باشلایرلار = بهار که رسید، پروانهها به پرواز درمی آیند "
- ۲- " بیربالاجا یاغیش یاغدیمی، کوچه لرده پالچیق قورشاشاغا چیخیر = اندکی که باران بارید، در کوچهها گل و لای تا کمریالا می آید."

جملهء وابسته مقصد

جملات وابسته مقصد، مقصود و منظور کار و حرکت مندرج در جملهء اصلی را بیان می دارد و به سئوالات نه اوچون (برای چه؟، نییه (چرا؟)، نه دن اوترو (از برای چه) و امثال آن جواب می دهد.

در زبان امروزی آذربایجان جملهء وابسته مقصد غالباً بعد از جمله اصلی قرار می گیرد و با حرف ربط "کی" به آن می پیوندد:

- ۱- " بوتون گونو کوچه لری گزدی کی، اؤزونه بیرایش تا پسین = تمام روز را تو کوچهها گشت تا کاری برای خود پیدا کند."
- ۲- " آنام تدارک گؤروب کی، صاباح سیزی قوناق چاغیرسین = ما درم تدارک دیده که، فردا شما را مهمان دعوت کند."
- ۳- " هر شعیی بوراخیب گلمیش کی، سیز ایله آچیق دانیشام = همه چیز را ول کرده ام که باشما صریح صحبت کنم."
- ۴- " بیز اونا گوره ظلم ایله دویوشوروک کی، بیر آزاد انسان کیمی یا شایاق = ما بدانجهت با ظلم می جنگیم که، مثل یک انسان آزاد زندگی کنیم "

جملهء وابستهء مقصد، علاوه بر حرف ربط "کی" با ادای آهنگ نیز می تواند جملهء اصلی به پیوندد:

"بیرآز گۆزله یک، یاری یولدا قالانلار چاتسینلار= کمی منتظر بمانین تا آنها که در نیمه راه مانده اند برسند"

جملهء وابستهء نتیجه :

جملات وابسته نتیجه، نتیجهء حاصل از مضمون کلی جملهء اصلی را بیان میدارد و با حرف ربط "کی" و "بئله کی" به جملهء اصلی می پیوندد. در این نوع جمله مرکب وابسته، جملهء اصلی سبب اجرای کار و جملهء وابسته نتیجه آن را معلوم می کند:

۱- "آخی من یازیغا نه اولموشدو کی، اوزومو بوبلارلا سلام؟ =
آخر به من بیچاره چه رسیده بود که، خودم را گرفتار این مصائب بکنم؟"
۲- "او نه جور یارا ایدی کی، توختا ماسی بو قدر اوزون چکدی =
آن چه نوع زخمی بود که، التیامش اینقدر طولانی شد؟"
۳- "ایش بئله گتیردی کی، الیمیز بوشا چیخدی = وضع طوری پیش آمد که، دستمان خالی ماند"

۴- "بئله ائله کی، نه شیش یانسن، نه کباب = کاری بکن که، نه سیخ بسوزد، نه کباب.

۵- "او قدر کولونگ وورموشام کی، اللریم قابار اولوب = آنقدر کلنگ زده ام که، دستهایم تاول زده."

۶- "باهار سولاری داغین دوشونو او قدر یویوب آپار میشدی کی، تورپاق قالما میشدی = آبهای بهاری دامنهء کوه را طوری شسته و برده بود که، خاکی بجای نمانده بود."

با توجه به مثالهای بالا معلوم می گردد که :

الف- هرگاه جملهء وابسته نتیجه با علامت "کی" به جملهء اصلی به پیوندد (مانند مثالهای ۱ و ۲) جملهء مرکب معمولاً شکل سؤال دارد
ب- هرگاه جملهء وابسته نتیجه با علامت ربط "بئله کی" به جملهء اصلی پیوندد (مانند مثالهای ۳ و ۴) جملهء معمولاً حالت اخباری دارد.
ج- هرگاه جملهء وابسته نتیجه با کلمه "او قدر" همراه باشد (مانند مثالهای ۵ و ۶) جملهء مرکب نوعی نتیجه کمیت ارائه می دهد.

جمله مرکب وابسته شرطی

در این نوع جمله مرکب وابسته، جملهء وابسته شرط و شروط کار و

حرکت مندرج در جمله اصلی را بیان میدارد و بدینجهت بجای ارتباط با یکی از اجزای جمله اصلی با مضمون عمومی آن مربوط می شود. در جملات وابسته شرطی خبر جمله غالباً با وجه شرطی فعل که با پیوندهای SA و SB) همراه می باشد (بدون قبول پیوندهای شخص یا با قبول پیوند های شخص مناسب) با جمله اصلی ارتباط پیدا می کند :

۱- " دولموش اورک بوشالما سا ، جان یانغیسی ساکت اولماز = دل

پر اگر خالی نشود ، سوز درون تسکین نمی یابد " (ص . وورغون)

۲- باشینا بیر ایش گلسه ، قوی مندن اوزا قدا گلسین = اگر بلائی

برسرت آید ، بگذار در حال دوری از من بیاید . "

۳ - " سوزومه قولاق آسما سانیز ، بیر ده اوزوزه باخما یا جاغام =

اگر حرفم را گوش نکنید ، دیگر برویتان نگاه نخواهم کرد . "

۴- " آبیر ایسته سن چوخ دئمه ، ساغلیق ایسته سن چوخ یئممه = آبرو

بخواهی زیادی حرف نزن ، سلامتی بخواهی زیادی نخور "

در این جملات ، قسمت اول جمله وابسته شرط و قسمت دوم جمله اصلی

نتیجه شرط را معلوم می کند که در نمونه های ۱ و ۲ با پیوندهای شرط

بدون پیوند شخص و در نمونه های ۳ و ۴ با پیوندهای شرط همراه پیوندهای

شرط همراه پیوندهای شخص به کار رفته است .

در بعضی از جملات وابسته مرکب شرطی ، جمله وابسته بجای پیوندهای

شرطی (SA) و (SB) به کمک ادات شرطی " اگر " به جمله اصلی می

پیوندد .

۱ - " اگر بو دشینلر دوغرو دور ، نییه بیزه اذیت ائدیرسن ؟ =

اگر آنچه می گویند درست است ، چرا ما را اذیت میکنی ؟ "

۲ - اگر بو خالادی ، بس او نه درد و بلادی = اگر این خاله است

پس آن چه درد و بلاست ؟ "

۳ - جملات وابسته شرطی بر حسب اینکه امکان وقوع شرط موجود در

جمله وابسته باشد یا نباشد ، به دو نوع جملات شرطی ممکن و جملات شرطی

غیر ممکن تقسیم می شوند .

۱ - " بالتانی کیم چیخارتسا ، پول اونا وئریله جک = تیرا هرکه

در آورد ، پول نصیب او خواهد شد . "

۲- " منیم امکانیم اولسایدی ، سنی تک بورا خما زدیم = اگر

امکانش را داشتم ، ترا تنها ول نمی کردم . "

۳ - "اونو قدر آختاردیلار ، تاپا بیلمه دیلر = اورا هر قدر که جستند ، پیدا نکردند ."

۴ - "سنده غیرت اولسایدی ، بو گونه قالمازدین = اگر تو غیرت داشتی، به این روز نمی افتادی ."

جملهء وابسته رویاروئی

جملهء وابسته رویاروئی آنچنان جملهء وابسته ای است که اندیشه و مضمون مندرج در آن با اندیشه و مضمون مندرج در جمله اصلی حالت رویاروئی (تضاد) و یا گذشت دارد. علامت جملهء وابسته رویاروئی غالباً حرف ربط "دا" و "ده" است که بعد از خیر شرطی جملهء وابسته قرار می گیرد و آنرا به جمله اصلی می پیوندد:

۱- "گونون ایستی سی یئره یایلسا دا ، هله قیشین سویسوق نفسی تورپاقدان چیخما میشدی = با اینکه گرمای خورشید بر زمین گسترده شده بود، هنوز نفس سرد زمستان از خاک بیرون نرفته بود ."

۲- "او ، اوتانندیغیندان اوزونبو گیزلتسه ده ، من اونونلا دانیشماق ایسته ییردیم = او با اینکه از خجالت خود را پنهان می کرد، من می خواستم با او حرف بزنم ."

۳- "من اوزوم گئتسه ده ، اوره گیم سیز ایله قالیر = هر چند من خودم میروم ، ولی قلبم پیش شما می ماند ."

در یکعده از جملات وابسته رویاروئی که بطریق بالا تشکیل می شوند، جملهء وابسته کلمه "نه قدر" (هر قدر ، هر چه قدر) رانیز همراه دارد:

۱- "ایشین دورومونه قدر چتین اولسادا ، همتله اونو باشما چا تدیرماق اولار = وضعیت کار هر قدر مشکل هم باشد، با همت آنرا می توان بسر آورد ."

۲- "اوشاقلار نه قدر آییق قالدیلار سادا ، آتالاری کلیب چیخما دی = بچه ها هر قدر هم که بیدار ماندند ، پدرشان نیامد ."

در برخی از جملات وابسته رویاروئی ، جملهء وابسته در اول خود کلمه "هر چند" را می پذیرد و با دخالت علائم ربط "اما ، لکن ، آنجا ق" به جمله اصلی می پیوندد :

۱- "هر چند قارداشین سندن کیچیک در ، اما سندن یاخشی دوشونور = هر چند برادرت کوچکتر از تست ، اما بهتر از تو می اندیشد ."

۲- "هر چند آزجا قاراشین در ، لکن دوزلودر . = هر چند اندکی سیه چرده است ، لکن با نمک است"

۳ - " هرچند بو ایشین زحمتی سنه دوشور، آنجاق باغیشلایا سان ۰
هرچند زحمت این کار به تومی افتد، ولی باید به بخشی .



جلد دوم " مبانی دستور زبان آذربایجانی " که شامل مباحث ترکیبات و جملات و به تعبیر رایج " نحو " این زبان است ، به اینجاست خاتمه می یابد . در جلد دوم کتاب نیز ، به روال جلد اول ، ضمن اینکه در بیان مطالب سعی به اختصار بوده و تنها به توضیح مبانی و اصول کلی اکتفا رفته ، در عین حال ، برای روشن شدن و تطبیق همین مبانی و اصول در هر مورد مثالها و شواهد متعدد و مکرری آورده شده است .
اینجا ، قبل از اتمام مطلب لازم است به دو اصل بحث انگیز در رابطه با نحو زبانهای ترکی بالطبع زبان آذربایجانی که به پیروی از همان روش سعی با اختصار و پرهیز از شاخ و برگ ضمن مباحث کتاب مسکوت مانده است اشاره شود . از این دو اصل ، اولی اصل تقدم عنصر فرعی بر اصلی در تمام ترکیبات ساختاری زبان و اصل دوم عدم لزوم دخالت علائم و حروف ربط در میان عناصر و قسمتهای اصلی و فرعی ترکیبات و بخصوص جملات مرکب است .

بعقیده ، گروهی از محققان و صاحب نظران تورکولوژی ، تقدم عنصر وابسته یا تابع به عنصر مستقل یا اصلی در ترکیبات از ضوابط و قانونمند - یهای بنیادین زبان ترکی در شمارا است . شمول این اصل ، بطوریکه ضمن مطالب مطروحه در کتاب ملاحظه شد ، ضمن اینکه در مورد ترکیبات (گروه واژه ها) صادق است ، درباره ساخت جملات در صورتی قابل تطبیق و تایید است که عامل حرکت (فعل یا خبر) که عموماً در جمله جای واپسین را دارد و بعد از عامل شییی (فاعل یا مبتدا) قرار می گیرد ، عامل اصلی و محور جمله ساخته شود ، در صورتیکه هنوز کسانی هستند که فاعل یا مبتدا را عامل اصلی و موجود جمله می دانند .

اصل دومی که باز به نظر در نحو زبان آذربایجانی بر آن تاکید می شود ، عدم لزوم کاربرد حروف و علائم وادات ربط در ایجاد ارتباط میان قسمتهای مختلف کلام و از آنجمله بیان اجزای مختلف جملات مرکب و به خصوص جملات مرکب وابسته است . بعقیده . طرفداران این نظریه حروف و علائم ربطی از نوع " کی " (که) و ، لکن ، گاه و ترکیبات مختلفی که با شرکت حرف ربط " کی " به وجود می آید ، حق شرکت ذاتی در زبان را نداشته

بلکه با حق عارضی حق دخالت پیدا کرده اند .
 اشاره به این دواصل ، چه بسا در متن کتاب لازم جلوه می کرد ولی
 چون ورود در آن مآربه سوی جاده مقایسه و سنجش نظریات مختلف و
 متفاوتی که در این باره ابراز شده سوق می داد و از مسیر اصلی دور می
 کرد ، اینجا به همیم اشاره اکتفا رفت تا بعداً اگر مجال پیش آمد
 در این زمینه مقالی گفته آید .
 (پایان)

عبدالخالق جنتی

=====

* قلم *

ایچسه بیر جرعه اگر چشمه حریت دن
 دوست او چون شهد یا پار ، دشمن او چون داد قلم
 دشمنه وحشی لری اصلاح ائله مک مشکل دیر
 مدرسه اهلینی حتی ائدر اصلاح قلم
 خلقی ارشاد ائله مک میش گورونور مقصودی
 حضرت جل علی ائله میش ایجاد قلم
 صرفده نحوه منطق ده هنر صاحبی دیر
 علم ده جمله معلم لره استاد قلم
 مردمه درس و فریر جمله کئچن تاریخی
 قصه حضرت ادریسی قیلار یاد قلم
 بیستون دا سرناخن جه اثر قویماز ایدی...
 عوض تیشه آلایدی اله فرهاد قلم
 سابقا نعی دن ایدی خامه توکردی شکر
 قان توکر تیغ کیمی ایندی ده فولاد قلم
 "جنتی" مطلبی تعبیر ایلکه توضیح ائده مز
 اونا گرا ائتمه سه تحریر ایله امداد قلم

* اوردان - بوردان *

فارسجا دا ایشله ن تورک سؤزلری اوقدر چوخ دورکی، اونلاری آیریپ بیر یثره ییغاندا بیرسؤزلوک کتابی دوزه لیر، منیم بوسؤز- لری ییغیب سؤزلوک کتابی دوزلتمک قصدیم یوخدور، بو مقاله ده فارس ادبیاتینا گئچن، شاعرلر و یازیچیلار اؤز شعرلرینده ویازیلاریندا ایشلتدیکلری سؤزلردن دانیشماق ایسته ییرم. بو اؤرنک (نمونه) لیر مطالعه ضمنینده اوغراییب توتاناق (یادداشت) آلدیغیم سؤزلردیر کی، منبع لری ایله بیرلیکده قید ائدیرم.

آشاغیداکی سؤزلر (واژه نامه غزلهای حافظ) کتابیندان آلینیب دیر. بورادا یالنیز هر سؤز اوچون بیر بیت شعره کفایت لشمیشیک اوخوجولاریمیز هر سؤزون باره سینده باشقا نمونه لر تاپیب توپلایسا بیلرلر:

ایاغ = پیاله و باده دئمکدیر:

یکی چو باده پرستان صراحی اندر دست

یکی چو ساقی مستان بکف گرفته ایاغ

تورکجه ده ایاغچی ساقی دئمکدیر.

ایاغ یا ایقاق = سؤز گزدرن و نجام معنا سینا دیر:

زبان کشیده چو تیغی بسرزنش سوسن

دهان گشاده شقایق چو مردم ایاغ

تتق یا توتوق = چادیر و پرده دئمکدیر:

سرقضا که در تتق غیب منزوی است * مستانه اش نقاب زرخساره برکشیم

چگل یا چیگیل = بیر تورک قبیله سی نین آدی دیر، محمود کاشغری

(دیوان لغات الترک) کتابیندا اوندان آد آپاریب دیر، حافظین

شعرینده مطلق تورک و گؤزه ل معنا سینا ایشله نیب دیر:

صفای خلوت خاطر از آن شمع چگل جویم

فروغ چشم و نوردل از آن ماه ختن دارم

بورادا حافظ (ختن) سؤزوده ایشله دیب دیر، ختن باره سینده ده

بیر ایضاح یثری وارد دیر. ختا و ختن اسکی زامانلاردا چین اولکه سی

نین قوزئی لرینه دئییلیردی و گونئی قسمتی ده (ماچین) آدلانیردی

اسکی زاماندا ختا (چین) اولکده سین. دنیانین ان اوزاق یئری بیلیر
دی لر، اونا گوره مجازا ختا یولو گتمک اوزاقلاشماق و ان اوزاق
گتمک معنا سینا ایشله نیردی . حاقظ دئییر :

آن ترک پریچهره که دوش از برما رفت
از ما چه خطا دید که از راه ختا رفت
یعنی او پری بنزلی گوزهل نه خطا گوردوکی بیزدن اوزاق گتندی.
طمغا یا دامغا = مهر دشمنکدیر، مخصوصا آیری یئردن شهره گلن
تجارت مالیندان و فرگی (عوارض) آلیب اوستونه وورولان مهـره
دئییلیردی و بو یول ایله اله گلن پولو خلق حلال پول بیلمزدی حافظ
بو مطلبه اشاره ائدرک دئییر :

مرا که از زر طمغاست ساز و برگ معاش
چرا مذمت رند شرابخواره کنم ؟
طغرا = بوروق و قیوریلیمیش معنا سینا دیر، نستعلیق خطینه بوروق
و اگری یازیلدیغینا گوره طغرا دئییر لر، شاه لارین و امیرلرین فرمان
و امضالاری دا او خط ایله یازیلیردی بو خاطره صونرالار طغرا مطلق
فرمان معنا سینا ایشلندی .
حافظ بو بیتده طغرا سوزونو اگری و یای (کمان) معنا سینا
ایشله دیب دیر :

هلالی شد تنم زین غم که با طغرای ابرویش
که باشد مه که بنماید زطاق آسمان ابرو
کسمه = قئیچی له نیب و بورولوب اوزه توکولن توک لره کسمه
دئییر لر :

عروس بخت در آن حله با هزاران ناز * شکسته کسمه و بربرگ گل، گلاب زده
و شاق یا (ووساق) = تورک سوزو و اوتاق معنا سینا دیر . بعضی لر
اونو عربی بیلیب کسره ایله اوخویورلار و اوچ نقطه لی (ث) ایله
یا زیرلار دوزگون دگیل :

ای مُعبّرِ مُزدهای فرما که دوشم آفتاب
در شکر خواب صبحی هم وثاق افتاده بود
یرغو یا (یارغو) = تورکجه عدلیه و قانون دشمنکدیر و یارغوچی
قاضی معنا سینا دیر :

عاشق از مفتی نترسد می بیار * بلکه از یرغوی سلطان نیز هم

بورا کیمی یا زدیغیمیز سؤزلر (واژه‌نامه غزل های حافظ) کتابین دان و نمونه گتیردیگیمیز شعرلرده حافظ دن دیر . بوئدان صونراکی لاری (فرهنگ معین) کتابیندان آلمیشیق :

قلماش = تورکجه هرزه و بیهوده دشمکدیر :
بند کن مشک سخن پاشیت را وا مکن انبان قلماشیت را
(مولوی)

قنق یا (قونوق) = مهمان دشمکدیر ، نیز مهمان معناسینا ایش-
لتدیگیمیز (قوناق) کلمه سی اصل ده اسم مکان و قونولان بیئر و منزل
دشمکدیر ، اوتوراق (منزل) و یاتاق (خوابگاه) کیمی بیزیم لهجه ده
اسم فاعل و مهمان معناسینا ایشله نیر :

صوفی ای میگشت در دور افق * تاشبی درخانقاهی شد قنق . (مولوی)
قوروق = یاساق و داخل اولماغی قدغن اولموش بیئر :

قوروق شد گفتگوی می بدان نحو * که ساقی نامه شدا ز نسخه ها محو . (اثر)
قیماز = کنیز و خدمتچی دشمکدیر :

پس درخانه بگو قیماز را * تابیارد آن رفاق قاز را . (مولوی)
قیماق = سرشیر دشمکدیر :

زیمن نان جوین و پیاز فقر زخم * هزار گونه مقشر به سبت قیماق
(فوقی یزدی)

قیمه = ریزه دوغرانمیشات :

گر بزلف عنبرین دل گاه گاه هم میکشد * قیمه ، سرموری آن خط سیاهم میکشد
(محسن تاثیر)

قاآن = شاه لار شاهی و بویوک پادشاه دشمکدیر :

برشکن کاکل ترکانه که در طالع تست

بخشش و کوشش قاآنی و چنگیزخانی (حافظ)

قوتسوز = بدبخت و عاجز دشمکدیر :

ترک آن بود کز بیم او ده از خراج ایمن بود

ترک آن نباشدا ز طمع سیلی زهر قوتسوز خورد

(مولوی)

قوچاق = ایگیت و گوجلو دشمکدیر :

همگنان توهم چابک و رندندو قوچاق * دستیاران تو چون سرو همه بالاچاق
(گل گشتی)

قراوول = نگهبان دشمکدیر :

میان ابروش پرریو و رنگ است * قراوول خانه شهر فرنگ است . (تاثیر)
 قورناق = کنیز و خدمتچی معنا سینا دیر :

یک کنیزک بود در مبرز چوماه * سخت زیبا وز قورناقان شاه (مولوی)
 یرنداق = ایپه و چاتی دشمکدیر :

بی یرنداق گرد کردن تو * نه بگردی و نه فروگذری . (سوزنی)
 یغما = غارت و تاراج ، ترکستان دا یغما آدلی بیر شهرده واردیر
 آشاغیداکی بیتده سعدی بیرینجی مصرع ده یغمائی غارت معنا سینا
 ایشله دیب ایکینجی مصرع ده یغما شهرینه منسوب اولان دلبردن قصدی
 تورک گؤزه لی دشمکدیر .

من همان روز دل و صبر به یغما دادم * که مقیدشدم آن دلبر یغمائی را
 ارمغان = سوقات و هدیه دشمکدیر :

ارمغان مور ، پای ملخ است .

پیغوی = تورکجه نین پیغوی یا (یابغو) کلمه سیندن تصحیف اولموش
 شاه و امیر دشمکدیر :

اندر عمل تسکین عیار بک غازی * بندند میان پیشت صد پیغوی و صد تکسین
 (سوزنی)

پیغوی = مطلق تورک و تورک دیلی معنا سینا ایشله نیر :

همه ایرجی زاده ، پهلوی * نه افراسیابی و نه پیغوی . (شاهنامه)
 هابئله تورانلی معنا سینا دا ایشله نیب دیر :

چو از شهر توران به بلخ آمدند * بدرگاه او بر پیاده شدند
 بدادندش آن نامه خسروی * نوشته براوبر ، خط پیغوی (شاهنامه)

پیچاق = کارد و چاقو معنا سینا :

شب فراق خروس سحر نفس نکشید * خوش آن زمان که سرش را ببرم از پیچاق
 (فوقی یزدی)

قلاووز = تورکجه راهبر و یول گؤسترن معنا سینا دیر :

هرکه در ره بی قلاووزی رود * هر دوروزه راه صدساله شود . (مولوی)
 قمچی = تازیانه و شلاق دشمکدیر :

قمچی بناز بند و جفارا بهانه کن * با عاشقان سخن بسرتازیانه کن
 (سیفی)

یساوول = شهرده نظم توره دن مامور :

بنده آن نگاه خشم، آلود * که یسا وول بمجلسش غضب است (فوقی یزدی)
یسل یا (یا سال) = صف، ردیف، سیرا دشمکدیر:

لشگری منهزم از راکب او چون نشود * که ز شوخی همه جا فوجی از او بسته یسل
(سنجر کاشی)

یلواج یا (یا لواج) = تورکجه پیغمبر و راهنما دشمکدیر:
هریک عجمی ولی لغز گوی * یلواج شناس و تنگری جوی. (تحفه العراقین)
کنکاش = تورکجه مشورت دشمکدیر، بعضی لر بو کلمه نی فارس سؤزو
بیلیرلر (فرهنگ معین) توضیح و تریرکی مشروطیت دن صونرا بیر عده
کنکاش سؤزونو فارسجا ظن اشدیب مجلس شورا یئرینه کنکاشستان ایشله -
دیردیلر، اونون تورک سؤزو اولدوغونو بیلدیکدن صونرا تئز متروک
اولدو. بیرسیرا سؤزلرده واردیرکی، فارس لغتچی لری اونلارین معنا سینی
بیلمه ییب یا نلیش بیر معنا اولارا دوزه لدیب لر، مثلا (فرهنگ معین)
کتابیندا (ساقدوش) سؤزو حقیقنده یازیر بو کلمه تورکجه و فارسجا دان
تشکیل اولوب ساقدوش کلمه سینی (دوش راست) معنا ائله ییب دیر، حال
بوکی بو کلمه نین هرا یکی قسمتی تورکجه دیر و فارس دیلینه ربطی یوخ -
دور. (ساق) سؤزونون معناسی آیدین دیر و (صول) مقابلینده دیر و
(دوش یا توش) تورکجه یاشیت (همسن) و دوست معناسینا دیر، مثلا
دئییرلر (تای توش دان گئری قالما) فارسجا بئله اولور: (از امثال
و دوستان خود عقب نمان) یا (اؤز تای توشون ایله گز) یعنی با
امثال و همسال خود بگرد) ساقدوش مقابلینده صولدوش دا واریمیز دیر
ساقدوش و صولدوش هرا یکیسی توپلاردا کوره کنین دوست لاریندان انتخاب
اولور، ساقدوش اولی دوستلاردان و صولدوش سوبای دوستلاردان سچیلیر
وبوایکی توش توی مراسمی قورتارانا قدر کوره کن ایله یاناشی دولا -
نیرلار، قیز ائوی جهیز ایله بو آداملارا خلعت گؤندرملی دیر، قین آتا
وقین آنا و قین لر، بالدیزلار، ساقدوش و صولدوش.

فارس لغتچی لری معناسینی بیلمه یین کلمه لردن بیر ده (میرزا)
سؤزودور، فارس لغتچی لری دئییرلر کی میرزا اصلینده (امیرزاده)
دیر کی، عرب و فارس سؤزوندن تشکیل اولوب دور. بو کلمه نین اولیندن
(الف) و آخیریندان (ده) حرف لری دوشوب و (میرزا) قالیب دیر.
بو نظر غلط دیر، دوزگون بودورکی میرزا داها دوزگونو (میرزه)
کلمه سی تورک سؤزو اولوب عربجه ده کاتب و فارسجا دا دبیر سؤزونون

✧ بویوک فضولی دشییر... ✧

✧ غزل ✧

- ۱- حیرت ، ای بت ، صورتین گوردو کده لال ائیلر منی
صورت ، حالیم گوره ن ، صورت خیال ائیلر منی
- ۲- مهر سالما زسان منه رحم ائیله مزسن مونجا کیم
سایه تک سؤدای زلفون پایمال ائیلر منی
- ۳- ضعف و طالع مانع ، توفیق اولور هر نئجه کیم
التفاتون آرزومند ، وصال ائیلر منی
- ۴- من گدا ، سن شاها یار اولماق یوخ امانئیله یوم
آرزو سرگشته فکر ، محصال ائیلر منی
- ۵- تیر ، غمزه ن آتما کیم باغروم دله ، قانوم توکر
عقد زلفون آچما کیم آشفته حال ائیلر منی
- ۶- دهر وقفا ائتمیش منی نورس جوانلار عشقینه
هر یئتن مهوش اسیر خط - و خیال ائیلر منی
- ۷- ای " فضولی " قیلمازام ترک ، طریق عشق کیم
بو فضیلت داخل ، اهل ، کمال ائیلر منی

بیرینجی بئیت

بئیتین - مآلی - آنلامی :

ای بت کیمی گوزهل ، سنین اوزونو (صورتینی) گوره نده حئیرت
دیلمی لال ائیلر ، دیلیم توتولار . منیم او حالداکی اوزومو (صورتیمی)
گوره ن ، منی شکیل (صورت) خیال ائیلر .

ایضاحی : اوستاد علی نهاد طرلانا گوره انسان حئیرت زامانی بت
کیمی حرکتسیز قالار . حئیرت عئینی زاماندا تصوفده بیر مقام دیر .
"بت" کلمه سی نین "بودا" - دان گلیمیش اولدوغو دوشونوله بیلر .
ایکینجی مصرعه کی "ریتم" و آهنگه دقتی چکمک یئرینده اولار .
ایکینجی بئیت :

زلفونون سؤوداسی ، منی کؤلگه کیمی ، او قدهر آیاقلار آلتینا صالدی ،

اما سن نه محبت ائليرسن نه ده رحم .

ايضا حي : زلف قارادير كؤلگه كيمي و يئره ، آياقلار آلتينا
سريلميشدير . "مهر" - ين بيرمعناسي محبت و بيرمعناسي دا "گونش" دير .
"گونش" ايله "كؤلگه" بير- بيرينه قارشى ديرلار ، گونش دوشن يئرده
كؤلگه يوخ اولار و پايمال اولماقدان قورتولار . "مهر" ايله "رحم" ين
بير طرفدن ، "مهر" ايله "كؤلگه" نين ده اوبير طرفدن تناسوبو وار .
"مونجا" " بوقدهر" دشمكدير .

مرحوم طرلانيه تحليلينه گؤره "زلف" "كثرت" - دير ، "اوز" ايسه
"وحدت" - دير . اوز گونشدير ، بئيت ده زلفون - كثرتين - كؤلگه يه
بنزه ديلمه سي معنالي دير . گونش چيخاندا ، وحدت تجلي ائدنده ، كؤلگه
(كثرت) يوخ اولار . "سؤودا" هم "سئوگي" ، هم ده "قارا" معناسينا
دير . "سؤوداي زلف" هم "زلف سئوگيسي" وهم ده "زلفون قاراليفي"
اولور . او بيرطرفدن سئوگيلي نين دالينجا يئره قدهر اوزانان زلفو
اونون كؤلگه سي كيمي دير ، قارادير .

اوزو ايسه گونشدير ، آغدير . گونش "تحرر" تمثالي دير دا ، حضرت
عيسي اورادادير . مصرعه گونه شه قدهر اوجالماق آرزوسودا سزيليير -
آنلاشيليير .

اوجونجو بئيت :

التيفاتين ، دؤنوب باخماغين ، مني وصالا آرزيلي ايلرسه ده
طالعيمين ضعيفليكي ، طالعسيزليك ، موفق اولماغيما مانع اولار .
"هرنجه كيم" بو گونكو ديلميزده "نئجه كي" اولوبدور .
"التفات" سؤزونه گلينجه مرحوم طرلان اونو بئله تعبیر ائدير :
اولا سئوگيلي عاشيقي سئوهر ، سونرا عاشيق سئوگيليني ، تصوفده
بئله دير ، بونادا "التفات" دئيرلر .

بيزيم فولقلوردا بوناچوخ اشارتير واردير ، او جومله دن :

بير دؤنوب باخماق ايله گؤنلومو آلدين .

مني مجنون ائله ييب ، چؤلره سالدین ...

كي بورادا دا "التيفات" - ين گؤنول آلمانغا سببا ولدوغو آچيغجا
بيان ائديلر .

دؤردونجو بئيت :

بيليرم ، من يولچو- ديلنچي نين ، سن شاها يار اولماغيم اولماز

اما نئيله ييم كى آرزو بو محال فيكيير ايله باشيمي گيجلديبدير .
" آرزو سرگشته فكر، محال ائيلر منى " مصرعى ضرب المثل
اولاجاق قدهر سئويلميشدير . گوره جه گينيز اوزه ره " ندیم " كيمسى
بغيوك شاعير داخى اونو فضولى نين ائله بو غزلىنه يازديغى نظيره ده
عئينا تكرر لاييبدير .

بئشىنجى بئيت :

غمزه اوخونو آتما چونكى او اوخ باغريمى دلر، قانيمى توكور .
ساجى نين دؤبونونو آچما چونكى حاليمي پریشان ائلر .
غمزه ، عربجه ده ، گوزون گوشه سى ايله باخماق ، اشاره ائله مكدير .
بو عاشيقى سئودا يا سالار . مرحوم طرانا گوره " وحدت " يولوندا ن
آبیرار . عئينى زاماندا بو آيرى ليق بير امتحاندير ، " ماسوى " اولماسا
وحدت ادراك اولونماز . ساليكىن بو يان باخيش اوخو ايله باغرى
دلينه رك قانى توكولر . يعنى ماده دن قورتولار . زلف ، يعنى كثرته
آچىليب توكولسه عاشيق پریشان اولار . لاکين پریشان اولماسا " جمعيت "
ادراك اولونماز " بئله اولدوغو اوچون ده عاشيقين حئيرينه دير .

آلتىنجى بئيت :

فلک منى نوحوانلار عشقینه وقف ائله ييبدير . هر يئننى - يئننى آي
كىمى گوزه ل منى اوزونده كى خط و خالىنا اسير ائلر .
پروفه سور طرلان دئير : " مادى گوزه للىگين كمالى انسان دیر .
گوزه للىگى گوره بيلن و دويان اونا عاشيق اولار : انسان حقيقى گوزه
بو عشق ايله اريشیر - يئتیشیر . حقيقى گوزه ل ايسه كمال دیر . عاشيق
هر دورلو ، هر جور مادى لذت دن اوزاق اولاراق گوزه لى سئوه ر و بـ
عشقين فضيلتى ايله ، يعنى شدتله باغلانماق صورتيله كمالا يئتیشیر .
نئجه كى ، بونو تعقيب ائله ين بئيتده فضولى بونو سئيلور " .
خط و خال ايله آيين اوزونده كى لكه لرى ده خياله گتيرمك اولار .
بورادا گوزه ل آيا بنزه ديلىميشدير .

" يئتمك " اصل ده بير حركتلى شئيين اوندان اوتته ده اولان باشقا
بیر شئيه چاتماغى دیر . " يئتمك " و " تگمك " - ين (بوگونكو تلفظ له
" دگمك " فرقى ، " تگمك " ده ايکینجى شئيين حرکتسيز اولماسيندا دیر .
هرايکى شئى ده حرکته ايسه لر او زامان " يئتمك " دئيرلر . " يئتمك "
صونرالار " كافى اولماق ، كفايت ائتمك " معنا سيني دا قازاندى .

اویغورجا دا "آروغی یشتدی" دئییلدیگینده، مقصد "یورغونلوغو اونو ضعیف دوشوردو"، "تابی نی، تحملونو اشدی" دیر. "یاشیمیزیشتدی" یعنی "یاشیمیز"، قوجالیغیمیز بیزه چاتدی، قوجالدیق "کاشغرلی" "امدی آنی کیم ییتر" مثالیندا صون کلمه نی عربجه "یلحقه" دئیسه یازیر (جلد ۲ ص ۳۱۴).

"قوتادغوبیلیک" ده "یاشی یتمه گینجه" عبارت نی نین معناسی "تمیز سنینه کلمه دیگی مدتجه" دیر. بیزیم دیلده "یتمک" هر ایکی معنادا ایشله دیلر و بوندان علاوه، بو کلمه دن (باش سینی"ی" - دن "چ" یه چئوریلمه سی ایله) دوزه لمیش "چاتماق" سوزو داها چوخ ایشلکلیک گۆرسه دیر، بو بابدا بو قده ری "یتر".

یئددینجی بئیت :

ائی فضولی، من عشق یولونو ترک ائله مرم، زیرا بوفضیلت منی کمال صاحب لری ایچینه داخیل ائلیر.

یوخاریدا اشارت اولدوغو کیمی بو بئیت آلتینجی بئیتین دوامی دیر، و اورادا سوزو گئچن عشقین علوی آنلامینی بیرداها خاطیرا گتیریر گئچن یازیمیزدا دا اشارت ائتدیگیمیز، کیمی فضولی نین تاثیر آذربایجان تورکجه سی نین حدودلارینی آشیب و مختلف لهجه لی تورک شاعیرلرینه هر زمان الهام منبعی اولموشدور. سوزوموز (بؤیوک شاعیر "ندیم" - یین فضولی نین بو غزلینه یازدیغی نظیره نی گتیرمک له صون وئیریریک. "فضولی" تورک ادبیاتیندا بیر چوخ جهتدن "حافظ" ه بنزه دیلیرسه، "ندیم اوچون ده سوزونون قدرتی و شعری نین الماس کیمی دورو و پارلاقلیغی ایله تورکجه نین "سعدی" سی دیر. دئمک گرکدیر. ندیم - یین نظیره سینی بیرلیکده اوخویاق .

شعرین متنینده کی کیچیک دگیشیکلیک لر گیمه " " آراسیندا

یازیلیبدیر) :

* نظیره *

بوسء لعلین "اؤیله" سیرابء زلال ائیلر منی
کیم گۆرن آبء حیات ایچمیش خیال ائیلر منی
شاعیره سوز "تاپماغا" منت یوخ، اما نعلیه ییم
آه کیم حیرت، سنی گۆردوکجه، لال ائیلر منی .
سئودیکیم، جامء مئیه حاجت نه دیر، لعلء لبین

بیر شکر خنده یله مسته بی مجال ائیلر منی
 باغدا زلف- و رخون آندیقجا ، بو کیم در دئیو
 سنبل - و گول بیر- بیریسندن سوال ائیلر منی
 نکهته زلفونله گلدیگجه نسیم نوبهار
 طره سنبل صفت آشفته حال ائیلر منی
 ناتوانام "او یله" چشمین حسرتیندن کیم گهی
 سایه مزگان آهو پایمال ائیلر منی
 گردیشین گوردوکجه ساقیی ملایم مشربین
 "آرزو سرگشته" فکره مجال ائیلر منی .
 گولدورر، یا آغلادار یا لطف ائیلر یا خود عتاب
 حاصلی نفیلرسه اول رخساری آل ائیلر منی .
 عرض حالیم چوخ افندیم خاک پای دولتته
 لطفون اما بی نیاز عرض حال ائیلر منی .
 من قولون لاییق دگیل دیر وصلینه اما کینه
 التیفاتین آرزومند وصال ائیلر منی
 گوئییا بیلمز افندیم بنده دیرینه سین
 کیم "تدیما" بومودور، دئیو، سوال ائیلر منی .
 (صون)

آوردان، برداسین قالدانی:

مقابلی دیر، بو کلمه نین خصیصه سی بودورکی، آددان قاباق گلیرسه
 یازیچی، دبیر و عالم معناسی و فریر، میرزای شیرازی، میرزاتقیخان
 امیرکبیر کیمی، آددان صونرا گلدیگده شاهزاده لیگی یفتیریر عباس
 میرزا و ناصرالدین میرزا کیمی .
 (صون)

لغات ترکی مصطلح در زبان فارسی

(فارس دیلینده تورک کؤکلو سوزلر)

(۳)

- ۵۳ - اتابیگی = رجوع شود به : اتابیگی
۵۴ - اتاغه = رجوع شود به : اتاغه .
۵۵ - اتاق = سایر صورتهای مصطلح : اطاق ، اوتاغ ، شکل اصلی آن اوتاغ . خانه ، بیت ، سرا ، هرنوع چهار دیواری مسقف ، خیمه .
۵۶ - اتاقه = سایر صورتهای مصطلح : اتاغه . کلفی که از پر بعضی مرغان می سازند .
۵۷ - اتالیق = شکل اصلی آن : آتالیق . توضیح : مرکب از " آتا " و " لیق " که احتمالاً در دوران صفویه به زبان فارسی نفوذ یافته است .
الف : شوهر مادر . ب : پدر خوانده . پ : اصطلاحاً : نگهبان ، محافظ .
۵۸ - اتالیقانه = توضیح : آتالیق + انه . پسوند آخر فارسی است .
اصطلاحی مرکب که به غلط ترکیب یافته است و به مفهوم " آنجانکه شایسته و در خور پدر است ، پدرانه ، مانند پدر " می باشد .
۵۹ - اتالیق میرزا = شکل اصلی آن : آتالیق میرزا . منصبی در عهد صفویه ، اتالیق ، اتابیک .
۶۰ - اتالیقی = شکل اصلی آن : آتالیقی . الف : در صورتیکه پسوند " ی " را فارسی فرض کنیم به مفهوم " سمت و رتبه " اتالیق " خواهد بود و در فارسی نیز با همین مفهوم مصطلح شده است . ب : چنانچه پسوند " ی " را ترکیبی فرض کنیم به مفهوم " ناپدری اش ، پدر خوانده اش ، شوهر مادرش " خواهد بود .
۶۱ - اتراق = سایر صورتهای مصطلح : اوتراق ، اوتراغ . شکل اصلی آن : اوتراق ، اوتراغ . الف : توقف موقت به هنگام مسافرت در بیابان راه . ب : محل و مکان بین راهی که مسافران در آنجا توقف کنند .
۶۲ - اتراک = توضیح : مفرد آن " ترک " یا " تورک " است که با قاعده " زبان عربی جمع بندی شده است .
۶۳ - اتلیغ = سایر صورتهای مصطلح : اتلیق . شکل اصلی آن : آتلیق
الف : سوار دلاور . ب : از اسامی خاص . پ : اصطلاحاً بشخص معروف و مشهور نیز اطلاق می شده است .

- ۶۴ - اجاق = شکل اصلی آن : اوجاق . الف : آل ، خاندان ، دودمان ، نسل . ب : آتشدان ، دیکدان ، تنور کوچک . پ : کانون ، محفل .
- ۶۵ - اجاق زاده = توضیح : مرکب از ترکی و فارسی . اصطلاحاً به افراد نجیب و شریف و اصل و نسب دار اطلاق می شود .
- ۶۶ - اجاق کور = اصطلاحاً به افراد نازا و عقیم و بی فرزند اطلاق می شود .
- ۶۷ - اختاجی = سایر صورتهای مصطلح : اختاجی ، اخته چی . شکل اصلی آن : آختاجی . رجوع شود به : اخته چی .
- ۶۸ - اخته = شکل اصلی آن : آختا . الف : مرد خصی ، مردبی خایه و فاقد موی چهره . ب : عمل بیرون آوردن خایه . پ : حیوانی که بیضه هایش را بیرون آورده باشند ، بی خایه ، اخته .
- ۶۹ - اخته بیگ = شکل اصلی آن : آختابگ . الف : اخته چی ، کسی که اخته کردن حیوانات به عهده اوست ، کسی که اخته کردن حیوانات بدستور اوست . ب : رئیس طویله ، ناظر اصطبل .
- ۷۰ - اخته خانه = شکل اصلی آن : آختاخانا . توضیح : مرکب از ترکی و فارسی . محلی که حیوانات را در آنجا اخته کنند .
- ۷۱ - اخته چی = سایر صورتهای مصطلح : اختاجی ، اخته چی . شکل اصلی آن : آختاجی . الف : اخته کننده . ب : مسئول طویله ، نگهبان اصطبل
- ۷۲ - آخچه = رجوع شود به : آقچه .
- ۷۳ - آرابه = شکل اصلی آن آرابا . آرابه نوعی وسیله چرخ دار که اقسام مختلف دارد .
- ۷۴ - آرابه چی = شکل اصلی آن : آراباچی . آرابه ران ، راننده آرابه ، مسئول آرابه .
- ۷۵ - آرتاغ = سایر صورتهای مصطلح : اورتاق ، ارتق ، اورتی . الف : تاجر ، بازرگان . ب : شریک ، صاحب .
- ۷۶ - آرخالق = رجوع شود به : آرخالیق .
- ۷۷ - آرخلق = رجوع شود به : آرخالیق .
- ۷۸ - آردک = شکل اصلی آن : اوردک . آردک ، مرغابی ، از پرندگان شناگر .
- ۷۹ - آردو = شکل اصلی آن : اوردو . الف : لشکر ، قشون ، سپاه . ب : لشکرگاه ، محل تجمع قشون و سپاهیان . پ : محل گروه های ورزش -

کاران یا افرادی از گروه خاص به منظور ورزش یا تفریح یا هدف و نیتی خاص. توضیح: در زبان فارسی ترکیبات بسیاری با استفاده از این لغت ساخته شده است. مثل " اردوبازار، اردوبازارچی، اردوبازاری، اردوبیگ، اردوبیگی، اوردوزدن، اوردوکشی، اوردوگاه و ... "

۸۵ - ارسلان = الف: اسد، شیر. ب: صفت مجازی برای مردان شجاع و دلیر. پ: از اسامی خاص مردان. توضیح ترکیب ترکی و فارسی "ارسلان چپ" نیز با همین واژه ساخته شده است.

۸۱ - ارسلان لی = اصطلاحا: نوعی از مسکوکات ترکها در قدیم، غروش شیر نشان.

۸۲ - ارمغان = سوغات، تحفه، ره آورد.

۸۳ - ارمک = توضیح: از مصدر " هورمک = بافتن " مشتق شده است.

الف: پارچه پشمینه، صوف. ب: کلاه و طاقی پشمین. پ: نوعی منسوج از پشم شتر. پت: نوعی جامه برنگ خاکستری. مثال: "پیچیده یکی ارمک میرانه بسر سر/ برسته یکی ... - سوزنی سمرقندی".

۸۴ - اروغ = سایر صورتهای مصطلح: اوروغ، اوروغ، اروق، خانواده، نسل، دودمان، تبار، اعقاب، طایفه، قبیله.

۸۵ - اروک = شکل اصلی آن: اریک. زردآلو، میوه درختی.

۸۶ - ارومچک = شکل اصلی آن: هورومچک. الف: تار عنکبوت. ب: اصطلاحا: عنکبوت.

۸۷ - ازقنوغ = سایر صورتهای مصطلح: ازقنوق، اوزقنوق. شکل اصلی آن: اوزو+قوناق. اصطلاحا: مهمان ناخوانده. توضیح: همچنین اصطلاحا به اختلاج رگها نیز اطلاق می شده. چون در زمانهای قدیم عدهای معتقد بوده اند اگر رگ بجنبد مهمانی ناخوانده از راه خواهد رسید.

۸۸ - ازگیل = سایر صورتهای مصطلح: ازگل. نوعی میوه درختی، درختچهای ازتیره گل سرخیان.

۸۹ - ازوق = سایر صورتهای مصطلح: آزوق، آذوقه، رجوع. شود به: آذوقه.

۹۰ - اشاق = رجوع شود به: اوشاق.

۹۱ - اصلان = شکل اصلی آن: آصلان. الف: اسد، شیر، ارسلان. ب: از اسامی خاص مردان.

- ۹۲ - اطاق = رجوع شود به : اتاق .
- ۹۳ - اغری = سایر صورتهای مصطلح : اوغری . شکل اصلی آن : اوغرو .
دزد ، سارق .
- ۹۴ - اغلان = شکل اصلی آن : اوغلان . پسر ، پسر بچه .
- ۹۵ - اقجه = رجوع شود به : آقچه .
- ۹۶ - ال = سایر صورتهای مصطلح : ایل . شکل اصلی آن : ائل ، طایفه ،
قبیله ، تبار .
- ۹۷ - الاجق = رجوع شود به : آلاجیق .
- ۹۸ - الاغ = شکل اصلی آن : اولاق . الف : خر ، چارپای بارکش . ب :
اصطلاحا : پیک ، چاپار ، پست . پ : اصطلاحا : از دوره ایلخانان
مغول تا قاجاریه اصطلاحی بوده رایج که به حقوق و عوارض پیکها و
چارپاریان اطلاق می شده است . ت : اصطلاحا : کار بنی مزد .
- ۹۹ - الاغچی = شکل اصلی آن : اولاچی . الف : اصطلاحا : قاصد ، پیک .
ب : خرفروش ، الاغ فروش . پ : افساردار خر ، راننده خر ، مسئول خر .
- ۱۰۰ - الامانچی = رجوع شود به آلمانچی .
- ۱۰۱ - التون = رجوع شود به آلتون .
- ۱۰۲ - الجار = سایر صورتهای مصطلح : ایلجار ، یلجار . اصطلاحا :
گروهی متحد که به منظور اجرای امر خاصی گرد آمده باشند .
- ۱۰۳ - الجامیشی = سایر صورتهای مصطلح : الجامشی ، اولجامیشی ،
اولجامیشی . الف : غنیمت جنگی . ب : چپاول ، تاراج .
- ۱۰۴ - الجوق = رجوع شود به : آلاجیق .
- ۱۰۵ - الک = توضیح : از مصدر " اله مک " . نوعی غربیل .
- ۱۰۶ - الکا = سایر صورتهای مصطلح : اولکا ، اولکا ، اولکه . شکل
اصلی آن : اولکه . سرزمین ، بوم ، وطن ، دیار ، کشور .
- ۱۰۷ - المانچی = رجوع شود به : آلمانچی .
- ۱۰۸ - المز = شکل اصلی آن : اولمز . اصطلاحا : از گیاهان ، گرگ تیغ)
- ۱۰۹ - النگ = سبزه زار ، مرتع .
- ۱۱۰ - الو = رجوع شود به آلاو .
- ۱۱۱ - اما = شکل اصلی آن : اوَما ، اوَماق . میل شدید به چیزی کردن
زن آبستن که از شدت هوس آن چیز جایی از بدن زن بدرد آمده یا باد
می کند که اثرات آن معمولا در چشم ، پستان ، دندان یا صورت ظاهر میشود

- مثال : " این عروس ما کنون آبستن است / چارماهش تا بگناه زادن است .
 ترسم او این بوی خوش چون بشنود / هفت قرآن در میان - اما شود .
 علی اکبر دهخدا " .
- ۱۱۲ - اماج = رجوع شود به اوماج .
- ۱۱۳ - امید = شکل اصلی آن : اوُمود، اومید . توضیح : این واژه در
 برخی از منابع جزو لغات " پهلوی " ثبت شده است . اما با توجه به
 ساختار و سایر ترکیبات مشتق از آن ، و نیز با در نظر گرفتن مندرجات
 چند منبع دیگر ، ترکی بودن آن اثبات میگردد . الف : آرزو . ب :
 توقع ، انتظار .
- ۱۱۴ - امیدوار = شکل اصلی آن : اومود + وار ، اومید + وار . توضیح
 " وار " به مفهوم (است) و (هست) . الف : آرزومند . ب : متوقع ،
 منتظر .
- ۱۱۵ - اِناق = رجوع شود به : ایناق .
- ۱۱۶ - اناکا = سایر صورتهای مصطلح : اناکه ، آناکا . دایه .
- ۱۱۷ - او اُغلی = شکل اصلی آن : ائو اوغلو . الف : اصطلاحاً : در
 دوران صفویه به غلامان درباری گفته می شده ، خانه زاد . ب : نام منطقه
 در آذربایجان شرقی .
- ۱۱۸ - اوبه = شکل اصلی آن : اوبا . خیمه ، چادر .
- ۱۱۹ - اوتراغ = رجوع شود به : اتراق .
- ۱۲۰ - اوتو = سایر صورتهای مصطلح : اتو ، اوطو ، اطو . شکل اصلی آن :
 اوتو . توضیح : از مصدر " اؤتمک " . وسیله ای که توسط آن چین و چروک
 جامه را صاف و برطرف سازند و آن انواع مختلف از قبیل ذغالی و برقی
 دارد .
- ۱۲۱ - اوج = توضیح : مشتق از " اوج " به معنای (نوک و غله) و همچنین
 مربوط به " اوجا " به معنای (بلند و دراز) . الف : بلندی ، بالا ، فراز
 ب : بلندترین نقطه . پ : بالاترین نقطه ارتفاع پرواز .
- ۱۲۲ - اوجاق = رجوع شود به : اجاق .
- ۱۲۳ - اوجقار = دور دست .
- ۱۲۴ - اودئیل = سایر صورتهای مصطلح : اود ایل . سال گاو ، سال
 دوم از سالهای دوازده گانه ترکی .
- ۱۲۵ - اورتاغ = رجوع شود به ارتاغ .

- ۱۲۶ - آوردو = رجوع شود به : اِردو .
- ۱۲۷ - اورمک = رجوع شود به : ارمک .
- ۱۲۸ - اوروغ = رجوع شود به : اروغ .
- ۱۲۹ - اوزقنوق = رجوع شود به : ازقنوغ .
- ۱۳۰ - اوزوم = انگور ، عنب .
- ۱۳۱ - اوزنگه = سایر صورتهای مصطلح : اوزنگو ، ازنگه . الف : مهمیز . ب : توضیح : با این لغت ترکیبات دیگری هم ساخته شده است . مثل " اوزنگو قورچوسو ، اوزنگه دار ، اوزنگه دارباشی " .
- ۱۳۲ - اوشاق = سایر صورتهای مصطلح : اشاق . بچه ، طفل ، کودک .
- ۱۳۳ - اوغ = سایر صورتهای مصطلح : اوق . الف : چکمه پشمین . ب : چوبهای فوقانی آلاچیق .
- ۱۳۴ - اوغور = سایر صورتهای مصطلح : اوغر ، اغر . شکل اصلی آن : اوغور . اقبال ، طالع ، یمن .
- ۱۳۵ - اولاغ = رجوع شود به : الاغ .
- ۱۳۶ - اولاغچی = رجوع شود به : الاغچی .
- ۱۳۷ - اولاق = رجوع شود به : الاغ .
- ۱۳۸ - اولتگ = الف : مرغزار . ب : چمن زار و سبزه زار .
- ۱۳۹ - اولجا = رجوع شود به : الجه .
- ۱۴۰ - اولجامیشی = رجوع شود به : الجامیشی .
- ۱۴۱ - اولجای = رجوع شود به : الجه .
- ۱۴۲ - اولچامیشی = رجوع شود به : الجامیشی .
- ۱۴۳ - اولکا = شکل اصلی آن : اولکه . رجوع شود به : الکا .
- ۱۴۴ - اولکه = رجوع شود به : الکا .
- ۱۴۵ - اولگو = سایر صورتهای مصطلح : الگو . شکل اصلی آن : اولگو . نمونه ، الگو ، طرح .
- ۱۴۶ - اولوس = سایر صورتهای مصطلح : الوس . الف : طایفه ، قبیله . ب : جماعت ، ملت .
- ۱۴۷ - اولوق کؤک = یکی از سیمد و شصت و کوک ختایی .
- ۱۴۸ - اوماج = شکل اصلی آن : اوماج . نوعی آش پخته شده از آرد .
- ۱۴۹ - اویغور = ازقبایل ترک .
- ۱۵۰ - اویماق = الف : چادر ، خیمه . ب : اصطلاحا : قبیله ، طایفه ، دودمان

- ۱۵۱- اویماقات = توضیح : مرکب از واژه " ترکی و علامت جمع عربی مفرد این اصطلاح " اویماق " است .
- ۱۵۲- آیاغ = سایر صورتهای مصطلح : ایاق . شکل اصلی آن : آیاق . الف : پا ، ستون بدن . ب : اصطلاحا : کاسه ، پیاله ، شرابخوری ، جام ، ساغر . پ : اصطلاحا : هم تیپ ، همراه ، دوست .
- ۱۵۳- ایبک = سایر صورتهای مصطلح : آی بک . الف : قاصد . ب : از اسامی خاص ترکان . پ : غلام . مثال : " گفتای ایبک بیا در آن رسن / تابگویم من جواب بوالحسن / - مثنوی . نیکلسن ۵ - ص ۱۹۷ " .
- ۱۵۴- ایتئیل = سایر صورتهای مصطلح : ایتایل . شکل اصلی آن : ایتایلی . سال سگ ، یازدهمین سال از دوره " دوازده ساله " ترکان .
- ۱۵۵- ایتبورنی = شکل اصلی آن : ایتبورنو . اصطلاحا : نسترن (نوعی گیاه) .
- ۱۵۶- ایچ آغاسی = اصطلاحی ویژه در دربارهای دوران صفویه .
- ۱۵۷- ایرقی = شکل اصلی آن : ایرغی . از گیاهان ، " شیرخشت " .
- ۱۵۸- ایری قلمه = اصطلاحا : شالک (نوعی گیاه) . توضیح : مفهوم اصلی این واژه مرکب " قلعه " درشت " می باشد .
- ۱۵۹- ایز = اثرپا ، جای پا ، ردپا ، نشان قدم .
(ادامه دارد)

نَهَجُ الْبَلَاغَةِ وَخَوَاقِ الْمَعْرِفَةِ

۱۶ - نحی خطبہ :

مدینہ دہ، او حضرت ایلہ بیعت باغلانا رکن بویورموش :
 ذِمَّتِي بِمَا أَقُولُ رَهْنِيَّتَهُ ، وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ . إِنَّ مَن
 صَرَّحَتْ لَهُ الْعَبْرَ عَمَّا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْمُثَلَّاتِ ، حَجَّزَتْهُ
 التَّقْوَى عَنِ تَقَّحُّمِ الشُّبُهَاتِ
 وجدانیم سؤزوم گروو ! دئدیگیمین دوغرولوغو منیم بوینوما !
 و البت کی یا شایشین اثنیش - یوخوشونا دوشمکله اؤنونده کی چتینلیک
 لری اونا آجیب آغاردان کیمسه نی ، تقوی شبهه و یالنیشلارا زوومکدن
 ساخلار !

گؤز آچین کی جناب رسول (ص) گلن (بعثت) گونو تک بوگون بلا و
 مشکوز تزه له نیب (ایشیز یا شدیر !) و آند اولسون او وجودا کی
 جناب رسولو حقدن گؤندر میس ، یقین سیز بیر - بیری نیزه قاتیلیب ،
 چالخالانیب ، قلبیر له نیب ، اله نیب ، جامعه قازانیندا (انقلاب)
 چؤمچه سی ایلہ ، ائله قاتیلجا قسیر کی آلت قاتیز اوسته چیخیب ، اوسته
 کی لریز آلتا گئده ! (ناحق) دالی قالمیش قابا قجیلار ایره لسی
 گئچه جک قابا غذا کی لار (وارلیلار ، ایندی کی آغالار ، یئنی عدالت حکو -
 متینه اویمایب تزه نظاما قارشی چیخیب) سؤچلو و خطاکارا ولاجا قدیر ،
 واللہ کی من هئج بیر حق سؤزو گیزله میشم ، یالان دا دیلیمه گلمز ،
 من قابا قحادان بفلنچی بیر گوندن خبردار اولموشدوم .
 آبیق اولون ! خطالار ده لی آیقیرلاردیلار ، کیشی لر اونا مینیب
 نوختاسین بورا خاندان اولناری اودا سالار . آما تقوی حمیل . مینک لردی
 نوختاسی مینہ نین الینده ایکن اونو جنتہ آپارار .
 حق ایلہ باطل هر ایکیسی دورور . هر بیری نین ده اؤز آدمی وار
 باطلین فعلینہ اویان ائله اسکیدن چوخ ایمیش ، حقین آرخاسی آزسا دا
 گلدیجه آرتماسینا اومودوار .

(باطل البتة ده كؤهنه لیب چورویوب گئری ده قالمالیدیر) و چوخ
چوخ آز اولورکی گئری قایدان زاد بیرداها اثره لی گله !
جنت و جهنم (اولوم) اؤنونده اولان کیمسه (عجا دنیا یا)
مشغولدور! (انسانلار آلاهی اختارماقدا اوج فرقه دی لر) یئین
چالیشقان کی نجات تا پیر، آستا، یا و اش آرایب اختاران کی دشمک
اومودلودور و (آیاغ سؤروین) مقصّر کی اؤزو قویلو اودا دوشر!
صاغ، صول هر ایکی سی آزقینلیقدیر، اورتا یول ایسه آنا یولدور!
ابدی قالان کتاب (قران) و نبوت اثرلری او یولدادیر. جناب رسول ص
اردم (سنت) لری اورادان توره نیر گله جگین یولودا ایشو آنا. یولا
بیتیر.

منم دئین کیمسه یازیغ اولار، یالان ساتان خئیر گؤرمز. حق قابا -
غیندا سینه گره ن محو اولمالی دیر. کیشی نین آنلاما زلیغا بو یقتیر
کی اؤز قدر و قیمتین بیلمه یه!

تقوی اوسته بیتن کؤک قوروماز، بو زمی ده اکیلن اکین سوسوز -
لوقدان سؤلماز. (حقه قارشى چیخماغا چاغریلساز هن دشمه ییب) ائو
لریزده گیزله نین . ائل ایچینده تا پیلان دوشمنلیگی آرادان گؤتورون
اونوتماین کی توبه دالیزدادیر (اونا صیغینین) و اؤگن یالنیز
تانری سین اؤگسون، قینایان اؤزوندن آبرسین قینا ماسین .

۱۸ - اینجی خطبه بو خطبه ده مولا (ع) عالم لرین فتوا

وئرمکده اختلاف ائتمه لرین بسله ییب

دانلاییر :

تَرْدُ عَلٰی اَحَدِهِمْ النِّقْضِيَّةُ فَبِيْ حُكْمٍ مِّنَ الْاَحْكَامِ
فِيْحُكْمٍ فِيْهَا بِرَاْيِهِ ثُمَّ تَرْدُ تِلْكَ الْقَضِيَّةُ بِعَيْنِيْهَا
عَلٰى غَيْرِهِ فَيَحْكُمُ فِيْهَا بِخِلَافِيْهِ

بونلارین بیرسین قوللوغونا بیر مسئله آپاریلیر اؤز رأیی ایله
بیر حکم وئریر، سونرا همان بو مسئله بیر آیری سی نین یانینا
گتیریلنده اولکی نین تام ترسینه حکم ائدیر. اوندا قاضی لریغیشیب
اونلاری قضاوت ائتمگه ئیکن، باش قاضی نین قوللوغونا کلیرلر. بو
دونه باش قاضی هر ایکی سی نین ده رأیین حا خلا ییر! (ابرام ائدیر)
بیر حالداکی تانریلاری بیر، ائلچی (پیامبر) لری بیر، کتابلاری

بیردیر! گۆره ن اولو تانری اونلارا اختلاف ائتمگی بویوروب، اونلاردا سۆز ائشیدیبلر؟! یا کی تانری اختلاف ائتمگی اونلارا قاداغما وئریب آما بونلار بۇیون بوروبلار؟ یا کی سبحان تانری یاریمچیق دین گۆندهریب بو آغالاردان اونو بۆتولتمک اۇچون کۆمک ایسته ییب؟ ویا کی بونلار تانریلا اورتاق دیرلار کی بونلاردان دئمک، تانری دان سۆزه باخماق گرهک؟! ویا کی تانری بوتوو دین گۆندهریب آما جناب رسول (ص) او دینی بوتوولوکده یئتیرمه گی اسیرگه ییب؟! (یوخ ابدابئله دگیل) الله تعالی بویورور : " ما فرطنا فی الکتاب من شیئی (بیز کتاب (قرآن) دا بیرزادی قلمدن سالما مبشیق) و هابئله بویورور : " فیہ تبیان کلب شیئی " (هر نه یین آچیقلاماسی قرآندا واردیر) . الله تعالی بویوروب کی قرآنین بیرقیمی آیری قسمین تصدیق و تفسیر ائدر قرآنی تفسیر ائله مگه " من بئله دوشونورم " احتیاج یوخ !) . هابئله تانری بویوروب قرآندا ایکیلیک و اختلاف یوخ دور . : " لَو کَانَ مِنْ عِنْدِ غَیْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا فِیْهِ اِخْتِلَافًا کَثِیْرًا " (قرآن تانری دان باشقا کیمسه دن اولسایدی . اوندا بوللو اختلاف تاپیلاردی) قرآنین ظاهری گۆزهل ، باطنی درین دیر . اونون عجایب معنالاری باشا گلمز، غریبه سۆزلری توکنمز ! قارانلیق (یول) لار اونلاردا اؤزگه سی له آچیلما ییب ایشیقلا نماز .

سۆزلوک

یالنیش = علط ، خطا . قلبیر = غربیل ، الک . حمیل = رام ، اهلی . اویماق = (بورادا) هم آهنگ اولماق . مینک = مرکب . سوچ = گناه ، خطا . سوچلو = خطا کار . آیقیر = باش آپاران ائرکک آت . فعلینه اویماق = آلینا آلدانماق ، حیله سینه تولانیب دالیجا گئتمک آرخا = هوادار ، کۆمک . ایشبو = همن بو . یئتر = کفایت ائدر . اؤگمک = مدح ائتمک . قینا ماق = دانلاماق ، ملامت ائتمک . پیسله مک = تقبیح ائتمک . دۆنه = کره ، دفعه . سۆز ائشیتمک = سۆزه باخماق ، اطاعت ائتمک . اورتاق = شریک .

این پژوهش را که در شماره «فروردین - خرداد امسال» مجله آینه چاپ رسیده است با سپاس از آن ماهنامه برای استفاده خوانندگان «وارلیق» عیناً درج می‌کنیم.

هانس روبرت رویبر (فراپورگ)
Hans. R. Roemer

ترجمه مجید جلیوند

قزلباشها بنیانگذاران و قربانیان حکومت صفوی*

نیروی بالقوه نظامی که مهم‌ترین، اگر نگوئیم اساسی‌ترین شرط ایجاد حکومت صفوی به‌شمار می‌رفت، متشکل از گروهی بود که آنان را قزلباش می‌نامیدند. سابقاً درباره اصل و منشاء آنان که عمدتاً از جنگجویان ایلات ترکمن تشکیل می‌شدند اطلاع چندانی در دست نبود. بطوری که چهل سال پیش ریشارد هارتمن^۱ (Richard Hartmann) تحقیق درباره اصل و منشاء آنان را یکی از وظایف مهم علم شرق شناسی قلمداد کرد. در خلال این مدت محققین روی این مسأله مهم کار کردند و موفق شدند بسیاری از نکات تاریک آن را روشن سازند، هرچند هم پاره‌ای از پرسشها بی‌جواب مانده است. تحقیق در این زمینه با انتشار کتاب فاروق سومر، تاریخدان ترک، درباره نقش ترکهای آناتولی در تأسیس و شکل‌گیری امپراتوری صفوی^۲ پیشرفت، شایانی حاصل نمود.

* متن آلمانی در ZDMG سال ۱۳۵ (۱۹۸۵): ۲۲۷ - ۲۴۵ چاپ شده است.

ترجمه و نشر این گونه نوشته‌ها برای آشنایی ایرانیان و مورخانمان با عقایدی است که درین سالهای اخیر راجع به تاریخ ایران در اروپا نشر شده است. بنابراین دلالتی نیست بر آنکه آینده با همه این گونه آراء موافق است و البته نظرهای مستدلی که ارائه شود در مجله چاپ خواهد شد. (آینده)

1- Deutsche Literaturzeitung 61 (1940), col. 561.

2- Safevî Devletinn Kurulusu ve Gelismesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Sah Ismail ile halefleri ve Anadolu Türkleri). Ankara 1976.

مهرداد ترابی تژاد در اثر ارزنده‌اش بنام:

Die problematik der autochtonen Genesis der modernen Wirtschaftsweise in Iran. Vergleiche zwischen der sozioökonomischen

این اثر در ۱۹۷۶ میلادی منتشر شد. سالی که در زمینه ترکمن شناسی سال نسبتاً پرحاصلی بود، چون در همان سال جان وودز (John Woods) رساله دکترای خود را در مورد آق‌قویونلو^۳ ارائه کرد و من نیز در همان ایام در یادنامه والتر هینتر (Walter Hinz) «میان پرده ترکمن»^۴ را به رشته تحریر درآوردم. دو سال پیش روبرت مکتنزی (Robert D. McChensey)^۵ ضمن تجزیه و تحلیل یکی از تحقیقات جیمز. ج. رید (James J. Reid)^۶ یکبار دیگر به موفقیت‌هایی که در حل مسائل مربوط به قزلباش، در گذشته نصیب ایلیا پاولوویچ پطروشفسکی: (Ilia Pawlowic Petrusewskiy)^۷

→
struktur der safawidischen Persiens und des vormodernen Westeuropa. Wiss., Hamburg 1979.

مسأله پیدایش خود انگیخته شیوه اقتصادی نوین در ایران. مقایسه‌ای بین ساختار اقتصادی اجتماعی ایران عصر صفوی و اروپای غربی در دوران ماقبل جدید. رساله دکترای. هامبورگ ۱۹۷۷. به نواقصی اشاره می‌کند که در زمینه تحقیقات تاریخ اقتصادی مربوط به قزلباش‌های ترکمن ایران وجود دارد.

3- The Aq Qoyunlu: Clan, Confederation and Empire. Minneapolis 1976.

۴- میان پرده ترکمن - تاریخ ایران بین مغولان و صفویان.

Das turkmenische Intermezzo — Persische Geschichte zwischen Mongolen und Safawiden: In Archäologische Mitteilungen aus Iran NF 9. (1976), p. 263-97.

این موضوع را در مقاله دیگری مورد بررسی قرار داده‌ام.

Historische Grundlagen der persischen Neuzeit. Ebda NF 10 (1977), p. 305-21.

مبانی تاریخی عصر جدید ایران، همان مأخذ پیشین. جلد ۱ (۱۹۷۷)، ص ۳۵۱-۲۱.

۵-

Comments on The Qajar Uymaq in the Safavid period, 1500-1722' In: Iranian studies 14 (1981), p. 87-105.

The Qajar Uymaq in the Safavid period, 1500-1722. ۶-

In: Iranian studies 11 (1978), p. 117-43.

این مقاله ظاهراً مبتنی بر رساله منتشر نشده‌ای بنام:

Tribalism and society in Islamic Iran 1500-1629 (UCLA, 1978).

می‌باشد.

تصحیح: پس از پایان مقاله حاضر فهرست کتب انتشارات Brill's شماره ۲۷۲ (ژوئیه ۱۹۸۳) بدستم رسید که در آن کتاب (Reids) تحت شماره ۶۳۶ ثبت گردیده است.

7- Očerki po istorii feodal' nych otnosenii v Azerbajzane i Armenii v XV- nacale XIX vv. Leningrad 1949. p. 89-110.

(۱۹۴۹) و مارتین دیکسون (Martin Dickson) ۸ (۱۹۵۸) شده بود، اشاره کرد. حال از آنجا که نتایج بدست آمده از این تحقیقات راهگشا، بعلت تعدد محل انتشار و این که به زبانهای مختلفی به چاپ رسیده‌اند، هنوز به هیچ وجه (حتی در محافل متخصصین این رشته) عمومیت نیافته است، ارائه تلخیص جدیدی از این تحقیقات، تا اندازه‌ای ضروری بنظر می‌رسد.

قزلباشها عمدتاً از نسل ایلات ترکمنی بودند که در گروه های کوچک و بزرگ و احیاناً در اتحادیه‌های ایلی بصورت کوچ‌نشینان دامدار، در آسیای صغیر، ارمنستان، ماوراء قفقاز و سوریه زندگی می‌کردند، یعنی در مناطقی که در گذشته، با مهاجرت اغوزها به آنجا رسیده و سکونت اختیار کرده بودند. این‌ها که در بینشان معدودی از سران اشرافیت ترکمن نیز یافت می‌شد، گروه‌هایی بودند که در جریان روی کار آمدن عثمانیان و همچنین در پیدایش حکومت‌های متعدد کوچکی که پس از حمله مغول در آناتولی^{۱۰} پدید آمد، بازنده از آب درآمدند، بطوری که حتی قبل از فروپاشی این گونه حکومت‌ها پایگاه خود را از دست داده و ناچار بودند بدنبال امکانات سیاسی و نظامی جدیدی برآیند. هرچند این امر هنوز به اثبات نرسیده است، ولی ظاهراً آنان با بازماندگان امیرنشین‌های بزرگ ترکمنی متحد شدند که سابقاً اتحادیه‌های قراقویونلو و آق‌قویونلو^{۱۱} را تشکیل می‌داند و اکنون در اثر سقوط و از هم پاشیدگی این

8- Shah Tahmasb and the Uzbeks. (The Duel for Khurasan with Ubayd Khan 930-946 / 1524-1540). Unpubl. Ph. D. diss. Princeton 1958.

ناه طهماسب و ازبکان

(جنگ بر سر خراسان با عبیدخان ۹۳۰ تا ۹۴۶ (۱۵۲۴-۱۵۴۰)).

9- P.B. Golden: The Migrations of the Oguz. Archivum Ottomanicum 4 (1972), p. 45-84.

10- Ismail Hakki Uzunçarsili: Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri. Siyasî, fikrî, iktisadî hayat; ilmi ve içtimai muesseseler; halk ve toprak.

Ankara 1937, 1969. (Türk Tarih Kurumu yayınlardan seri 8, No. 2.)

۱۱- با وجودی که سومر (Sümer) در کتاب مذکور، ضمیمه ۲، خاطرنشان می‌سازد که بنیانگذاران دولت صفوی، (Anatolian Turks) بودند ولی

(Completely different from the kara koyunlu and the AK-koyunlu confederations).

معهدا خود در جای دیگر (مثلاً در (El[fra.], vol. I (1960) وابستگان اتحادیه آق‌قویونلو را که به خدمت صفویه درآمدند، نام می‌برد. همچنین (Oktaj Efendiev) در اثرش بنام: نقش ایلات ترک زبان در ایجاد دولت صفوی.

Le rôle des tribus de langue turque dans la création de L'état safavide.

در مجله (Turcica) جلد ۶، سال ۱۹۷۵، ص ۲۴ تا ۳۳. گروه‌هایی از ایلات آق‌قویونلو و قراقویونلو را جزء قزلباش ذکر کرده است.

حکومت‌های ترکمن، نیروهای آزاد شده‌ای بشمار می‌رفتند. آنچه که کلیه این عناصر را بهم پیوند می‌داد، علاوه بر خویشاوندی نژادی و زبانی^{۱۲}، شیوه زندگی ایلیاتی مشابهشان بود که هنگام تأسیس امپراتوری اسماعیل در حال گذار به مرحله نیمه ساکن بود. بی‌شک آداب و سنن مشترکشان نیز که در کتاب «دده‌قورقود» ضبط گردیده است در ایجاد حسن همبستگی میان آنان نقش بسزائی داشته است.^{۱۳}

و. مینورسکی (W. Minorski) که پدیده جالب توجه مهاجرت به شرق ترکها^{۱۴} و خصوصاً ترکمن‌ها را مورد تحقیق قرار داده است، از سه موج مهاجرت ایلات ترک که از آسیای صغیر به شرق آناتولی و به شمال غربی ایران و بطور کلی به فلات ایران

۱۲- در خصوص خویشاوندی زبانی، می‌توان بعنوان مدرک اشعار جهان‌شاه، فرمانروای قراقویونلو و اشعار شاه اسماعیل را که از حیث زمانی باید آنرا آق‌قویونلو بحساب آورد، پیش کشید. ولادیمیر مینورسکی (Vladimir Minorsky) در

(Jihán-sháh Kara-goyunlu and his poetry (=Turkmenica. 9)
In BSOAS 16 (1954), p. 271-97.

The Poetry of Sháh Ismá'il I.

In: BSOAS 16 (1954), p. 1006 a - 1053a.

همچنین ت. گنجه‌ای

T. Gandjei (ed.):

Il canzoniere di Sháh Ismá'il. Napoli 1959.

Cahit Ozteli:

و اوزتلی

Les oeures des Hatâyi:

in: Turcica 6 (1975), p. 7-10.

به این مسأله پرداخته‌اند.

۱۳- مراجعه شود به:

Ettore Rossi

Il "Kitab-i Dede Qorqut". Roma 1952.

ادبیات قدیمی‌تر و همچنین نوشته‌های جدید را می‌توان در اثر (Fahir Iz) یافت.

Dede Korkut.

in: EI II (1965). p. 206 sp.

14- The original form of the name Türkman is nothing but a derivation of Türk, to which the suffix -mân gives an intensified meaning, which in our days might be rendered as 'hundred per cent Turks'.

نقل از مینورسکی در

'Middle East in the 13th, 15th and 17th centuries.

in: Journal of the Royal Central Asian Society 27 (1940). p. 439.

ظاهراً این تسمیه در نیمه دوم قرن دهم میلادی شیوع یافته است. مراجعه کنید به:

I. Kafesoglu:

Türkmen adi, manasi ve mahiyeti.

in: J. Deny Armageni Ankara 1958, p. 121-33.

قزلباشها بنیانگذاران و قربانیان حکومت صفوی

آمدند سخن می گوید. این سه موج به ترتیب عبارتند از موج قراقویونلو، موج آق قویونلو و سرانجام موج صفوی ۱۵.

II

امروزه، اگر نه با جزئیات کامل، بلکه بطور کلی میدانیم که چه ایلهائی در موج صفوی شرکت داشتند، کجا زندگی می کردند، چه گروههائی از آنان منشعب شده و چه سرنوشتهائی را پشت سر گذاشته بودند.

ایلاتی که در رابطه منابع با ظهور اسماعیل، نامشان بیش از همه در مآخذ و منابع ذکر گردیده است، در مرحله نخست ایلات روملو، استاجلو^{۱۶}، شاملو، ذوالقدر^{۱۷}،

۱۵- تذکره الملوك به اهتمام میسورسکی. چاپ لندن ۱۹۴۳ (تجدید چاپ کیمبریج) ص ۱۸۸.
Tadhkirat al-mulūk. Ed. Minorsky. London 1943.
(reprint Cambridge 1980). p. 188.

برای اطلاع از جزئیات به آثاری که در زیر نویس شماره ۴ همین مقاله ذکر گردیده اند، مراجعه کنید.

16- Jean-Louis Bacqué - Grammond:
Une liste d'émirs Ostâglû revoltés en 1526.
In: *Studia Iranica* 5 (1976), p. 25-35.

و همچنین مقاله

Un document sur la révolte des Ostâgelû.
6 (1977), p. 169-84.

۱۷- لفظ عربی ذوالقدر که زیاد به آن برمیخوریم يك شکل تحریف شده است. آثاری فن گابن (Annemarie von Gabain) از شکل فرعی تولگدیر (Tulgadîr) به ترکیب Tulga + dar (کلاه خود دار) می رسد.

Annemarie von Gabain
In: *Der Islam* 31 (1953), p. 115.

عارفی پاشا (Arifi Pasa) نیز درباره منشأ این ایل تحقیق کرده است.

Arifi pasa:
Zû - I - Kâdir (Dulgadîr) ogulları hükûmeti.
In: *Ta'rih-i Otmâni Engümeni meğmu'asi* Vol. v/33 (1915) p.544.

I. H. Mordtmann - M. H. Yinanç:
Dulkadirlar.
In: *İslâm Ansiklopedisi* [IA]. Vol. 3. Istanbul 1945, p. 645-62.

F. Sümer:
XVI. asirda Anadolu, Suriye ve Irak'ta yasayan Türk asiretlerine umumi bir baks.

In: *Iktisat Fak. Mecn.* 11 (1949-50), p. 509-23 (Dulgadîrlar p.512 sq.)

J. : L. Bacqué - Grammond.
J - L. fetihnâme' Zû - I - Kâdiride dans les archives Ottomanes.
In: *Turcica* 2 (1970), p. 138-50.

تکلو و همچنین قاجار ۱۸ قرار دارند و سپس ایلاتی هستند که بعدها نامشان کمتر به میان می‌آید مانند ورساق، تورگودلو، چگنی، بایبردلو و اسپرلو. در قدیمی‌ترین منابع نام ایلات بزرگی چون ترکمان و افشار ۱۹ و همچنین ایلات کوچکتر، یاطوایف و عشیره‌هائی چون گوندوزلو و پورناک^{۲۰} یا اصلا بچشم نمی‌خورد و یا به‌ندرت ذکر گردیده است.

۱۸- درباره ایل قزلباش قاجار مراجعه کنید به:

M. Longworth - Dames and B. Darkot:
Kaçar (Kacár). In: IA 6 (1955), p. 33-9.
F. Sümer:
Kadjar.
In: EI2 4 (1978), p. 403 sq.

همچنین به (Reid) و (McChesney) به‌ماخذی که در زیرنویس ۴ و ۵ همین مقاله ذکر گردیده است.

۱۹- از ایلات قزلباش کمتر ایلی چون افشار، در ادبیات علمی، مورد توجه قرار گرفته است. احمد کسروی، افشارهای خوزستان، در محله آینده، جلد اول (سال ۱۹۲۵، تجدید چاپ ۱۳۵۲)، ص ۸-۲۴۱، هم او، ایل افشار، همان مأخذ، جلد دوم، (سال ۱۹۲۶، تجدید چاپ ۱۳۵۳) ص ۳-۶-۵۹۶.

B. Nikitine:
Les Afsars d'Urumiyeh.
In: IA 214 (1929), p. 112 sq.
Fuad Köprülü
Avsar
In: IA 2 (1944), p. 28-38.
F. Sümer: Avsarlar'a dair.
In: Fuad Köprülü Armagani. Istanbul 1953. p. 453-78.
M.F. Köprülü:
Afshar. In: EI2 1 (1980), p. 247 sq.
Georg Stöber
Die Afshar Nomadismus in Raum Kerman (Zentraliran).
Marburg 1978. (Marburger geographische Schriften. 76.)

افشارها: کوچ‌نشینی در منطقه کرمان (ایران مرکزی). ماربورگ ۱۹۷۸
۲۰- از تحقیقات وسیعی که درباره ایلات کم‌اهمیت‌تر قزلباش صورت گرفته است به‌کارهای زیر می‌توان اشاره کرد:

Sümer: Bayatlar
In: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 4 (1952) p. 373-98, idem, و همچنین
Bayat. In: EI2 1 (1960), p. 1150 sq.
V. Minorsky: Aynallu/Inallu.
In: RO 17 (1951-2), p. 1-11,
James J. Reid: The Qarâmâlù. The growth and Development of a lesser Tribal Elite in sixteenth - and seventeenth Century Persia. In:

پس پیدایش و موفقیت‌های قزلباش حداقل در درجه نخست، يك امر ترکمنی است. اکنون بلافاصله این پرسش مطرح می‌شود که آیا رؤسای طریقت صفوی، خصوصاً موفقترین‌شان، اسماعیل، بنیانگذار این امپراتوری نیز ترکمن بوده‌اند؟^{۲۱} پاسخ این سؤال در مورد اسماعیل، تا آنجا که بدیدر بزرگش، اوزون حسن، پادشاه سلسله آق‌قویونلو مربوط می‌شود، مثبت است. این که منشأ خاندان^{۲۲} او به یکی از ۱۰ لاکین گیلان باز می‌گردد، مسأله‌ایست که هنوز قابل بحث است. در هر صورت وابستگی او به یکی از ایلات ترکمن نیز نمی‌تواند مطرح باشد.

مع‌هذا صحیح نیست که نهضت قزلباش را يك پدیده صرفاً ترك بدانیم. هر ایل ترکی قزلباش نبود، بلکه فقط آنهایی قزلباش بشمار می‌رفتند که به این حرکت می‌پیوستند و با دریافت کلاه ترکدار قرمز بعنوان عضو نهضت پذیرفته می‌شدند. برای این کار اصلیت ترکمنی الزامی نبود. قزلباشهای غیر ترك نیز وجود داشته‌اند، برای مثال می‌توان از ایرانیانی چون وکیل معروف اسماعیل، موسوم به نجم ثانی یا از کردانی چون ایل چگنی نام برد. لیکن قزلباشهای غیر ترك نه فقط اندک بلکه استثناهای نادری بوده‌اند.^{۲۳}

III

دولت صفوی که توسط اسماعیل تأسیس شد، بیش از همه کار ترکمنان بود و

→ *Studia Iranica* 9 (1980), p. 195-209.

بعلاوه در خصوص ساختار و ترکیب ایلات قزلباش، هنوز هم ارقام و داده‌هایی قطعیت دارند که مینورسکی در رابطه با شرح اسکندریک منسی (در تذکره الملوك، ص ۱۶) ارائه می‌کند. در اثر (O. Efendiev) تحت نام

Le rôle... In: *Turcica* 6 (1975), p. 24-33.

اطلاعات تکمیل کننده جالبی یافت می‌شود.

۲۱- و. هینس (W. Hinz) جزئیات دقیقی درباره اصل و نسب اسماعیل ارائه کرده است.

«تبدیل ایران به يك حکومت ملی در قرن یازدهم»، چاپ برلین ولایبزیگ ۱۹۳۶. ص ۷۴

Irans Aufstieg zum Nationalstaat im 15. Jahrhundert Berlin und Leipzig 1936, p. 74 sq.

۲۲- منشأ دهقانی اسماعیل، بارها عنوان شده است. معمولاً با تکیه بر صفوة الصفا نوشته ابن‌بزاز

B. M. Mazzaovi

مثلاً ب. م. مزاووی:

The Origins of the Safavids. Wiesbaden 1972.

(Freiburger Islamstudien. 3.) p. 51 sq.

یا ژان اوین (Jean Aubin)

La, propriété fonciere en Azerbaydjan sous les Mongols. In: le Monde Iranien et l'Islam 4 (1976/7), p. 123 sq.

23- O. Efendiev: *Le rôle des tribus de langue turque...*

In: *Turcica* 6 (1975), p. 24-33.

و همچنین

H. R. Roemer:

Historische Grundlagen p. 316.

(ر. ک. به ریر نویس ۴ همین مقاله)

حتی نظر به خویشاوندی بنیانگذار آن با اوزون حسن* می‌توان آنرا دنباله مستقیم پادشاهی آق‌قویونلو دانست که بنوبه خود سی و پنج سال پیش از آن جایگزین سلسله ترکمن دیگری بنام قراقویونلو شده بود. این دو حکومت ترکمن ۲۴ با بسیاری از حکومت‌های ترکی که پس از حمله مغول در آناتولی تأسیس شد و همچنین با حکومت تیموریان، در سرزمین ایران ۲۵، دارای وجه تشابهی است. این شباهت بی‌ثباتی مشهود و ساختار شکننده و مترلزیشان است. امری که کوتاهی عمر این حکومتها را موجب می‌شد. اما حکومت صفوی با آنان کاملاً تفاوت داشت: این حکومت متجاوز از دوپست سال برقرار بود و تازه بعد از آن نیز موجودیتش به‌شیوه دیگری در حکومت‌هایی که بعدها روی کار آمدند و بسیاری از خصوصیات آن را اخذ کردند و به آن تداوم بخشیدند، تا دوران‌های اخیر ادامه یافت. چرا حکومت صفوی بسان سایر حکومت‌هایی که توسط ترکان تأسیس گردید، بی‌ثبات نبود؟

طبیعتاً می‌توان فروپاشی کم و بیش سریع حکومت‌های ترک را با «بیماری تاریخی» آن ادوار، یعنی نابسامانیهای اقتصادی و اجتماعی ناشی از حمله معولان و شیوه حکومت‌های مغول و یورشهای تیمور مرتبط دانست. لیکن حکومت صفوی نیز با این مشکلات دست به‌گریبان بود. همچنین خصلت کوچ نشینی عناصر نگهدارنده حکومت، یعنی ایلات ترکمن نیز نمی‌تواند به‌تنهایی توجیه‌کننده این مسأله باشد. هرچند در این مورد تفاوت‌هایی بچشم می‌خورد و آن تمایل اکثر ایلات در زمان اسماعیل به‌شیوه زندگی نیمه کوچ نشینی است.

بی‌شک علل و عوامل مهم دیگری نیز وجود داشته‌است: نخست استفاده از بخش ایرانی جامعه، یعنی از عناصر یکجا نشین با طرز فکر و بینشی پایدار است که با موقعیت غالب در تشکیلات اداری و حتی در مواردی در سلسله مراتب نظامی به کار گماشته شوند. امری که در ایجاد روابط نزدیک بین صفویان و ایرانیان تأثیر زیادی داشته است ۲۷. عامل دوم

* شاه اسماعیل نوه دختری اوزون حسن بود. م.

۲۴- تفصیلاً توسط ه. ر. رویمر مورد تحقیق قرار گرفته است: میان پرده ترکمنی (م. ک.

به‌زیرنویس ۴ همین مقاله) Das turkmenische Intermezzo

25- Hans. R. Roemer:

Die Nachfolger Timurs - Abriss der Geschichte Zentral. und Vorderasiens im 15. lahrbundert. In: Islamkundische Abhandlungen Fritz Meier zum sechaigsten Geburtstag. ed. Richard Gramlich. Wiesbaden 1974, p. 226-62.

هانس ر. رویمر (Hans R. Roemer)

حانشینان تیمور - خلاصه تاریخ آسیای مرکزی و آسیای نزدیک در قرن پانزدهم. در مقالات اسلام‌شناسی به‌مناسبت شصتمین سال تولد فریتس‌مایر (Fritz Meier) به‌اهتمام ریشارد گراملیخ.

ویسبادن ۱۹۷۴. ص ۶۲-۲۲۶

26- So M. H. Yinanç: Akkoynlular. In. IA 1 (1941), p. 226

۲۷- اتحاد ایرانیان و ترکمنان به‌منابه پایه‌های تژادی نگهدارنده حکومتی واحد، یکی از کارهای صفویان است که به‌سهولت نمی‌توان به‌اهمیت آن پی‌برد. ارزش این کار فوق‌العاده زیاد بود. بخصوص وقتی در نظر می‌گیریم که ایرانیان و ترکان، همچون «آب و آتش» عناصر متضادی بشمار می‌رفتند. ر. ک. به تذکره الملوك، به‌اهتمام مینورسکی، ص ۱۸.

قزلباشها بنیانگذاران و قربانیان حکومت صفوی

برقراری و تحکیم مذهبی ملی است. مذهب تشیع ۲۸ که تا آن تاریخ بصورت پراکنده در ایران به حیات خود ادامه می‌داد، در اثر پیروزیهای سیاسی و نظامی طریقت صفوی جاذبه خیره کننده‌ای یافت و دست کم برای مدتی توان یک ایدئولوژی قدرتمند را کسب کرد.

عامل سوم برقراری نظام جانشینی جدیدی است که نظریه قدیمی ترکها را منسوخ کرد. نظریه‌ای که می‌گفت قدرت حکومت نیز همچون سایر اموال خانواده است و پس از مرگ حکمران همچون سایر ماترک وی قابل تقسیم است، تصویری که به کرات موجبات بروز کشمکش‌ها و نزاعهایی را فراهم کرده بود.

IV

آیا صرفاً قدرت رزمندگی جنگجویان ایلات ترکمن، ایجاد تعادل بین تژادهای ناهمگون جامعه و برقراری نظام جانشینی معقول‌تر برای توجیه موفقیت‌های خارق‌العاده قزلباش کفایت می‌کند؟ بیشک خیر. باین‌ها، دو عامل تعیین کننده دیگر افزوده می‌گردد که یکی وجود رهبری پرجاذبه و دیگری یک محرك فکری است. این دو عامل با شخصیت اسماعیل جوان سخت پیوند خورده بود.

با بررسی ایدئولوژی حکومت، به مذهب تشیع برمی‌خوریم که اسماعیل در تابستان سال ۱۵۵۱ م. بلافاصله پس از ورود به تبریز، شهر بزرگی که اکثریت ساکنانش را سنی‌ها تشکیل می‌دادند، آنرا بعنوان آیین رسمی کشور اعلام نمود. هر چند تشیع او با اصول عقایدی که علمای دینی این مذهب طی قرون پدید آورده بودند، تباین چندانی نداشت. تشیع او همان عقاید بدعت‌گرایانه و مخصوصی است که در دیوان اشعارش ۲۹ نیز بچشم می‌خورد. او علاوه بر اعتقاد به [حضرت] علی و یازده امام جانشینش، به حلول خداوند در جسم انسلن (تجلی) * و به انتقال ارواح (تناسخ) ** نیز باور داشت و از این رو

۲۸- در ایران قبل از صفوی، شیعه شامل مکان‌های محدودی می‌شد که شهرهای قم و کاشان و ساوه و ری از آن جمله بودند. ر. ک. بطروشفسکی.

Islam v Irane v 7-15 Vekach. Leningrad 1966, p. 351

(نقل از حمدالله مستوفی قزوینی: نزهت‌القلوب)

۲۹- م. ک. یادداشت ۱۲.

با وجودی که هنوز نقاضای زان اوین (Jean Aubin)، مجله [1959] ESHO 2، ص ۵۵، مبنی بر این که نخست باید مفهوم «شیعه» در قرن پانزدهم، مشخص گردد، برآورده نشده است، مع‌هذا تصورات اسماعیل از شیعه، با یک تعریف خیلی گسترده هم ناسازگار است - وضعیت عمومی مذهب در ایران، پس از جلوس اسماعیل، توسط اریکا گلاسن (Erika Glassen) به نحو بسیار خوبی در مقاله «شاه اسماعیل و علمای مذهبی هم‌عصرش». مشخص گردیده است. مجله (Der Islam) جلد ۴۸ (سال ۱۹۷۲) ص ۲۴۵-۶۸.

* در متن اصلی به همین صورت ضبط گردیده است. م.

** در متن اصلی به همین صورت ضبط گردیده است. م.

خود را تجسم [حضرت] علی (ع) که روح خداوند در او متجلی شده است، می دانست^{۳۰} حال نگاهی به اعتقادات مذهبی ترکمنان بیفکنیم. اسلاف آنان، اوغوزها حتی قبل از آنکه مهاجرتشان را در قرن دهم میلادی از آسیای میانه بسوی غرب، آغاز کنند، اسلام را پذیرفته بودند، ولی ظاهراً اعتقادشان بدین جدید چندان عمیق نبوده است. بسیاری از آنان هنوز از مذهب شمنی پدرانشان دست نکشیده بودند و آنرا با پوشش نازکی از اسلام مستور می کردند. این امر حتی در نسلهای بعدی نیز تقریباً به همان صورت باقی مانده بود.

شاید به همین علت بود که اسماعیل دستور داد از کاسه سر یکی از دشمنان مغلوبش جامی بسازند و همچنین قزلباشها گوشت دشمن کشته شده خود را کباب کرده و می خوردند به تصور این که بدینوسیله شجاعت او به آنها منتقل می شود^{۳۱}.

ژان اوبن (Jean Aubin) با بررسی موضع گیری مذهبی آق قویونلو و همچنین قراقویونلو بنفرصت طلبی زیاد آنان پی برده است که این دو حکومت را قادر می ساخت میان تسنن و تشیع نوسان کنند^{۳۲}. ایرن ملیکوف (Irène Mélikoff) تصور می کند از طریق بررسی و نتیجه گیری از آداب و سنن و باورهای کنونی فرقه های متعدد اسلامی ساکن شرق آناتولی و شمال غربی ایران، می توان این ظن را ثابت کرد که در عصر نخستین فرمانروایان صفوی، ترد محافل ترکمن اصول عقاید غیر اسلامی خاص ترکمنان،^{۳۳} از آنجمله انسان شدن خدا (تجلی) و انتقال ارواح (تناسخ) رواج داشته است. به عقیده وی، تبلیغات صفوی این باورهای مذهبی ویژه ترکمنان را بصورت «تصوف» و «تشیع» در آورده است. اگر بانو ملیکوف حق داشته باشد، پس باید بپذیریم که هنگام اعلام تشیع، در زمان اسماعیل، دست اندر کاران این امر از عدم انطباق مذهب جدید با آئینی که از قبل وجود داشته است، بخوبی اطلاع داشته اند. با وجودی که این موضوع نامحتمل نیست، اما

۳۰- اخیراً ایرن ملیکوف (Irène Melikoff) در مقاله ای *Le problème qizilbas* [مسأله قزلباش] که در مجله (Turcica)، جلد ۶، (۱۹۷۵)، ص ۴۷-۴۹، منتشر شده است، مقوله (تجلی) انسان شدن خدا و (تناسخ) انتقال روح را، که در دیوان اشعار اسماعیل بچشم می خورد، در رابطه با عقاید بدعت گرایانه ای که امروزه هم در شرق آناتولی و شمال غربی ایران رواج دارد، مورد بررسی قرار داده است.

31- Jean Aubin: La politiques religieuse des Safavides

In: Le Shi'isme imâmite. Paris 1970.

(Travaux du Centre d'Etudes Supérieures spécialisé d'Histoire des Religions de Strasbourg.) p. 235-44.

در این خصوص روهربورن (Röhrborn) حتی مدرکی ارائه می کند که افراد اسماعیل بدستور او، گوشت خیانتکاران را زنده زنده می خورده اند. (ص ۳۸. اثری که در زیرنویس شماره ۴۷ همین مقاله ذکر گردیده است).

۳۲- ژان اوبن بارها به این موضوع اشاره کرده است، مثلاً در

Notes sur quelques documents Aq Qeyunlu.

In: Mélanges Massignon. 1. Damas 1956, p. 132.

۳۳- همان مأخذ پیشین. ص ۶۵.

نظر به اوضاع و احوال و شرایط مذهبی آن عصر باید گفت که احتمالش بسیار کم است. از این نامحتمل‌تر این تصور است که اسماعیل با آگاهی کامل از ماهیت کفرآمیز اعتقاداتش عمل می‌کرده است.

V

تمام این‌ها تصویری از رواج اعتقادات بحث‌انگیز، در قرن پانزدهم میلادی، بین اهالی تسنن و تشیع ارائه می‌دهد. بدیهی است که انحرافات مذکور به موقعت ضعیف علمای دینی اسلام بستگی داشت، که در اثر حمله مغول قدرت خود را از دست داده و هنوز موفق به احیاء آن نشده بودند. بدون شك آنان با نارضایتی کامل، شاهد شکل‌گیری يك ایمان مردمی و از نظر آنان ناهنجار بودند که رفته رفته به يك اسلام کاملاً مردمی* تبدیل شد^{۳۴} و در آن تمام آن چیزهایی یافت می‌شد که همواره چون خاری در چشم علمای سنت‌گرا بود از قبیل اعتقاد به وقوع معجزه، غیب‌گوئی، تعبیر خواب، آئین تقدس، زیارتگاههای مذهبی و طریقت‌های متنفس با آداب و رسوم مذهبی خاص خود^{۳۵}. اصولاً در دنیای اسلام هر کجا طریقت‌های صوفیانه پدید می‌آید، حتماً در آنجا شك و تردید نسبت به اعتقادات تعصب‌آمیز اهل تسنن وجود دارد. طبیعتاً این امر در مورد محل‌نشو و نمای صفویه در نیمه دوم قرن پانزدهم صدق می‌کند که رؤسای طریقت بیش از پیش با گرویدن مریدان ترکمن روبرو بودند. خاصه در زمان شیخ جنید و پسرش

* این اصطلاح را در مقابل "Volksislam" برگزیده‌ام. م.

۳۴- فرانتس بابینگر (Franz Babinger) : اسلام در آسیای صغیر، طرق جدید اسلام شناسی. در مجله (ZDMG) جلد ۷۶، ص ۱۲۶-۵۲ (= مقالات و رسالات. [مونیخ ۱۹۶۲]، ص ۷۵-۵۲) و. ا. گورد لوسکی (V.A. Gordlevskij) و تئودور منز (Theodor Menzel) : تحقیقات روسی (Rossz) درباره ادبیات و فرهنگ عامیانه ترك (Gordlewski, Zavarin, Olesnjicki) در (Der Islam) جلد ۴ (۱۹۱۳)، ص ۱۲۳. - احمد رفیق (Ahmad Refik) :

On altinci altinci asirda Rafizilik ve Bektasilik. Istanbul 1932, Pasim

کلاوس ا. مولر (Klaus E. Müller) : مطالعات تاریخ فرهنگی در خصوص پیدایش فرقه‌های شبه اسلامی در آسیای تریک. ویسبادن ۱۹۶۷ و مینل م. مزاولی

The origins of Safavids: (Michel M. Massaoul)

ویسبادن ۱۹۷۲ (Freiburger Islam studien 3.) ص ۶۳-۵۸.

۳۵- ژان ریپکا (Jan Rypka) : تاریخ ادبیات ایران. چاپ لایپزیک ۱۹۵۹ ص. ۲۱۵.

ر. د. میکلوخو - ماکلای (N.D. Miklucho Maklaj) :

Siizm i ego social' noe lice v Irane na rubeze. XV - XVI uv. in:

Pamjati... Krackovskogo. Leningrad 1958, p. 221-34.

حسین نصر: مذهب در ایران عصر صفوی (Religion in Safavid Persia) در مجله

(Iranian Studies) جلد ۷ (۱۹۷۴)، ص ۲۷۱-۸۶.

L'Islam hétérodoxe en Anatolie: (Irène Melikoff) ایرن ملیکوف

در مجله (Turcica) جلد ۱۴ (۱۹۸۲) ص ۱۴۲-۵۴.

شیخ حیدرز که به طریقت شکل تبلیغی و حتی تشکیلاتی دادند^{۲۶}. نظر به سادگی جنگجویان ایلات ترکمن که از طرفی ارتباطشان با اسلام سطحی بود و از طرف دیگر هنوز از معتقدات شمنی‌شان دست نکشیده بودند، بدون شك عناصر مطلوب و ماده خام مناسبی برای پذیرش ایمان مردمی و باورهای اسلام مردمی و عقاید کفرآمیز غلاة شیعه بشمار می‌رفتند. علاقه به ماجراجوئی و چپاولگری و همچنین قدرت جاذبه رئیس جوان طریقت، تحرك و جسارت فطری و تهور نظامی به این‌ها افزوده گردید. ناکامی سه تن از رؤسای طریقت شیخ جنید، شیخ حیدر و سلطان علی - که در میادین جنگ کشته شدند هیچ تغییری در این جریان پدید نیاورد. بلکه بعکس آنان شهیدان آرمان صفوی محسوب شدند.

VI

در هر صورت وقتی اسماعیل جوان، در اواخر قرن پانزدهم، بپا خاست تا قدرت سیاسی را بدست آورد، اوضاع و احوال بدین منوال بود. با وجودی که قراین و شواهد بسیاری دال بر این است که این رهبر سیزده ساله توسط امرای ترکمنی^{۲۷} که پیرامونش

۳۶- هانا زوهر واید (Hanna Sohrweide): پیروزی صفویان در ایران و تأثیر آن بر شیعه‌های آناتولی در قرن شانزدهم. در مجله (Der Islam) جلد ۴۱ (۱۹۶۵)، ص ۲۲۹-۵. راجر م. ساوری

The Office of Khalifat al-Khulafà under the Safawids: (Roger M. Savory)

در مجله (JAOS)، ۸۵، (۱۹۶۵)، ص ۴۹۷

هانا زوهر واید (Hanna Sohrweide) در این خصوص بدو نوشته جالب يك شیخ خلوتیه بنام سید ابراهیم ابن شیخ علی تحت عنوان کتاب التبین فی بیان ملت شاه عباس اللعین، نوشته شده بین سالهای ۱۶۲۶ و ۱۶۲۹، اشاره کرده است: ر. ک. به

"Gelehrte Scheiche und sufische Ulama" «شیخ‌های حکیم و علمای صوفی» در مجله

"Studien zur Geschichte und Kultur des Vorderen Orients"

(یادنامه (Spuler) چاپ لیون ۱۹۸۱، ص ۳۷۶. اثر زان لوئی باکه - گرامون

(Jean Louis Baqué-Gramond) در دسترس نبود:

Ottomans et Safavides au temps des Sah Ismà'il et Tahmàsp.

Thèse de doctorat ès-lettres en Sorbonne (11. Juni 1980).

۳۷- اشارات و حدسیاتی از این دست، هم از سوی شورویها و هم از طرف آنگلو ساکسون‌ها بیان

I. A. Gusejnov et al. (edd.):

گردیده است.

Istorija Azerbajdzana. 1. Baku 1958, p. 224 sqq.,

Petrusevskij:

و همچنین بطروشفسکی

Islam v Irane. Leningrad 1966, p. 370,

R. M. Savory:

Some Reflections on Totalitarian Tendencies in Safavid State

In: Der Islam 53 (1976), p. 61-9.

را گرفته بودند، در خفا راهنمایی می‌شده است و جداقل کسانی بوده‌اند که تصمیم‌گیری‌های مهم و کارهای اجرائی را انجام می‌داده‌اند. مع‌هذا باید پیروزیها و موفقیت‌های بدست آمده را بیش از همه به حساب شخصیت بارز خودش گذاشت. این او بود که می‌دانست چگونه باید مریدان جنگجوی ترکمن را برای هدف خود تشجیع کند و حس غیرت و حمیت و وفاداری بدون قید و شرط را در آنان برانگیزد و همچنان حفظ کند. نیروی جاذبه‌ای که موجب شد مریدان جدید دسته دسته به نهضت پیوندند، شخصیت شاه - خدای جوان، اسماعیل، بود. جنگجویان ایلات ترکمن با رقص و پایکوبی به او ملحق می‌شدند^{۳۸} و او آنان را در پیروزیهای پی‌درپی رهبری می‌کرد، تا این که پس از ده سال جنگ و ستیز سراسر فلات ایران را تسخیر کرد. جهت توضیح این موفقیت‌های خارق‌العاده، برای اسماعیل صفات فوق بشری قائل گردیدند که نظر به رواج عقیده به ظهور نوعی مسیح بین ترکمنان، حتماً بسیار مؤثر بوده است.

همزمان با تسخیر ایران حکومتی مذهبی^{۳۹} الهی، بنا گردید که البته با حکومت [حضرت] محمد (ص) در مدینه تفاوت داشت. اسماعیل از عنوان پادشاهی نیز که از پدر بزرگش اوزون حسن به میراث برده بود، صرف‌نظر نکرد. با وجودی که شاه بود همچنان رئیس طریقت صفوی که پدید آورنده اشرافیت قزلباش بود، باقی ماند. حال از چهره دوگانه صفویان که از نیمه قرن پانزدهم شکل گرفته بود، چهره نظامی‌شان بیش از پیش خودنمایی می‌کرد. این دوگانگی نزد جانشینان بلافصل اسماعیل نیز بچشم می‌خورد. اسماعیل که بعنوان تجسم علی و تجلی الله، از موقعیت مستحکمی برخوردار بود معلوم نیست از چه رو ضروری دانست مدعی گردد که اصل و نسبش نیز به [حضرت] علی (ع) می‌رسد^{۴۰}.

ایرانیان نیز در اداره حکومت مذهبی جدید، سهمی اساسی یافتند و با تصاحب بیشترین و مهمترین مشاغل غیر نظامی در دربار و دولت، سومین رکن نگهدارنده حکومت، یعنی دیوان سالاری را پدید آوردند.

امرای قزلباش مهمترین مشاغل نظامی در پادشاهی و ایالات را بدست آوردند و به

۳۸ - اریکا گلاسن (Erika Glassen): «صفویان نخستین» براساس نوشته قاضی احمد قومی. چاپ فرایبورگ، ۱۹۷۵ در مجله (مطالعات اسلامشناسی ۸۵) ص ۹۳۵

Die Frühen Safawiden nach Qazi Ahmad Qumi. Freiburg 1970.

(Islamkundliche Untersuchungen. 8.), p. 93.

۳۹ - کلاوس روه‌ر بورن (Klaus Röhrborn): «تسکیلات اداری و استبداد در ایران عصر صفوی». در مجله (ZDMG) جلد ۱۲۷ (۱۹۷۷). ص ۴۳-۳۱۳

Staatskanzlei und Absolutismus im safawidischen Persien.

In: ZDMG 127 (1777), p. 313 - 43.

۴۰ - احمد ز. و. توغان (Ahmed Z. V. Togan) در مقاله‌اش تحت نام «منشأ صفویان» (Sur l'origine des Safavides.) منتشر شده در (Mélanges Massignon. 3.) دمشق ۱۹۵۷. ص ۳۴۵-۵۷. به این مآله نبرداخته است.

حکمرانی ایالات منصوب شدند و در رأس ایل و تبار خود به مناطق تحت اختیارشان روانه گردیدند^{۴۱}. رژیم فئودالی ویژه صفوی آغاز گردید. با کسب نفوذ اقتصادی و سیاسی نخستین گام در راه ایجاد قشری ممتاز که بیش از همه به تثبیت و تحکیم پایه‌های قدرتش علاقه‌مند بود، برداشته شد.

اسماعیل پس از شکست از عثمانیان (چالدران ۱۵۱۴ م.) افسانه‌ی شکست ناپذیری و احیاناً صفات فوق بشری‌اش را از دست داد^{۴۲}.

تلاش برای تجدید قدرت زیاد قزلباش یا برقراری توازن بین آنان و ایرانیان، از طریق تقویت عناصر ایرانی که نخست یکبار اسماعیل بدان دست زد و سپس چندبار توسط طهماسب اول تکرار شد، محکوم به شکست بود. از پنج ایرانی که نامزد مقام

۴۱- اصولاً وقتی حکومت ایالتی، به رئیس یکی از ایلات قزلباش واگذار می‌شد، بعدها نیز در دست همان ایل باقی می‌ماند. تغییرات فقط به‌علل بسیار مهم صورت می‌گرفت. وضعیت ایران قبل از به‌تخت نشستن شاه عباس اول، در نقشه‌ای که توسط رویمر (Roemer) تهیه شده، کاملاً منعکس گردیده است: سقوط ایران پس از مرگ اسماعیل بی‌رحم ۱۵۸۱-۱۵۷۷. وورتسبورگ ۱۹۳۹، ص ۲۲.

Der Niedergang Irans nach dem Tode Ismâ'îls des Grausamen 1577-1581. Würzburg 1939 p. 22.

هنوز باید تحقیقاتی بطور مجزا درباره‌ی شکل‌گیری گروه‌های ایلی، در درون طریقت صفوی، که حتماً قبل از بقدرت رسیدن اسماعیل صورت پذیرفته است، انجام گیرد. مراجعه کنید به:

Paul Wittek:

Le rôle des tribus turques dans l'empire Ottoman.

In: Melanges Georges Smets. Bruxelles 1952;

Abdülbâki Gölpınarlı:

Kizilbas. In: IA 6 (1955, p. 779-95;

Michel M. Mazzovi:

The Gâzi background of the Safavid State.

In: Iqbal Review 12/III (1971). p. 79-90.

همچنین به کلاوس روهربورن (Klaus Röhrborn) :

Provinzen und Zentralgewalt Persiens im 16. und 17. Jahrhundert. Berlin 1966.

ایالات و قدرت مرکزی ایران در قرن شانزدهم و هفدهم. برلین ۱۹۶۶ در مجله

Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur des islamischen Orients NF2)

۴۲- سیاحان خارجی درباره‌ی احترامی که در خور خدایان بود و بعد از اسماعیل هم نسبت به سایر پادشاهان صفوی اعمال می‌شد، گزارش داده‌اند. م. ک. به

Aubin: Politique religieuse, p. 237.

از این واقعیت، که اسماعیل در ده سال آخر عمرش، در هیچ‌یک از عملیات نظامی شخصاً شرکت نکرد، می‌توان به‌بحران شخصیتی که او دچار آن شده بود و ناشی از شکست در جنگ چالدران بود، پی برد.

قزلباشها بیانگذاران و قربانیان حکومت صفوی

بسیار مهم نیابت شاه (وکیل) * شدند، سه تن جانشان را به سر این جاه طلبی گذاشتند. ۴۲ با تضعیف قدرت شاه و افول اهمیت ریاست طریقت، قزلباشها دوباره توجه خود را بدعلائق عشیره‌ای معطوف داشتند و پس از مرگ اسماعیل در سال ۱۵۲۴ م.، هنگامی که حکومت اسماً به شاهزاده‌ای ده‌ساله ولی رسماً به امرای قزلباش رسید، نافرمانی و سرکشی ایلات دوباره رونق گرفت. خصومتها و اتحادها به جنگ خانگی منجر شد که شاه طهماسب تازه در دهمین سال سلطنتش موفق به فرونشاندن آن گردید.

این که قدرت حکومت تا چه اندازه به شخص او بستگی داشت، وقتی آشکار می‌شود که می‌بینیم چهل سال بعد، یعنی در پایان حکومتش، نزاع و کشمکش بین ایلات دوباره با شدت بیشتری آغاز می‌گردد.

چندین سال جنگ و ستیز بین ایلات مختلف، امیراتوزی صفوی را تا لب‌پرتگاه انهدام سوق داد. دو تن از پادشاهان صفوی که پس از طهماسب به سلطنت رسیدند، توان فرو نشاندن کشمکش بین قزلباش را نداشتند. حتی ایجاد تشکیلات شاهیسون ۴۲ موفقیت

* در اصل به همین صورت نوشته شده است. م.

43- R.M. Savoy: The Significance of the political murder of Mirzá Salman.

In: Islamic Studies, III/2 (Karachi 1964) p. 181-91.

Jean Aubin:

Etudes Safavides I. In: JESHO 2 (1959), p. 77.

۴۴- شاهیسون به معنی اعلامی است برای اداء دین و فاداری نسبت به مرشد طریقت (صوفیگری) که درباره‌اش جای دیگر به تفصیل سخن خواهم گفت. ضمناً این کلمه نام یکی از ایلاتی است که هنوز هم در ایران وجود دارد:

Richard Tapper

Black Sheep, White Sheep, and Red Heads, a historical sketch of the Sháhsavan of Azarbáijan.

In: Iran, 4 (1966), p. 61-84.

بعلاوه، همین نویسند، مقاله دیگری دارد بنام:

Sháhsevan in Safavid Persia.

In: BSOAS, 37 (1974), p. 321-54.

همچنین گونتر شوایتزر (Günther Schweizer) :

Nordwest - Azerbaidshan und Shah-Sevan Nomaden.

Strukturwandel einer nordwestiranischen Landschaft und ihre Bevölkerung. Wiesbaden 1970.

شمال غربی آذربایجان و ایلات کوچ‌نشین شاهیسون دگرگونی ساختار یکی از مناطق شمال غربی ایران و ساکنانش. ویسبادن ۱۹۷۰. در ص ۸۱-۱۴۸. (Erdkundliches Wissen. Ed. E. Meynen und E. Plewe. 26)

محدودی داشت. این شاه عباس بود که در این کار موفق شد و در سال ۱۵۸۷ شورش را که هنگام به تخت نشستن به وقوع پیوسته بود دست‌آویز قرارداد و قدرت قزلباش را محدود ساخت. این کار با مقابل هم قراردادن ایلات مختلف و همزمان با قمع و جمع بی رحمانه خطرناکترین مخالفانش صورت گرفت. ۴۵ لیکن موفقیت درازمدت با اصلاحات وسیعی که او در تشکیلات نظامی کشور انجام داد، حاصل گردید. ۴۶ این اصلاحات شامل تهیه انواع سلاح‌های جدید و برپائی افواج نوینی بود که برخلاف سنت رایج از نژادهای غیرترکمن تشکیل می‌شدند و همچنین کناره‌نهادن اصل ریاست انحصاری که تا آن تاریخ رواج داشت و مبنی بر این بود که رئیس هر یک از افواج ایلی باید از افراد همان ایل باشد منسوخ شد. با وجودی که هنوز هم امرای وفادار می‌توانستند مقام خود را حفظ کنند، اما از آن پس به امتیاز ویژه ترکمنان که تا آن زمان برقرار بود، برای همیشه پایان داده شد. نه فقط نظامیان گرجی، چرکس و ارمنی ترقی کردند بلکه افواجی نیز از این نژادها، اکثر از اسیران سابق که اسلام را پذیرفته بودند، یا از سرانشان که در ایران بزرگ شده بودند، تشکیل گردید.

اگر در زمان اسماعیل کلیهٔ هوادارانش مریدان طریقت بودند، در زمان جانشینانش

۴۵ - هانس مولر (Hans Müller): خلاصة التواریخ قاضی احمد قمی. ویسبادن ۱۹۶۴. متن ص ۱۴، ترجمه ص ۳۴.

(Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission)

46- Laurence Lockhart:

The Persian Army in the Safavi Period.

In: Der Islam 34 (1959), p. 89-98.

R. M. Savory:

The Sherley Mythe.

In: Iran 5 (1967) p. 73-81.

ضمیمه برای تصحیح:

پس از پایان مقاله حاضر، مجله آینده ۳/۹-۲ (۱۳۶۲) را دریافت کردم و در آن خبر انتشار کتاب «تاریخ قزلباشان»، به اهتمام میرهاشم محدث، از روی نسخهٔ منحصر بفرد کتابخانه ملک، تألیف بین سالهای ۱۵۵۷ و ۱۵۱۳ قمری، تهران ۱۳۶۱، ۶۸ صفحه، درج گردیده است. بعلاوه در توکیو با آقای ماساشی هاندا (Masashi Haneda) آشنا شدم که رسالهٔ دکترایشان را بنام: سیستم نظامی صفویان - شاه و قزلباشها، به من نشان دادند.

Le système militaire safavide - le Chah et les Qizilbash:

Thèse d'études Iranienne (3 me cycle), Paris III 1983.

(هنوز منتشر نشده است).

قزلباشها بنیانگذاران و قربانیان حکومت صفوی

این قاعده دیگر در سوم نبود. ۲۷ اکنون تعداد قزلباشانی که مریدان طریقت نبودند و همچنین مریدان طریقتی که قزلباش بشمار نمی رفتند، پیوسته افزایش می یافت. با وجودی که شاه عباس برای نقش خود بعنوان مرشد طریقت اهمیت زیادی قائل می شد، معذک ظاهراً در اثر افزایش نفوذ علمای شیعه^{۲۸} که با عقاید افراطی این طریقت شدیداً مخالف بودند، سرعت از اهمیت صوفیان کاسته شد. سرانجام آنان را فقط در مشاغل پست به کار می گماشتند و بعدها حتی به بیرون از پایتخت تبعیدشان کردند.^{۲۹}

با تحکیم امپراتوری صفوی توسط شاه عباس، نقش قزلباش بعنوان عناصر نگهدارنده حکومت پایان رسید. ۵۰ آنان بعزت و وابستگی شان به علائق ایلی، که به هر حال از اتحاد و همبستگی اولیه شان با طریقت و دولت صفوی، محکم تر بود، قربانی تغییر مشی حکومت شدند.

۴۷- کلاوس روهربورن (Klaus Röhrborn): حکومت و تشکیلات اداری ایران در عصر صفوی. لیدن ۱۹۷۹ (Handbuch der Orientalistik, Ab. I) جلد ۶، قسمت ۱۵، 1. T. ص ۳۸. در آنجا (نقل از تکملة الاخبار) عنوان صوفیان قدیم گیلانی ثبت شده است.

۴۸- ادوارد براون در تاریخ ادبیات ایران. ۴. چاپ کمبریج ۱۹۲۴. ص ۱۲۵ خاطر نشان می سازد که ملا محمد باقر مجلسی عالم مشهور شیعه به "Prosecutor of sufis and heretics" شهرت داشته است.

۴۹- مینورسکی: تذکرة الملوك، ص ۱۳ و ۱۲۶ و همچنین روهربورن Röhrborn ایالات و قدرت مرکزی ایران، ص ۳۷۵ (نقل از «تاریخ طهماسبی»).

۵۰- این بدان معنی نیست که آنها در سیر تاریخ بعدی ایران مؤثر نبوده اند، در دوران پس از صفوی سلسله هائی روی کار آمدند (برای مثال افشار و قاجار) که از ایالات قزلباش برخاسته بودند.

*** کور اوغلو در افسانه و تاریخ ***

رحیم رئیس نیا، انتشارات نیما ه
تبریز، بهار ۱۳۶۶، ۴۸۶ صفحه
در قطع رقعی .

رحیم رئیس نیا، مترجم و پژوهشگر زحمتکش و پرتلاش آذربایجانی، که هر از چندگاه نام اثر تحقیقی یا ترجمه‌ای از او برفهرست کتابشناسی فارسی افزوده می‌شود، در این گام و شگری پربرکت و شایسته تجلیل، یکی از جالبترین و پرتأوازه‌ترین مباحث فولکلورشناسی آذربایجان، یعنی بررسی و کاوش در شخصیت و سیمای تاریخی و افسانه‌ای کورا و غلو، قهرمان نیمه افسانه‌ای و مردمی این خطه را مورد بررسی و کاوش قرار داده است. داستان حماسه گونه کورا و غلو که روایات و شاخه‌ها و صحنه‌های گوناگون آن ریشه‌های عمیق و گسترده‌ای در فولکلور مردم آذربایجان و سایر ملل و اقوام ترک زبان خاورمیانه دارد، از مباحثی است که با وجود تمام اهمیت و آوازه، هنوز در باره آن در زبان فارسی بررسی و کاوش بعمل نیامده و کار رحیم رئیس نیا چه بسا تنها و در عین حال جامع ترین اثر تحقیقی است که در این رابطه منتشر شده است.

با وجود اتمام بیدریغ ناشر در تمیزی چاپ و طراحی روی جلد و نظایر آن، مشکل گرانی و کمیابی کاغذ چیزی است که در اولین نظر، توجه خواننده کتاب را به خود می‌کشد. ناشر مسلماً در تهیه کاغذ مناسب برای کتاب ناموفق بوده است. وگرنه کتابهای از این ردیف حتماً باید روی کاغذ سفید چاپ شود و لابد بهمین دلیل نایابی کاغذ نیز هست که از افزودن فهرست اعلام (رجال و اماکن و منابع) به آخر کتاب صرف نظر شده است. در صورتیکه وجود این نوع فهرس در این ردیف کتابها که مملو از اسامی اشخاص و نویسندگان و مآخذ و اماکن می‌باشد از اهم وظایف است.

اهمیت استثنائی کتاب علاوه بر بی سابقه و بی همتا بودن آن در مطبوعات فارسی، در آنست که مولف با مسئله آفرینندگی آثار و دست آورده‌های فولکلوریک بشکل علمی و تحلیلی برخورد کرده و علاوه بر بررسی و تطبیق آثار و نوشته‌های متنوعی از نویسندگان و فولکلورشناسان مختلف که آثار

آنها مستقیماً و بلا واسطه با حوادث و ماجراهای داستان کورا و غلوپیوند و هم‌آوایی دارند، آثار و نوشته‌های بسیاری از نویسندگان و پژوهشگران را نیز که با مسائل عمومی فولکلورشناسی مربوط بوده و در ارزیابی مسائل و موارد طرح شده در کتاب می‌توانست مفید و موثر باشد، از نظر گذرانده‌است و مآخذ و کتابهای متعدد قید شده در پانوشته صفحات کتاب، نمودار وسعت و گوناگونی این مآخذ مورد استفاده است.

کتاب از سه مبحث اساسی تشکیل شده است: پیشگفتار، کورا و غلو در تاریخ و کورا و غلو در افسانه. پیشگفتار فصل مشبعی است در رابطه با راه‌های آفرینندگی ادبیات عامیانه و در این میان راه و روش ابداع نوع داستان (به تعبیر کتاب داستان) و پردازندگان این داستانها و نقش خلاقیت مردم در تبلور و بازآفرینی آنها. در بحث کورا و غلو در تاریخ، روایات و اقوال گوناگون درباره زادگاه کورا و غلو و ارتباط قیام این قهرمان با جنبش‌های دهقانی جلالیها و بی‌آمدهای آن و در بحث کورا و غلو در افسانه گونه‌های مختلف روایات کورا و غلو در فولکلور ملل و اقوام مختلف و ویژه گی‌های شخصیت و چهره او و یارانش در فولکلور آذربایجان.

برخورداری از دیدگاه درست و پژوهشگرانه در تشخیص و تعیین خط حرکت مردمی کورا و غلو، این امکان را به مولف داده است که از بیگان نظریات و اقوال گوناگون و غالباً متناقض که درباره رخدادها و ماجراهای کورا و غلو وجود دارد، به صحیح‌ترین و پذیرش‌پذیرترین آنها راه جوید و سیمای کورا و غلو را از میان مه غلیظ افسانه‌ها و روایات که بعضاً نیز بشدت با تعصبات تنگ‌نظرانه و حتی کینه‌توزانه آغشته است، بیرون بکشد و درباره شخصیت و سجایای والای این قهرمان تاریخی و افسانه‌ای به همان دیدگاهی برسد که گروهی از پژوهشگران و نویسندگان واقع‌گرا و از آن میان یاشار کمال، نویسنده معروف و رئالیست معاصر ترکیه در اثر "ظهور کورا و غلو" که ترجمه فارسی آن به آخر کتاب افزوده شده، به آن رسیده است.

مولف در پایان کتاب یادداشت‌هایی درباره ترجمه حال تعدادی از فولکلورشناسان و برخی از منابع مربوط به زبان و فولکلور ملل و اقوام ترک نیز آورده است که در نوع خود بسیار جالب بوده و اطلاعات تازه‌ای در این رابطه به خواننده می‌دهد.

نویسنده " کورا و غلو در افسانه و تاریخ " با اینکه در پژوهشهای

خودتصویرهای روشنی از سجایا و خصلتهای قهرمانی و مردمی کورا و غلو و دیگر دلاوران شرکت‌کنندگان صحنه‌های پهناور و شورانگیز داستان میدهد به موضوع تعمیم و تداوم تاریخی این سجایا و سنن که یکی از مباحث بنیادین و دینامیک در فولکلورشناسی آذربایجان است، توجه شایسته و درخور مبذول نمی‌دارد. این خصوصیات و معیارهای مملو از ارزشهای والای انسانی که بخصوص در داستانهای فولکلوریک بسان خط سرخ و برجسته نمایان است، اهمیت و ارزش آن را دارد که در هر بحث عمومی و مقطعی از این داستانها مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. البته، در متن کتاب مطالسی درباره قاجاق‌نبی، قاجاق‌کرم و قاطر مدد به عنوان نوه‌های کورا و غلو آمده که بهیچوجه نمی‌تواند بیانگر آن تعمیم و تداوم خصلتها و آرمانهای مردمی مواج در سرتاسر این داستانها باشد.

در میان منابع به‌جای مانده از داستانهای حماسی گونه آذربایجان از داستانهای دده قورقود گرفته تا داستان قاجاق‌نبی، قرن‌ها فاصله است. در این فاصله تاریخی سیمای جامعه و روابط اقتصادی، اجتماعی و فکری حاکم بر آن بطور بنیادی متحول گشته، ولی ارزش‌ها و معیارهای انسانی و مردمی مواج در داستانها بعنوان جوهر اصلی و خمیرمایه آنها همچنان برحای مانده است. در داستانهای دده قورقود که نشانه‌های نمایان زندگی نیمه عشیرتی متکی به حشم‌داری را با خود دارد، اوزان همان نوا-های مناعت، مردانگی، فداکاری، شیفستگی، گذشت، نفرت از ستمگران و ایثار بر ستمکشان را سرمی‌دهد که عاشق جنون در کورا و غلو آنها را می‌ستاند و قاجاق‌نبی و زن قهرمان او هجر، به‌خاطر تحقق همیمن آرمانها قدم به میدان مبارزه می‌گذارند.

یکی از برجسته‌ترین نمادهای مشترک این داستانها، نقش والا و ستایش آمیز زن در آنهاست. برخورداری از عالیترین عواطف انسانی، هم‌طرازی با مرد و فاداری و شهامت و راه‌گشا بودن در مشکلاتی که حتی بعضا قهرمان داستان در حل آنها فرومی‌ماند، از خصوصیتها و خصلتهای برجسته و مشترک زنان در این داستانهاست. بورلا خاتون (زن قازان)، بانای چیچک (نامزد بامسی)، سلجان خاتون (زن قانتورالی) چهره‌های زن داستانهای دده قورقود از همان مناعتها و زیباییها و اندیشمندیهائی برخوردار دارند که نگار در داستان کورا و غلو و هجر در داستان قاجاق‌نبی از آن بهره‌ها دارند.

در همه داستانهای فوق و داستانهای از همین ردیف، اسب به عنوان یار و مددکار جدائی ناپذیر و رها نشده، قهرمان در راه گذشتن از کوره راههای پرپیچ و خم مبارزه و رسیدن به آرمانهای مردمی است. قونوبی آت، قارا آیفیر، دوری آیفیر، بوز آیفیر و تپل قاشقا در داستانها دده قورقود همان قدرت و اعجاز رها نندهای را دارند که قیرآت و دورآت در کورا و غلو و بوژآت در قاقا ق نسی دارد.

سلاحهای از نوع شمشیر (قیلبنج)، نیزه، کمان در دده قورقود و شمشیر مصری و گرز شیر در کورا و غلو و آینالی تفنگ در قاقا ق نسی وظیفه همانندی را انجام می دهند و برای وصول به هدف یگانهای آخته می شوند. علاوه بر اینها، مسئله تعمیم و تداوم تاریخی معیارهای انسانی و روحیه قهرمانانه و حق طلبانه مواج در این ردیف داستانها که خود انعکاسی از عینیت زندگی برنشین و فراز و شکستها و پیروزیهای خلق در وادی تاریخ است، با اندکی تعمق در شخصیت و مبارزات جاننازانه دلاوران واقعی تاریخ که در گذشته های دور و نزدیک یا به عرصه نهاد و در راه تحقق آرمانهای مردمی جانفشانی کرده اند، نیز به وضوح نمایان است. زیاده گذشته های دور و نویم، چهره تاریخی و واقعی ستارخان گرد آزادی و همزمان او همسانیهای بسیاری با سیمای نیمه افسانه ای کورا و غلو و یکه تازان او دارد و سنگر امیرخیز و پایگاه چنلی نئل با وجود چندین صد سال بعد زمانی در قیام علیه ظلم و بیداد و دفاع از حق و عدالت رسالت مشابهی را به انجام رسانده اند و در این میان تنها فرق با رزی که به چشم می خورد اینست که قیام ستارخان و همزمان فداکارا و از عاشق حنونهای که بتوانند آنهمه مردانگی و پایداری را در قالب "دستان" سراییدی نصیب بوده است....

اسمعیل امیرخیزی در کتاب "قیام آذربایجان و ستارخان" با اینکه از مبارز بزرگ راه آزادی به شکل دوپهل و با کنایه "ستار قره داغی" ... مردی بود عامی و بیسواد محض ولی با هوش و مستعد و همین قدر می دانست که ظلم بد است و عدل خوب ... نام می برد، در شمارش صفات پسندیده و خصایل ستوده ستارخان از دهها جنبه: شجاعت و رشادت، عزم و اراده، مهارت در فنون جنگ، مراعات احتیاط، درست قولی، حق شناسی، گذشت و اغماض، انصاف و مروت، اعتماد به نفس، حب وطن، اعتقاد... و سخن می راند. این سجایای پسندیده درست همانهاست که قرنهای داستانهای

حماسی گونه آذربایجان و از آن جمله داستان کورا و غلو، خلق قهرمانهای خود را با آنها آراسته است .

تداوم روحیه قهرمانی و ایثارگری مواج در داستانهای خلقی و فولکلوریک حتی نمودارهای زنده‌ای در زمان ما دارد. قادر مراغه‌ای ، امراه قره‌داغی و ... نمونه‌های والایی از این نمودارها هستند و ما برای شناختن و شناساندن آنها باید کتاب جامع‌را اندکی دقیقتر و عمیقتر ورق بزنیم

سیدعلی میرنیا (سید)

مشهد

* گنچن گونلریم *

هر زمان یادیمه دوشسا جوانلیق * نظریمدن گنچر ، گنچن گونلریم
یا شایان گونلریم ، عزیز یورتمده * تورپاقینی، گوزه چکن گونلریم
تورپاقلار ایچینده ، توزو دولاخده * اوشاقلارینن قالخبودوشن گونلریم
یا بین ایستی سینده گون اورتاچاقی * سیلابده سوده چومن گونلریم
یا غیش یاغان وقتده پالچیق کوچده * توپوقه چه ، اونا ، باتن گونلریم
تیتره تیتره ، مدرسه یه ، گیدنچی * قاریاغانده ، درس اوخین گونلریم
آته ، ننه ، سایه سینده یا شایان * عزتلی ، الیمدن گیدن گونلریم
عمی ، دایی ، قوم و خویش دوستلرینن * محبتیلن ، گیدوب گلن گونلریم
گنجه لر یقیشوب هامی بیر پئیره * بئویوک کوچیک ناقل دین گونلریم .
بایرام گونی تازه لباس گیینوب * بایراملیق آلماقه گیدن گونلریم
عاشیق لرین چالان بایرام گونلری * اوینایان قیزلره باخن گونلریم
سیزده گونی چوله باغه گیدنده * آته ، ارابیه ، مینن گونلریم
چولده ، باغده رفیقلرینن قارمه‌شن * میدانلرده چوخ بوی اوچن گونلریم
نئجه گنچدی اوگونلر و بو عمر * او گونلره ، حسرت چکن گونلریم

"سید" دیر انگار یوخیده گوردوق

او گونلری ، حیف گیدن گونلریم

✧ تازا كشفلر ✧

شاه اسماعيلين مينيا تورلو ال يازماسي

خير آلدیغیمیزا گوره فرانسهده نشر اولونان مشهور تورکولوژی مجموعهسی " تورکیقا " نین بیر علمی تدقیقات راپورتو، تاریخی - ادبی ، بؤیوک بیر کشفدن بحث ائتمکده دیر . بو کشف دونیانین مختلف جدی علمی نشریه لرینده ده منعکس اولموشدور . یازی " شاه اسماعیلین مصور ال یازماسینا داییر قئیدلر " باشلیغی آلتیندادیر و لوندون اونيوهرسیتةسی نین پروفه سورو ، همشهری و دوستوموز دوکتور تور - خان گنجهای - نین اثریدیر . اوخوجولاریمیز بو تورکولوق عالمی میزله تانیشدیرلار ، بیز سیراسی گلدیگده اونون قیمتلی تدقیقاتیندان بحث ائتمیشیک مثلا (دوکتور حمید نطقی " بیر تدقیق حقینده : موغوللاردان قاباکی فارسجا شعرینده تورکجه " ، وارلیق ، بهمن - اسفند ۱۳۶۵ ، ۱۲ - ۱۱ - نجی صایی ، ص : ۸ - ۳ ، ۵ ، مراجعت ائدینیز) .

پروفه سور سوزو کئچن صون یازیسیندا بریتانیا موزه سی کتابخاسی نین ال یازمالاری فوندوندا تاپیلیمیش و ایندی یه قدر علم عالمینه تانیدیلمامیش ، ال یازماسی نی گون ایشیغینا جبخارمیش و یوکسک قیمتی حقینده علم دونیاسینا خبر وئرمیشدیر . بو ال یازما مذکور کتابخانادا ۱۱۳۸۸ علامتی ایله ثبت اولونموشدور . اونون اهمیت و قیمتی تاریخده گونوموزه قدر ایلك دفعه شاعیر خطائی نین مینیا تور لرله چکیلیمیش ال یازماسی اولماسیندادیر .

تورخان گنجهای نین مقاله سینده قئید اولدوغونا گوره ، همین مینیا تورلری ن . تیتلی " تورکجه ال یازمالارا یازیلیمیش مینیا تور لر " آدلی تدقیقات اثرینده مختصر اشارت واردیر . مقاله دن بیرنئچه سطیری بیرلیکده اوخویاق :

" ال یازمانین هجری ۱۱۴۱ - نجی ایله (میلادی ۱۷۲۸ - نجی ایل) یازیلدیغی گؤسته ریلسه ده گومان ائتمک اولار کی ، بو ، ال یازمانین ایکینچی یارانما تاریخیدیر ماوی و قیزیل رنگرله ایشلنمیش باشلیقلار ، صونرا صحیفه اورتاسیندا شعرلر ، آخیریندا ایسه استاندارد " وله " - دان علاوه " ادام الله تعالی ملکه و دولته الی یوم الدین " وسایر ، کیمی افاده لر گلیر . بوجور افاده طرزی ال یازمانین مینیا - تورلرین شاعیرین - شاه اسماعیلین - زمانه سینده یارانمیش سؤیله - مهگه اساس وئریر " . ال یازماسی ۱۹ پارشؤ من - دری اوستونده دیر .

گئديرسن ؟ - گئديرسن مي ؟

آذربايجان تورکجه سينده اوچ جور سوال جمله سي واردير :
الف - سوال ضمير لري و سوال تونلاماسي (انتوناسيونو) ايله
قورولان جمله لر . مثلا : بونو سنه کيم دئدي ؟ هاراييا گئديرسن ؟
نه وقت (نه واخت) گله جکسن ؟ نهجه دانيشدي ؟ بئله جمله لرده هم
سوال ضمير لر يندن استفاده اولونور (کيم ، هاراييا ، نه وقت ، نهجه)
هم ده جمله نين تلفظ و تونلانماسي سوال شکلينده اولور .
ب - ساده حه سوال تونلاماسي و جمله نين تلفظ شکلي ايله قورولان
سوال جمله لري . مثلا : بونو سنه حسن دئدي ؟ گئديرسن ؟ گله جکسن ؟
دانيشدي ؟

ج - سوال ادا تاري و سوال تونلاماسي ايله قورولان جمله لر . مثلا :
بازارا گئديرسن مي ؟ حسن سنه دئدي مي ؟ پس ها واخت گله جکلر ؟ مگر
بيليميرسن ؟ گوره سن هاردا دير ؟ تلفن ائله بين اولمادي کي ؟
شفا هي دي لده بوجمله نوع لري نين هاميسي وار . آما مي - مو
(*mi, mi, mu, mü*) ادا تيندان ايران آذربايجانيندا استفاده
اولونمور . يازي دي لينده ايسه اونندان استفاده ائتمک گره کدير .
مي - مو ادا تي هم کلاسيک ، هم ده خلق ادبياتيميزدا موجود دور . مثلا :
شب هجران يانار چانيم ، تکر قان چشم گريانيم ،
اويالدير خلقی افغانيم ، قارا بختيم اويانمازمي ؟ (فضولي)
ويا :

منه قارا دئين گوزه ل ، قاش گوزون قارا دگيل مي ؟
توکولوبدور دال گردنه ، سا چلارين قارا دگيل مي) (کورا و غلو)
آما مي سوال ادا تي ني هارادا ايشلتمک اولار ؟ تورکيه تورکجه
سي نين استاندارديندا بو مسئله قايدايا سالي نيميشدير ، بئله کي ، مي
مو ادا تي سوالين تمرکز تا پديغي سوزون صونوندا (فعل لرده شخص
صرف علاوه سيندن اول) گلير :
دئدين مي ؟ دئيه جک مي سين ؟ يازا بيليرمي سينيز ؟
بوگون مو کتابي اوکودون ؟ (اوخودون ؟)

بوگون کتابی می اوقودون ؟
 بوگون کتابی اوقودون مو ؟
 جفت (آلترناتیو) سؤال لاردا :
 بوگون مو اوقودون ، یارین می اوقویا جاقسین ؟ (اوخویا جاقسان)
 گیدیورموسون ، قالیورموسون ؟ (قالیرسان می ؟)
 آذربایجان یازی دیلینده می - مو اداتی عموملیکده ساده جـه
 فعل لرین صونونا گلیر :

دئدین می ؟ دئییه جکسن می ؟ یازیرسان می ؟

بوگون کتابی اوخودون مو ؟

فعل دن باشقا بیر سؤز سئوالین موضوعو اولدوغوزمان معمولا ساده جه
 تونلاما (انتوناسیون) یولو ایله بو مسئله آیدین لاشدیریلیر . می -
 مو اداتیندان استفاده اولونماز :

بوگون کتابی اوخودون ؟

بوگون کتابی اوخودون ؟

بوگون کتابی اوخودون ؟ (ویا اوخودون مو ؟)

جفت (آلترناتیو) سؤال جمله لری ده می - مو اداتی اولمادان

قورولور : صایاح گئدیرسن ، بوگون ؟

آذربایجانین بعضی محلی لرینده ویا بعضی ادبی اثرلرده می - مو

اداتی فعل دن باشقا سؤزلرین صونوندا دا گلیر (سئوالی اغـاره

لقدن کلمه دن صونرا) ویا فعلین ایچینده ، (تورکیه تورکجه سینده

اولدوغو کیمی) شخص صرف پسوندیندن اول ایشلدیلیر ، آما بوبیـر

قایددا دگیلدییر :

مندن ده تک می سن کی * بیر کؤلگن بئله یوخدور ؟

ویا

سؤیله سن می خور باخیرسان منیم شیرین دیلیمه

(ص . وورغون)

قوجا شرقین شهرتی دیر فضولی نین غزلی

* شعریمیز و اسلام *

فضولی

* یارب ! *

یارب، همیشه لطفونو ائت رهنوما مانا (منہ)
گؤسترمه اول طریق کی گئتمز سانا ، مانا
قطع ائیلہ آشینالوغوم آندان کی غیر دور
آنجا ق اوز آشینالارین ائت آشینا مانا
بیر یولدا ثابت ائت قدم و اعتباریمی
کیم رهبر و شریعت اولا مقتدا مانا
یوخ منده .بیر عمل سانا (سنہ) شایسته آہ اگر
اعمالومه گؤره وئره عدلون جزا مانا
خوف و خطا دا مضطربیم وار اومید کیم
لطفون وئره بشارت عقو خطا مانا
من بیلمهزم منہ گره گین ، سن حکیمسن
منع ائیلہ وئرمه هر نه گره کمز سانا مانا
اولدور مانا موراد، کی اولدور سانا موراد
حاشا کی سندن اوزگه اولا مدعا مانا
حبس هوادا قویما "فضولی" صفت اسیر
یارب هدایت ائیلہ طریق فنا مانا

*** **

نباتی

لافتی الآ علی ...

ساقیا دور باده وئر آچیلدی گول ، گلدی باهار
ابر رحمت ائیلهدی صحرا و باغی لاله زار
نالہ چک بولبول کیمی دور رقصه گل دیوانه وار
مست مستانه بو اسمی سؤیله هر دم آشیکار
شاه مردان ، شیر یزدان حیدر دولدول سوار
لافتی الآ علی لا سیف الا ذوالفقار
... ای "نباتی" مدح شاهی دایم ائیلہ آشیکار
تاکی اولسونلار خوارج لر حسدن کور و کار

حاصل اولدو تا مورادین غافیل اولما زینهار
 سؤیله بو اسم عظیمی دمبدم بی اختیار
 شاه مردان، شیر یزدان، حیدر دولدل سوار
 لا فتی الا علی لا سیف الا ذوالفقار

مراغالی دخیل

✧ عاشورا گونی حضرت سیدالشهدا نین ✧

- دیلیندن -

اوقیله مستجام عشقم بیلزم صبا نه دیر
 آب کوثر هار دادیر، یا ساغر مینا نه دیر.
 بزم وحدت، شعر ساقی، زخم ساغر، قان شراب
 بانگ نوشانوش دور، فریاد و واویلا نه دیر؟
 زینبیم یاددان چیخیب، بیلیم سکینه هار دادیر
 جلوه گاه عشقه دنیا و مافیها نه دیر.
 اوز - اوزومو من فراموش اتمیشم هج بیلزم
 ریزه - ریزه دوغرانان صدپاره بواعضا نه دیر.
 عاشیق مجروحا یئر بستردی (ر) گون نورو لحاف
 سندس خلدبرین یاسایه، طوبیبا نه دیر.
 باش وفرن من، باش کسن سن قیل و قال اتمک نیچون
 بیرنفر مظلومو اولدور مکده بو غوغا نه دیر
 ایندی یئل طوفان اقدر، تۆز تورپاغی ائیلر کفن
 یار کویندا شهیده خلعت دونیا نه دیر

عارف اوزان یونس امره

✧ گل گور منی عشق نئیلهدی ✧

من یئریره - یانا	✧	عشق بویادی منی قانا
نه عاقیلم نه دیوانه	✧	گل گور منی عشق نئیلهدی
گاه اسهرم یئلر کیمی	✧	گاه توزارام بئلر کیمی
گاه آخارام سئلر کیمی	✧	گل گور منی عشق نئیلهدی

دردلی جیگهریم داغلارام	*	آخا سولایین (سوکیمی) چاغلارام
گل گور منی عشق نئیلهدی	*	شئخیم آنوبن (آناراق) آغلارام
یا وصلینه اردیر منی	*	یا الیم آل قالدیر منی
گل گور منی عشق نئیلهدی	*	چوخ آغلادین ، گولدور منی
دوست صورارام دیلدن دیله	*	من یئریرهم ائلدن - ائله
گل گور منی عشق نئیلهدی	*	غربتده خالیم کیم بیله
دوستو دوشومده (رؤیادا) گورورم	*	غربت ائلینده یئریرم
گل گور منی عشق نئیلهدی	*	اویانیب ملول اولورام
باغریم یارا جیگهریم باش (یارا)	*	بنزیم ساری ، گوزلریم یاش
گل گور منی عشق نئیلهدی	*	خالیم بیلن دردلی قارداش
آلدی گونلوم خسته یلهدی	*	عشقین منی مست ائیلهدی
گل گور منی عشق نئیلهدی	*	اولدورمه گه قصد ائیلهدی
عشق الیندن آواره یم	*	من " یونس " بیچاره یم
گل گور منی عشق نئیلهدی	*	باشدان آیاغا یاره یم

*** **

مرحوم عبدالرحیم شبا هنگ (هندی) :

* اؤغول *

لیلا گوره نده اکبری بیر دیلدن آغلادی
اکبر آدینی سالمادی بیر دیلدن آغلادی :

دور خاک ذلت اوستن آیاغا عزیز اوغول

گفتدین نه تئز بومرحله دن تندوتیز اوغول

ای باشیمیم اوجالیغی دور، گور، باشیمدا یوخ

بیرسایبان، مگر بو کف خاکبیز اوغول

دوشدوم غریبه گونلره آخیر گونومده من

اولدو قدیم خمیده ، گوزوم اشک ریز اوغول

زولفون تفلینده بویله دوشوب بنده پای دیسل

تاپماز او قئیددن داخی راه گریز اوغول

هر نئیلهدی منه ، منیم اوز بختیم ائیلهدی

یوخ گردیش سپهر ایله جای ستیز اوغول

گتدون (گتیردین) مدینه دن منی تخت روان ایلن
 دور بو سفرده ، ناقه می گور بی جهیز اوغول
 بو طایفه پیمبره باخمیب اوتانماییب
 پیغمبرین شیهین ائدیباریز- ریز اوغول
 غم چکمه من دویونجا سنه آغلایا مادیم
 "هندی" همیشه ماتمین ائیلر عزیز اوغول

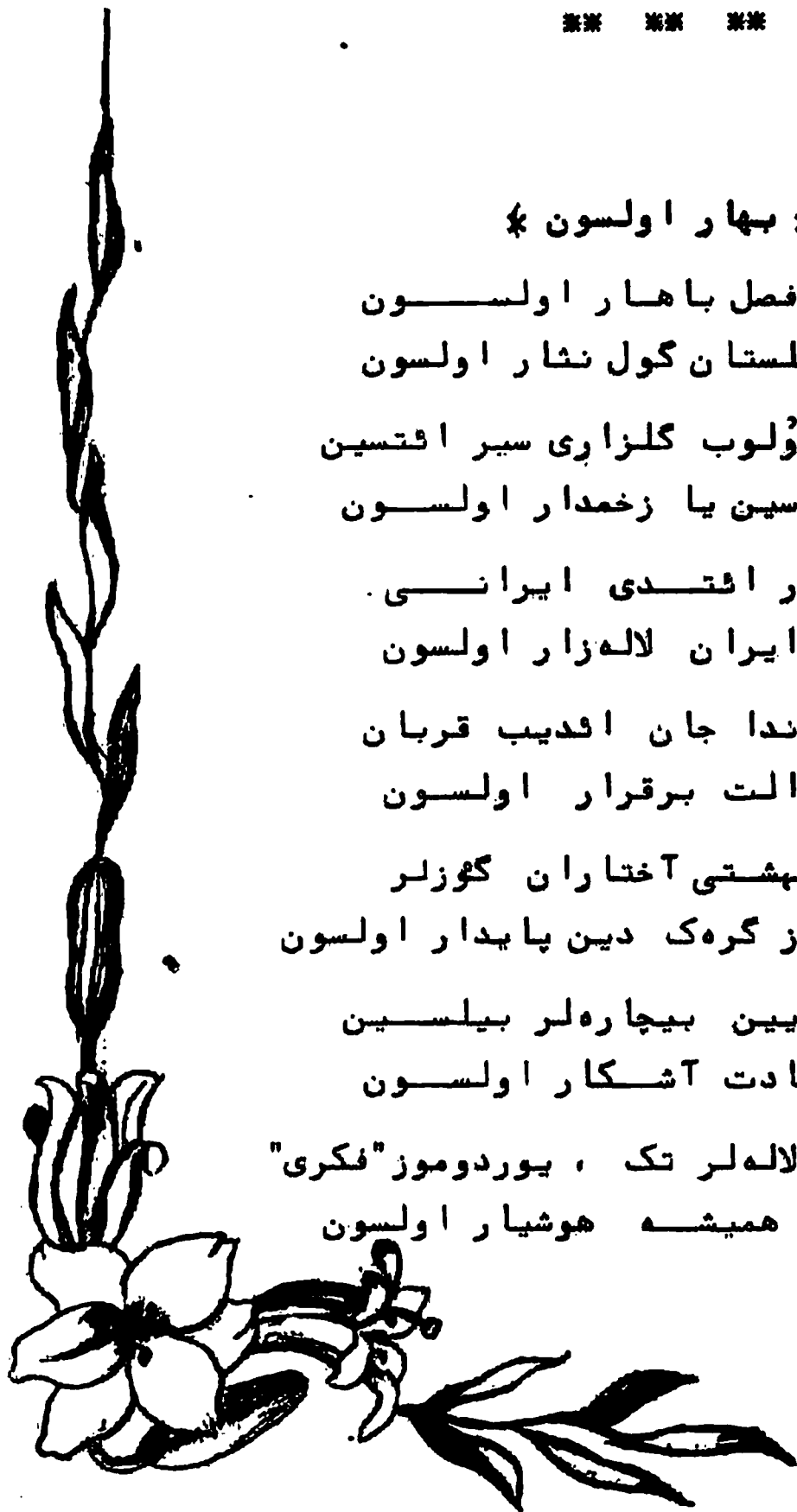
*** **

خالق فکری

=====

✽ بهار اولسون ✽

همیشه بولبول شیدا سفور فصل باهار اولسون
 آچیلسین غنچه لر، گوللر، گلستان گول نثار اولسون
 قفسده قالماسین آزاد اولوب گلزاری سیر ائتسین
 اوزین گلزاره قربان ائیله سین یا زخمدار اولسون
 جوانان وطن قانیله گلزار ائتدی ایرانی
 سپرلر قانلارین توپراقه. ایران لاله زار اولسون
 شرفلی نوجوانلار ائل یولوندا جان ائدیب قربان
 مسلمانلار دیریلسین تا عدالت برقرار اولسون
 آبیلسین خواب غفلتدن بهشتی آختاران گوزلر
 بو یاتماقلان بهشت اولماز گرهک دین پایدار اولسون
 گلین قرآنی تدریس ائیله یین بیچاره لر بیلسین
 شهامت لن ، رشادت لن ، سعادت آشکار اولسون
 تئوکولدی بو قیزیل قان لاله لر تک ، یوردوموز "فکری"
 گرهک دیر بو گوزهل ائلر همیشه هوشیار اولسون



✽ اللریم ✽

گۆیرچین لرین اولومو ، قیریمی ، قتل عام گونو ایدی
بو اویون آرتیق یاساق اولموشدو عمیمه
آمانسیز فرمانی ائشیدمیشدیک ها میمیز
باخیردیم من کیچیجیک اللریمه
۲ - سککیز نازلی بویون قوپاردیلاجاقدی
اون آلتی مینجیق گۆزده حیات

سوندوروله جکدی

آرتیق قاناد سلسری ، او تموز آخامینی
دالغالاندیرمایاجاق

گۆیرچینلر اولدوروله جکدی .

۳ - " باغوان ممی " پیچاق دالینجا مطبخه گئتمیشدی
قوش بازلیغا . قورشانان عمی

بیلمیردی یالوارسین کیمه

هشتی ده پیخیلیب ، ایکی گۆزو ایکی چشمه

باخیردیم من چاره سیز اللریمه

۴ - عمی هشتی ده غم دریا سیندا

ممی مطبخده پیچاق سئودا سیندا

منیم بئش یاشیندا کی قلبیم قاپ - قارانلیق

گۆیرچین لر یا سیندا

هینده قوشلار خبرسیزلیگین گووه نینده

بولودلارین رؤیا سیندا

قلبیم ، گۆزوم ، اللریم بیر یول آختاریردی

چیخما زلار آراسیندا ..

۵ - ممی نین الینده اوزون ایتی پیچاق تر - تمیز قان سیز لکه سیز

عمی نین کیرپیکلرینده یاش

دوداقلاریندا گولومسه مه

ماوی گۆکده اوزاقلاشان ، سککیز جوت قاناد ...

من اینسه باخا - قالدیم باشاران اللریمه . تهران - ۱۳۶۶

ايضا حلاز :

قىرىم (كشتار دسته جمعى) - كيچيچيك (كيچيچك سوزونون مصغرى ،
چوخ كيچيچك) - تموز (ياي آيلار يندان) - هينده (نينده ، يووادا) -
گوون (امنيت ، اطمينان) - باخا - قالديم (باخا - قالديم) .

محمد اميرى (ارغوان)

تبريز

اؤتور سارى بولبول شن ترانه سين * سئوگيلىم الينده تار گتيرنده
سوزور دوداغيندا دؤرلو نغمه لىر * حياتين گولشنى بار گتيرنده

.....

بولبول گول بنيزين اؤپن زاماندا * وارليغين نشه سى اؤيدورور منى
غنچه لر گولمه سى ، بولبول نغمه سى * چاغيرير سئوينجه باغدان اؤشنى

.....

آيدين دوشونجه نى يوكسلدير دئمك * هنر عالمينده نئجه سارى تئل
زخمه تار تئلينه دگديكجه بيز - بيز * كوكسومده جانلانير چيرپينير بوديل

.....

آچيلىب ييغىلان فنر بارماق لار * تارين ايسينديرير جا نسيز پرده سين
هنر ميدانينا يول آچماق ايچين * هنرمند اوخويور ملي نغمه سين

.....

حيات چيچك له نير ، ديل ماراقلانير * سئوگيلىم با ساراق تارسينه سينه
يا شايش بوى چكير دامدان ديواردان * جان وئيرير نكارين حزين سسينه

.....

"دۆردلوك لر- بايا تيلار" دفتريندن (۴)

داغلار بو ايل قار ايستر
ياغيش ايستر، قار ايستر
داغلارلا قوشالاشماق ،
داغ كيمي ايلقار ايستر.

بو داغلاردا، داش دؤير،
آغلار گوزو ياش دؤير،
داغچى! داغا چىخاندا،
بىر چارىق گئى : داشدؤير!

بو ياهى هاردان گليرو؟
قورتولوب داردان گليرو.
ديمديگينده گوى يارپاق ،
گمان كى، ياردان گليرو.

من: دنيز. آدا: گوزلر،
دايم غوغادا گوزلر.
سن گئندن گوزلريم-
سنى دالغادا گوزلر.

من عاشيق ، سازى گوزلر،
قارانقوش يازى گوزلر،
گوزوم هر آى باشيندا-
سندن بىر يازى گوزلر.

درديم درمانى نئيلر؟
عاشق فرمانى نئيلر؟
منى بو درده سالان
اؤزو درمانين ائيلر.

يورولمادان، هئى بيرنفس دئيرسن،
بىر تويشون آل ، سوزلرينه آرا وئر!
دوشونمه دن، قطعى نظر وئيررسن،
حقيقتى اول آختار، آرا، وئر!

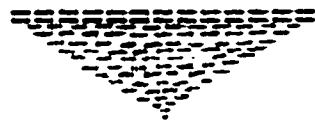
مجلسلرده، چوخ قولاق وئر، آز دانيش!
چوخ بيلسن ده، آرتيق دوشون، آز دانيش!
چوخ دانيشدين، گوردون بىر ايش چيخمادى،
آز دانيشكى، بلكه چيخسين آزدان ايش.

من آتلى يام، آياغيمدا اوزنگيم،
اوزنگيدن آياغينى اوزن كيم؟
بوحيات: بىر فيرتانالى دنيزدير،
بو دنيزى باشدان-باشا اوزن كيم؟

آى قيز! سنين آغ ياناغين آل گوروم،
اؤره گينده، نه حيله، نه آل گوروم.
دئدين: باهار گلر، آلام قادانى ،
باهار گليب، دوز دئميسن، آل گوروم!

اؤز يئرینده، داش ياخشى بىر شى اولسا
هئچ بيركى باشى داشلى گورمه ييم!
آرزولاسام ياشلى گورم اوزونو،
ياشلى وقتده، گوزون ياشلى گورمه ييم!

يولداشيمسان، يولداش كيمي حاقليسان،
دوستلار آرا، سانما بىر سن حاقليسان!
ايسته سن كى، حقيقتى تاپاسان ،
اؤزون قدهر، دوستونو دا حاقلى سان!



* وثرمز *

اينانما بو فلک بىرلحظه رحم ائىلر، کدر وثرمز
 کدرسىزلىک دىلر اولسان، ائده رعو مرون هدر وثرمز
 اونون ترسه نظا مئندان حياتين راحت ايسترسن
 عبث بىر آرزو دور بو يقين ياخشى ثمر وثرمز
 سعادت گرچک اولدوقدا، اولار اخماقلارا قسمت
 فلک چون ما يماغيله بيلمزه چوخ دردسر وثرمز
 سئچيب، بيلميش اولاندا صاغ ايله صول الين بىرکس
 بوبسدير!.. سويله ير، هر نعمتى اوندان کسر وثرمز
 تکر باشينه کول، بىرکيمسه نين، اوز حديني بيلسه
 نعم پايلاريسه اول آدمى يوز يول گوره ر وثرمز
 مصيبت ياغديرار باشينه هر آن آنليان شخصين .
 فلکدن فهم آغا جلارى قورور بويئرده بر وثرمز
 بىرى بىر خوش گون آختارسا دئيرلر زحمته قاتلاش
 بودا بللى دگيل زحمت اونا بىر زاده وثره ر وثرمز
 بىرى دورتولسه هريانه اله آلسا ايپک منديل
 اونونلا چوخ موافيقدير، اونا گورکيم نهلر وثرمز
 آيئق وجدان، شرف، عرضيله ناموس بىرايشه گلمز
 الين اگري، گوزونده هيزباخيش وارسا ضرر وثرمز
 اگر بختين ايتر بىرگون بىلنمزه ياتيب هاردا
 اوزون سورماز، آرا مازسان گوروب کيمسه خبر وثرمز
 هنر سرشته سين توتמוש دئسن چاره دئير هرگز
 مقدر اولميان امرى نولورا ولسون هنر وثرمز
 بئله آلچا قلىغى گوردو کده هر عارف يقين ائىلر
 فنا دونيا کونول اهلىنه هرگيز بال وپر وثرمز
 وسا والان، بىرجه عادت وار بو عالمده دقيق اولسان
 بىرينه فضل وثرميشه، مسلم سيم و زر وثرمز

﴿ آنا ديليمه ﴾

دولوب محبتون ای شوخ دلستان ديليمه
آلیب قراریمی الدن و ثریب توان ديليمه
کمان قاشون، گوزون، اوخ کیپر یگون ، سا چون گوزه لیم
آتیر کمند، چکیر یای، گئدیر نشان ديليمه
آلوی سینه مین آهی وجودومو کول اقدر
اگر سوسپمه سه بوچشم خون فشان ديليمه
نه قدر گیزله دییرم درد عشقی اغیاردان
اوره کده جوشه گلیر غم اولور روان ديليمه
آنا ديلیم اقله شیریندی جانندان ایسته مهلی
آچاندامن دیل آنا مچوخ دئییبدی جان ديليمه
دیلیم شیریندی عسلدن اودورکی غم یئمهرم
اگر وورا آیی لار نیش هر زمان ديليمه
غزل ده سئوگیلینی تورکه بنزه دیر شاعر
گوزهل کلام ایله تورکی و ثریبدی جان ديليمه
منم او تورک بخارا ایله سمرقندی
باغیشلا یبلا قارا خاله خوش بیان ديليمه
دئین او دوشمنه دالدا نچیخار دارام ديلینی
قاها ررام انگینی هر کیم دئسه یا مان ديليمه
دیلیم گوزه لدی، سوزوم جمله سوزلرین گوزودور
اؤزوم سوزوم کیمی یم باغلاما یالان ديليمه
فضیلت ایسته سن الله یانیندا تقوادیر
باتیر ما طعن ایله ای مدعی تیکان ديليمه
بویورموش: "اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ رَبِّیْ اَتْقَاکُمْ"
بئله بیان اقله ییب ختم مرسلان ديليمه
گلین و ثره کال - اله دوشمنین قازاق کؤکونو
یئتیرمه زهرلی عقرب کیمی زیان ديليمه
"کریمی" یم ديلیمی رایج زامان ائده رم
توجه ائتسه آقام صاحب الزمان ديليمه

✽ قوروموش آغاچ ✽

آچیب دیر قوللارین اسکت کیمی ✽ سمایه بی ثمر قوروموش آغاچ
اقله بیل آج انسان مجسمه سئی ✽ دوز قالمیش درده جر قوروموش آغاچ

.....

ظالم لر زلی تک سوروبلار قانین ✽ کؤکوندن قورودوب آلیبلار جانین
لاکین قاباغیندا یئلین، توفانین ✽ باش اگمز دلاور قوروموش آغاچ

.....

قیدینه قالما سا بشر - بشرین ✽ اؤزگه نین دویماسا غمین - کدرین
خلقه حصر ائتمه سه علمین - هنرین ✽ اولوب دور اوبشر قوروموش آغاچ

.....

آغاچین دیلی یوخ یئتیرسین سؤزون ✽ لاکین اودا خلقه حصر ائتمیش اؤزون
سال یادا گورنده کومورون - کؤزون ✽ جان قویوب نقدر قوروموش آغاچ

.....

گاه و فریب انسانا یانماقدان نجات ✽ حیات سیز اولدوقدا قورویوب حیات
گوگدن اودیاغاندا یایداقات باقات ✽ باشدا اولموش سپر قوروموش آغاچ

.....

یاش یانیب قورونون اودونا هرآن ✽ لاکین ترسه سینده گؤستریب زامان
قویما ییب سؤیوقدا قوروسون انسان ✽ قورونو ائدیب تر قوروموش آغاچ

.....

گاه عاشیق الینده اولوب تخللی ساز ✽ باشقا حیات تاپیب باشدان باشا یاز
آچما ییب گول، آچیب دیل اوخور آواز ✽ داغیدیرغم - کدر قوروموش آغاچ

.....

اولوب جامعه ده مین لر وسیله ✽ سایماق اولما زبیر - بیر گتیرسم دیله
یئنه بو عصرده انسان الیله ✽ یارادیرمین هنر قوروموش آغاچ

.....

کؤل آلتیندا کوزوار آلاو دا سؤنسه ✽ تاپیب بیروضعیت تکامل چونسه
گئدیب کارخانادا کیبریته رونسه ✽ اولار اودا اؤزو هر قوروموش آغاچ

.....

قالانی ۱۱۴ نجی صفحه ده

هرشاعر دن قالمیش خلقه بیر نشان * فضولی دن غزل، واقف دن دیوان
نظامی باغینین گوللری الوان * قالدی مندن اثر قوروموش آغاچ

○○○○○○○

تبریز ۶۵/۸/۲

پیروز ثومه رینلی

=====

* من نه یم !؟ *

قان رنگی، هر زامان یاناغیمدادیر
کوشنده کوک سالان قیزیل لاله یم
ایشیقلی آی منیم قوجاغیمدادیر

هر دن بیر گورسه نن توزلو هاله یم

هر یئری سؤیله سن، گزیب گلیمش،
مین دورلو حسرته دوزوب گلیمش،
سئلردن آیریلیب، سووب گلیمش،

داغلاری سئیر اعدن بیر شاله یم

ایلک سحر ایسته سن، ائل باغیندایام
باغداکی گوللرین یارپاغیندایام
گجه لر یئتیم لر یاناغیندایام

شینم، شهام من، اینجی زاله یم

باغچادا گولنده عطیرلی گوللر،
وصالین ماهنی سین چالاندا تئلر،
بیر شادلیق مجلسی قوراندا ائلر،

خالقیمین الینده من پیاله یم

دینله یین ای باشی دومانلی داغلار!
بیر غریب شاعیرم، گوزوم قان آغلار
عاشیقلار سازلارین آغلادان چاغلار،

نئی کیمی سیزلایان حزین ناله یم

تهران - ۱۳۶۶/۵/۲۷

○○○○

عرفانلی سوز

دایان منده کلوم دلبر	بو یوللار بی خطر اولماز	یا نشیند یار اولوم دلبر	بر باخان بی نظر اولماز
عمرین باخوبدور قانیا	لرزه سالوب ایانیا	عش او تو تشوب جانیا	یاندی تھکت مختصر اولماز
بر یاناکد سن کلدم	بر نرہ سولہ سن قبلدم	ارؤنوبیر سنبده سلدم	دویمیکسده اگر اولماز
بو یور بر فرمان دزن	اولدور سن یا قویاسن	اگر دماریم چکل سن	جانیم اولدن خبر اولماز
اولوشام اور بکدن توخ	باقریابس اور و طاروخ	یار عشقندن خبری یوخ	بر کس که در بدر اولماز
یار ایاعلی دمن	یارین قدری بی سلیم	یار می سوزوشوب کدمن	داخی اولدن بست اولماز
کیمی ناکس تانوسونر	اورگین قار اسیونر	اگر ده انسان دسونر	نجا بستده بشر اولماز
برگزله یار دلمت	بر کس یا قیدر سیز	کوجون سوکل سوزیز	بر باخدا شمش اولماز
یارین اولتہ حالیه	بال کیمین شیرین دلمت	اگر جان قویان بولیند	اکت لرین هدر اولماز
قادر اتمه یاید ایل	بیرستین کوجوکلوشا ایل	بیدا اوین بر باد ایل	بو آل ساید اضرا اولماز
بر کس نبره دپسین اتمه	بر ناکس سوزون شتمه	بر کدن یونجی دن گتمه	اگریدن همسره اولماز
ساقی تون جامی غم لیدو	کوزو بو غم دن نملیدو	گنده چونچ کرم لیدور	که رسمینده غم اولماز

یوجه و باخیشلایان تانری نین آدیله
سلام

همچنانکه قاطبه اقوام ترک در ادوار مختلف تاریخ با سایر هم وطنان ایرانی هم سرنوشت بوده و در تمام مشکلات ملی ایران عزیز شرکت داشته و شروع کننده انقلاب اسلامی بوده و در نگهداری آن نیز در تمام جبهات جنگ تحمیلی یک برادر شجاع و وفادار امت بوده و هم اکنون در میان دولتمردان وفادارترین ترکها نسبت به امام امت و انقلاب اسلامی به شماره قابل توجه وجود دارند، همینطور ما خواهران و برادران ترک با اعتقاد محکم و شکست ناپذیر و به پشتیبانی از آرمانهای اسلام عزیز همگام با سایر هموطنان از اینکه می بینیم با رعایت آیه مساوات قرآن زبان و فرهنگ این قوم جوانمرد و غیرتمندرا محترم شمرده و به ترویج و تقویت آن در خدمت اسلام میدان داده شده، و از اینکه قانون مقدس اسلام تمام فشارهای غرض آمیز را باطل کرده و از پیروزی انقلاب به این طرف حرکت های زیادی در فعالیت های ادبی این زبان بوجود آمده و شعرا و هنرمندان زیادی هستند که موضوع آثار آنها عموماً تجلیات اسلام راستین و شرافت انقلاب اسلامی بوده، از ترتیب دهندگان برنامه ترکی در سیمای جمهوری اسلامی ایران در حضور رئیس جمهور محبوب ادب پرور جناب آقای خامنه ای در مجلس شعرای آذربایجان و رئیس محترم دانش گاه تبریز آقای دکتر سیفلو و جناب شاعر و ادیب بزرگوار شهریار و استاد و نگهبان راستین شعر و ادب ترکی آقای دکتر نطقی و موجب خوشحالی ما شعرا و هنرمندان شهرستان میاندوآب گردیده و می خواهیم بال و پر در آوریم و در آسمان این خطه غیرتمند و قهرمان شهید پرور به پرواز در آئیم و بگوئیم :

تورک دويسا وطنداشين مجبتين ✽ قارداش اولوب گؤستره راؤز غيرتین
بیرلیک یولوندا آند ایچیپ جان وثره ر

بیز تانیریق کندی میزین عادتین

کانون فرهنگی و هنری میاندوآب

✧ یارپاقلاردان آخان قانلار ✧

مانکی گونش دوغدو
خوروزلارین بان سسیله ،
بولبوللرین نغمه سیله ...
اؤز یوخومدان اویاندیم من -
یئننی شعر هوسسیله .
بیرالده کاغاذ ،
بیرالده قلم ،
اؤز سئوودیکیم باغا دوغرو
یوللاندیم من .
باغین یولو باغلی دی سا ،
من یولومدان قاییتما دیم .
باغلی یولدان ،
الیمده کی شعر یازان قلمیم له
گۆزوم اوچون ،
قلبیم اوچون
بیر یول آچدیم .
باغا گهردیم - نه لر گۆردوم ...
نه لر دویدوم !
بولبوللرین شن نغمه سی بوغازلاردا بوغولموشدو
خوروزلارین بان سسلری کسيلمیشدی ...
آغا جلا رین بوداغیندان ،
یارپاغیندان -
شفه یئرینه قان دامیردی .
بوداغلاردان دامجی - دامجی سوزهن قانلار
بولبوللرین اوره ک قانی
پرپر اولموش چیچک قانی ...
ایلک آزادلیق دا ، دویدوم بئله :
او قانلاردان باشلانمیشدی .

ياشيل - ياشيل بوداقلاردان ،
يارپاقلاردان
گيله - گيله دامان قانلار
منجه باغدا -
بیر انقلاب ياراتميشدی .
قلمیمن آخان سوزلر شعره دوندو :
يارپاقلاردان آخان قانلار
يارپاقلاردان آخان قانلار....

افغانستان ، فاریاب ولایتی (شهرستان دولت آباد) دان بیر
مسلمان اوزبک تورکوندن گلن مکتوب :
دوکتور جواد هیئت جنابلاری

تورک تیل و فرهنگیه عاید یره تگن قیمتلیک کتابلرینگیزدی (تورک
لرین تاریخ و فرهنگینه بیر باخیش) و (تاریخ زبان و لهجه های
ترکی) عنوانینده اوقیب کؤپ قووان دیم .
چککن زحمتلرینگیزدن منت دارچیلیگ بیلدیریب جنابلریگه
اولوغ یوتوق لر و منگو حیات ایسته ی من .
سیزری تشنگری قوللب قوتله سین . فیض ایرکین

۱۳۶۶ / ۲ / ۵

۱- قوواندیم = سئویندیم . ۲- یوتوق = باشاری



- * قوش قانادی ایله تانینار، انسان آدی ایله .
 * آتدان دوشسن ده، آددان دوشمه !
 * عادلین غضببندن، ظالمین سکوتوندان قورخماق گرهک .
 * قیلینج کسمه یه نی ، چوره ک کسر .
 * قیلینج یاراسی گندهر، کوک سالار دیل یاراسی .
 * ده وه بوینوز آختاریردی ، قولاقدان دا اولدی .
 * دوشمنه قویو قازینجا ، دوستا ائو تیکهرسن !
 * سوز وار خسته نی ساغالدار، سوز وار آدامی یارالار .
 * قولاق ایکی ، دیل بیردیر، بیر سؤیله ایکی ائشیت .
 * باخماقلا اؤگرنمک اولسایدی، تازیلا قصاب اولاردی .
 * قوناق سیز ائو سوسیز دگیرمان .
 * چاگیریلما میس قوناق ، سوپورولمه میس یئرده اوتورار .
 * قونشو چراغی قونشویا ایشیق سالماز .
 * مردین طویلله سی ، نامردین اوطاغیندان یاخشدیر .
 * ظالمه رحم ائتمک ، مظلوما ظلم ائتمک دیر .
 * وورا بیلمه یین ، داشین بویوگوندن یا پیشار .
 * ایگید اودور آتدان دوشه آتلانا ،
 * ایگید اودور هر عذابا قاتلانا .
 * قلمین اوجو - قیلینجین گوجو .
 * احمق ائزونه دوشمندیر، ائزگه یه نهجه دوست اولا بیلهر .
 * احمق آدام اوغورلوق گنجی ایله گزمگه چیخار .
 * ده لی ده لی یه قوشولسا ، دگه نک گویدن یا غار .
 * علمینه عمل ائتمه یین عالم ، الینده چراغ گزدرن کورا بنزه ر .
 * سارساقلار اولماسایدی ، یالتاقلار آحیندان اولردی .
 * جاهلدن قورخ ، اصلاندان قورخما .
 * آرواد بیخان ائوی ، فلک ده بیخا بیلمز .
 * ده لیجه قیزدان ، ده لیجه گلین اولار .
 * ده لی دوستون اولونجا ، عقیللی دوشمنین اولسون .

✽ اثلیم ✽

(۱)

اونودوبسان اونود ایللردی منی ✽ عمانا چاتدیران سئللردی منی
اوره کدن دینلهین اثللردی منی ✽ اثل غمی باغریما قالانیب منیم

(۲)

بیر اقلم گویله قالخیرهاراییم ✽ انسانام سئویرم انسان آراییم
محبت پولوندا اورهک ساراییم ✽ مین کره چاپیلیب تالانیب منیم

(۳)

آیاغیم چاتداقسا اللریم قاربار ✽ اورگده سئوینجیم نفره تیمده وار
باخماسین قیریشلی آنلیما اغیار ✽ گوزه للیک روحوما جالانیب منیم

(۴)

داش ، تورپاق دگیلم "داشقین" بیرسئلم ✽ دؤیوش مئیدانیندا یورولماز اقلم
اوزانلار دوشونده نغمه کار تئلم ✽ سوزلریم دوز گیمی یالانیب منیم

*** **

علی شریف (آدسیز)

=====

✽ سونمز اومید ✽

داغیلیمیشدیر ائولر بوتون ✽ آغیر بومبا ضربه سئیندن
زهرا اؤتموش شهر هرگون ✽ نهنگ توپلار نفسیندن

oooo

اوچوق ، سؤکوک ، خوش ائولردن ✽ سکوت سانکی اولوم یایییر
اوزاقلاردان تکی هرردن ✽ آغیر توپلار گورولدا یایییر

oooooo

آیاق اؤسته بنالاری ، ✽ خمپاره لر یاری بولوب
آرواد اؤشاق ، قوجا ، قاری ✽ قاچان قاچیب ، قالان اولوب

oooooo

دیوارلاری پارچالانمیش ✽ ترکش قیرمیش آغاجلاری
خیاباندا آسفالت یانمیش ✽ اود او قدهر یاغیب باری!

ooooooo

ايلان مهلر، سوسوز چوللر * اويونرميش بيرگون اونسا
هيئات يوخولو بير سحر * شهر عومرو چاتدى صونسا...

.....

كول سهپيلىب شهره، كنده * گلن، گفدن يامان آزديسر
تك-توك آدام گورورسن ده * يا مسافر، يا سربازديسر

.....

كولك اسنده اوزاقدان * مينلر سونوك آرزو گليسر
شهر بويو گلن آرخدان * حزين - حزين بير سو گليسر

.....

كاسا الينده بير قوجا * خيئاباندا يئشيريودي
يئتيشيردى هر آغاجا * آرخدان اونا سو وئريودي

.....

گوزون ايشيغي سونموشدو * آنجاق اومئيد سونمه ميشدى
اوندان حياتى دونموشدو * او اينامدان دونمه ميشدى

.....

بوكولموشدور بئلى اكر * بوكولمه ميش ديزى آنجاق
امين ايدى بيرگون گلر * او آغاجلار بوي آتاجاق

دهلران / ۶۶

.....

تركان منظم

=====

* پاييز *

پاييزدير . بونا سوز يوخ

ايله هر ايل " قوس " آيى گلنده

شاختا ، دومان ، بوران ، سئل ، يئل

شهرده جيريده اوينار

عئيناليدان سهنده آت چاپديرار .

يئل اسر يفردهكى آوارا يارياقلار

قالخار گويده اوينار

آغاجلار بويناندا اويانا باشلارين ساللار

گوز يوموب آچديغيندا

آغا جلاړی چیلپاق و تیتره ر گوره رسن
بیر آز گتجه دن قیش اونلارا .
یا واش - یا واش آغ کوینک لر توخویار
شهر قار آلتیندا مورگه لر آغا چلار آیا قدا
مانکی دیم - دیک دورموش کفن لی اولولر .

*** **

* غزل *

عشق اودو

عشق دریا سیندا من مرجانه لیک اوگره نمیشم
شیخ صنعان تک اوزوم مردانه لیک اوگره نمیشم
من صغای کوثری اول باده دن چکدیم گوزه ل
ایچمیشم اول باده دن مستانه لیک اوگره نمیشم
وورموشام عشقین اودوندا یان دیرام پرگاریمی
اول قدر شهیر چالیب پروانه لیک اوگره نمیشم
بیر بقله هجرینده جانا چکمیشم جوز و جفا
دؤشموشم هر بیر غمه مردانه لیک اوگره نمیشم
دؤیموشام مجنون احوالین نوای نئی ده من
چوللره من دؤشموشم دیوانه لیک اوگره نمیشم
غمزه یاردان عجب سن زاره گل میشدین "رسول"
اول قدر تمرین اقدیب جانا نه لیک اوگره نمیشم

*** **

حسین خان باغبان

(۶)

جوانمردی و
 صلح طلبی
 حسین
 خان

حسین خان باغبان در جوانمردی و انسان دوستی تالی پیش کسوتانش حاج اللهیار علاج اوغلو و دیگر عیاران تبریز بود. او پیش از جنبش مشروطه همیشه کارش دستگیری از ضعفا و حمایت از بینوایان بود و این جنبه از خصایل انسانی وی کمتر معرفی شده و در کتاب‌هایی که نامی از وی پرده شده و مجاهدات و مبارزات وی در نهضت مشروطیت به رشته تحریر درآمده به این جنبه از زندگی عیارانه وی به ویژه پیش از مشروطیت اشاره نشده است. در حالی که او چون از دوران نوجوانیش از شجاعت، نترسی و پیر شورشوری بهره فراوانی داشت و ترس در قلموس وی مفهومی نداشت به طوری که قوی پنجه‌ترین داش مشدی‌های آن روز تبریز از وی حساب می‌بردند و با این زور بازو و برازندگی همیشه خصم ستمگران و یار و یاور ستم‌دیدگان بود.

یکی از نکات مثبت و قابل تقدیر شخصیت حسین خان باغبان بذل و بخشش و سخا و تمندی او بوده است. همسرش بارها در فصل زمستان می‌بیند که وی بدون لباس که آن موقع سرداری می‌گفتند به منزل آمده، موقعی که از شوهرش علت را می‌پرسد. حسین خان جواب می‌دهد بینوایی را دیدم بدون پوشش است و از سرما می‌لرزد لباسم را دادم که او بپوشد. همچنین بارها در محله لیل آباد همین که پابرهنه‌ای را در فصل سرما می‌بیند که در آن هوای سرد می‌لرزد کفشش را از پایش درآورده و به پای آن پابرهنه می‌پوشاند. حسین خان این خصلت انسانی و منش عیارانه خود را تا پایان عمرش حفظ می‌کند. چنان که پس از آغاز نهضت باغ مورویش در سردرود را به مبلغ سی تومان پول نقره آن زمان می‌فروشد و در طی راه سردرود به تبریز تا به درانجمن ایالتی آذربایجان برسد دیناری از آن پول در جیبش باقی نماند زیرا آن همه را به فقرا بخشیده بود.

از دیگر صفات برجسته و این بود که همواره به یاری ضعفاء به ویژه زنان بینوا و کودکان در وقت تنگدستی می‌شتافت. کوچکترین یاری وی این بود که هر وقت زنی را می‌دید که ظرف آبی را پر کرده و نمی‌تواند به منزلش ببرد، آن را گرفته و تا دم در خانه‌اش می‌برد.

در آن روزگار دختران و پسران جوان که از ترس افراد ناباب به ویژه
عمال رژیم قاجار و ایادی محمدعلی میرزا ولیعهد نمی توانستند روز روشن
در معابر عمومی زیاد رفت و آمد کنند حسین خان در محله لیل آباد
مراقبت کامل داشت که جوانان هم محله اش از نظر سواغیاری، درامن و امان
باشند .

از دیگر جنبه های انسانی او صلح طلبی و نوع پروری وی بود چرا که
با آن همه رشادت، بی باکی و دلاوری راضی نمی شد که موری آزار ببینند
و در جنبش مشروطه نیز با همین انگیزه به صفوف مجاهدین پیوسته بود که با
استقرار حکومت قانون، هرگز ظالمی نتواند مظلومی را بیازارد و به
او زور بگوید. منظور او از مسلح شدن این نبود که افرادی حتی از
مستبدین بی جهت کشته شوند بلکه اعتقاد داشت که اگر ملت ایران بخوا
هد ظلم، فقر، جهل و سایر عوامل بازدارنده پیشرفت میهنشان را از
میان برداشته به یک جامعه پیشرفته و مترقی برسد باید جوانانش مسلح شوند.
و این موانع را از بین ببرند. در واقع مسلح شدن او از برای انتقام جویی
از این و آن نبود بلکه وی و یارانش از روی اضطرار به آخرین راه چاره
یعنی اسلحه توسل جسته بودند، چنان که او حتی در پیکارهای مختلف دوست
نداشت که آن ساکن نا آگاه محله دوه چی که اغفال شده و به جنگ
آزادخواهان آمده است با گلوله وی گشته شود. او دلش میخواست که جور و
تبعیض، نادانی و تنگدستی از جامعه اش ریشه کن شود و مردم میهنش
همیشه با صلح و صفا در رفاه و آسایش زندگی کنند. چنان که در یکی از
جنگ ها که در بازار اتفاق افتاد به محض این که مهاجمین از جمله نایب
علی اصغر از تفنگداران دوه چی اظهار ندامت کرده و می گویند که ما
تا کنون گول خورده بودیم و طلب بخشایش داریم، حسین خان آنان را بدون
کینه جویی به آغوش کشیده و با عزت و احترام به انجمن ایالتی می برسد و
آزادخواهان زیرپایشان گوسفند قربانی می کنند .

شهادت قهرمان

پسران آن که مجاهدین، نیروهای دولتی را در نبردهای مختلف شکست داده
آن ها را مستاصل کردند، ستارخان سردار ملی و باقرخان سالار ملی تصمیم
گرفتند که کاورمیرها شمشیر دوه چی را یکسره کرده و محلات دوه چی، سرخاب، شگلان
و باغمیشه را از دست هواخواهان استبداد آزاد کنند. این چهار محله که از
بدوقیای مردم تبریز با تبار و کنسولگری روسیه تزاری توسط

دشمنان خانگی یعنی اوباشان و لمپن های این محلات از آزادخواهان جدا شده و خطر بزرگی برای مشروطه خواهان ایجاد کرده بودند، رهبران مجاهدین تصمیم گرفتند با آزاد کردن محلات یادشده شهر را از وجود طرفداران استبداد پاک سازند ولی چون قوای تحت فرماندهی عین الدوله در باغ صاحب دیوان موضع گرفته بودند و احتمال داشت پس از هجوم مجاهدین به محله «شگلان» دولتیان از پشت حمله کرده و آزادخواهان را غافلگیر کنند، با قرخان سالار ملی برای این که خط عبور سواران اردوی باغ صاحب دیوان به سوی شگلان قطع کند ساعت شش صبح روز یکشنبه ۱۹ مهرماه ۱۲۸۷ شمسی که مصادف با ۱۵ رمضان ۱۳۲۶ قمری بود با سیصد تن از مجاهدین محله «خیابان» و نوبر یورش برده و سر قلعه را اشغال می کنند و سپس یوزباشی ثقی از سردستگان معروف محله «خیابان» با ۲۵۰ تن مجاهد از طرف پیل سنگی و مشهدی حاجی و مشهدی حسن که هر دو از مجاهدین قفقازی بودند با عده ای از طرف دروازه باغمیشه، حاجی خان پسر علی مسیو، زینال و اسدالله با گروهی دیگر از دربند تلگرافخانه و حسین خان باغبان بایارانش از سوی بازار از چهار نقطه به هجوم پرداختند از میان ایشان فقط حسین خان به سوی درب سرخاب، مرکز عملیات میرهاشم دوه چی حمله کرد و دیگران به محله «شگلان» یورش بردند.

مجاهدین در یک حمله برق آسا در ساعات اول کوی شگلان را آزاد کردند و حسین خان با همرزمانش از روی پل نظام العلماء گذشته و به بازارچه سرخاب که نشیمنگاه سواران مرندی به سرکردگی شجاع نظام مرندی بود و از انجمن اسلامی محافظت می کردند تاخت و تاکاروانسرای خرمائی پیش رفت. در این بین تیراندازی شروع شده نبرد با سواران شجاع نظام آغاز می شود و یکی از مجاهدین به نام یعقوب کرد دریلو با گلوله یکی از سواران از پای می افتد. مجاهدین جنازه او را برداشته بیرون می برند، بدون آن که توجه به حال حسین خان داشته باشند. پس از کشته شدن یعقوب سواران مرندی جری تر شده و پیشروی می کنند. در این حین حسین خان که پروانه وار خود را به کانون آتش زده و به تنهایی در برابر آن همافراد خونخوار ایستاده بود و یک تنه همه سواران را پس می نشاند. ناگهان تیری به پایش اصابت کرده و زخمی می شود. مجاهد غیور خودش را با پای زخمی به یکی از اتاق های کاروانسرا کشیده و تا آخرین گلوله به نبرد ادامه می دهد. پس از اتمام شدن فشنگ، آن مرد دلاور خم به آب مرو

نیاورده دست به طپانچه می برد و سه تن از خصم را با سه گلوله از پا می اندازد سواران شجاع نظام که اطراف اتاق را از هر طرف سوراخ کرده و به سوی حسین خان تیراندازی می کردند جرئت نمی کنند جلو بیایند ولی به محض این که می بینند فشنگ وی تمام شده به حمله خود شدت می بخشند و یکی از گلوله ها به سرش خورده و آن مرد غیرتمند را از پا می اندازد. بدین ترتیب مرد در یادل که تمام لحظات زندگی خود را وقف رهایی ستمدیدگان کرده بود و در راه کامیابی آن ها لحظه ای نمی آسود در یک لحظه با تیرستم پیشگان ناجوانمرد برای همیشه از تکاپو افتاد و قلب پاکش که به عشق آزادی و بهزیستی هموطنانش می طپید از طپیدن باز ایستاد. سواران مرندی که گوئی شهری را فتح کرده اند پیکر پاک او را برداشته و پیش شجاع نظام آن قره نوکر استبداد بردند.

مجاهدین که حوالی غروب پیروزمندانه برمی گردند به یاد یار غار - شان حسین خان می افتند، از هر کسی می پرسند هیچ کس نمی تواند پاسخ درستی بدهد. آن ها می ترسند که وی دستگیر شده باشد. رفته رفته نگرانیشان زیادتر شده و در محل انجمن ایالتی آذربایجان گرد هم می آیند و داد و فریاد راه می اندازند. چون این جوان پاکباخته واقعا تکیه گاه و مایه امید مجاهدین بود و در بین همه آن ها محبوبیت عجیبی داشت. پس از گفتگوهای زیاد تصمیم می گیرند نامه ای به تفنگداران دوه چی نوشته و از حال حسین خان جویا شوند. حسین خان در این چندماه به قدری در دلها برای خود جا باز کرده بود که دشمنانش نیز به او علاقه مند شده بودند. از جمله نایب علی اصغر که یکی از سران تفنگداران محله دوه چی بود او را دوست می داشت و پیام ها برایش می فرستاد. تقیوف و مشهدی صادق خان نیز که با نایب علی اصغر دوستی داشتند نامه ای نوشته و به او فرستادند و چون فرستاده باز آمد، نامه ای از نایب علی اصغر آورد که نوشته بود: "فدایت شوم تقیوف و مشهدی صادق، کاغذ شما رسید، خیلی غمگین شدم، خدا شاهد است بنده آمدم دیدم کربلائی حسین خان را آدم های شجاع نظام زده اند آورده اند، از سر زخم دار شده است، خیلی افسوس خوردم، فوری دادم مرده شور تمام کرد، دفن کردم، خاطر جمع باشید کربلائی حسین خان مرده، خدا می داند چطور شدم، خدا رحمت کند، شما سلامت باشید."

"از این پاسخ خروش ها نشست و ناله ها برخاست. دیده ها اشک باریدن گرفت، تبریز پراز سوگواری گردید" (۱)

حاج اسماعیل امیرخیزی می نویسد: "تصور نمی کنم در تمام شهر تبریز کسی از مشروطه خواهان و مردم بی طرف که از مردانگی و پاکدامنی حسین خان اندک اطلاعی داشت پیدا شود که از این قضیه ناگوار متأثر و ملول نگردد. دریغ که آن مرحوم چند روز دیگری زنده نماند که نتیجه زحمات خود را با چشم خود ببیند. خدایش بیا مرزد، ستارخان فوق العاده از شنیدن این خبر ناگوار متأثر شد و همیشه از وی یاد می کرد و نامش را با احترام می برد" (۲)

دو روز پس از شهادت حسین خان مرکز عملیات میرهاشم دوه چی سقوط می کند و محله دوه چی تسلیم می شود. آن روز یعنی روز سه شنبه ۲۱ مهر ماه ۱۲۸۷ شمسی یک روز تاریخی برای مردم تبریز بود که شرح و وضعیتش در این مقال نمی گنجد. تبریزیان که چهار ماه در نهایت پریشانی روز را به شب و شب را به روز می رساندند، آن روز پس از فرار دشمنان خانگیشان که خطرناکترین و ناجوانمردترین خصم آزادیخواهی و عدالت طلبی بودند هم دیگر را در آغوش کشیده و به یک دیگر مبارکباد می گفتند. ولی این شادی و سرور با حسرت و افسوس دردناکی همراه بود چون فرزند غیرتمند و دلسوزشان در بینشان نبود که این پیروزی بزرگ که در نتیجه مجاهدت ها و شب و روز نخوابیدن های وی و یارانش به دست آمده بود را ببینند و شریک شادیشان گردد.

عید آمد و افزود غم را غم دیگر * ماتم زده را عید بود ماتم دیگر مردم حق شناس و قهرمان پرور تبریز که قهرمانان زیادی مثل حسین خان را تربیت کرده بودند درسوگ فرزند قهرمان خود اشک ها ریختند و تالم درونشان را با ترنم اشعاری بیان کردند. نصرت الله فتحی در آنجا که درباره تاثیر مشروطیت در افراد و سجایای اخلاقی مشروطه خواهان و گردان آزادی صحبت می کند درباره حسین خان چنین می نویسد: "حقیقت واقع مکتبی بود. که از شخص گمنامی که کارش با غبا - نی بود" حسین خان شیردل "پرورش داد که پس از شهادتش در سنگر خود، ارزش رشادت و صاحب دلی او اینطور نمودار گردید که مردم تبریز در تشیع جنازه اش به حرکت درآیند، نطق های آتشینی بر سر مزارش برانند و یادبودها و بزرگداشت هایی به جا آورند که کمتر کسی را ممکن بود نصیب شود.

او که روزی بیل باغبانی را ترک گفته و تنگ در دست گرفته و در راه

رهائی مردم از ظلم و رسیدن به عدالت کشته شده بود، برای مردم تبریز فراموش نشدنی بود. حتی تا آن روز که آزادیخواهان چیره درآمده و محله شتریان "دوه چی" را که کانونی برای مستبدین بود به تصرف در آوردند، شعرای روشندل به یاد قهرمان شهید شهر خود افتاده و سرودها ساختند و از نبودن آن مرد دلیر در ساعت فتح و فیروزی و موفقیت، اندوهها خوردند و یکنواخت به صدا درآمدند:

چؤلوموز باغ اولیدی تپه میز داغ اولیدی
دوه چی تسلیم اولاندا حسین خان ساغ اولیدی

یعنی :

ای کاش بیابان خشک ما به باغ تبدیل می شد، تپه های کوچک ما کوه بزرگی می گشت، روزی که محله شتریان تسلیم شد حسین خان زنده می بود و این نتیجه درخشان را می دید، ای کاش... (۳)

ارسلان پوریا نیز در نمایشنامه "رستاخیز تبریز" زبان حال حسین خان را در آن روز شادمانی که توام با اندوه بود چنین بیان می کند:

زنیروی ما پشت دشمن شکست هم امروز پیروزی آید به دست
ولیکن نبیننده آن منم که در راه بندگان اهریمنم
فشنگم نه، دشمن فزون، باک نیست کس از مرگ در کوچه غمناک نیست
به هر روی مردن برزندگیست به هر حال جایی به افسوس نیست
پی و خون زیولاد سنگین تراست دل مرد سوزان تراز آذر است
دلیران بگوئید ستار را نگداشتم عهد پیکار را
زمن جانتان شاد، بدرود باد به جز شادمانی ندارم به یاد

حسرت و افسوس مردم تبریز موقعی به اوج خود رسید که دانستند وی ۲۵ روز پیش از شهادتش پدر شده ولی چون شب و روز در سنگر مشغول مبارزه بوده نتوانسته است چهره یگانه فرزندش را ببیند. در صورتی که آن مرد ایثارگر سال ها بود که آرزوی پدر شدن را داشت.

زنده یاد حسین خان از همسر نخستینش حلیمه خانم که اهل سردرود و از منسوبینش بوده پس از سال ها زندگی مشترک دارای اولادی نشده و با توافق همسرش در آستانه صدور فرمان مشروطیت با دختری به نام نرگس خاتون از ساکنان محله لیل آباد ازدواج کرده بود و این بار آرزویش برآورده شده و نرگس خانم در آستانه جنگ های رهائی بخش مردم تبریز آبتن گردیده و بنا به گفته خود آن مرحومه ۲۵ روز پیش از شهادت شوهرش

پسری به دنیا آورده و اسمش را نیز عزیز گذاشته بود. ولی متأسفانه حسین خان در آن مدت فرصت نگرفته بود که از سنگر به منزل رفته چهره پسرش را ببیند. این مرد آزاده که آن همه آرزوی پدرش را داشت، روی فرزند نادیده شربت شهادت می نوشد و رخ درنقاب خاک می کشد. (۴)

پس از اینکه مردم از شهادت حسین خان آگاه شدند نخست در مسجد محله لیل آباد با برگزاری مجلس ترحیم خاطره اش را گرامی داشتند. در این مجلس پرشکوه اهالی تمام محلات تبریز شرکت کرده بودند و ستارخان سردار ملی خود مجلس را ختم کرد. و طاقه شالی به حسن برادر آن روانشاد اهدا می کند. سپس تا چهل روز در تمام نقاط تبریز، نخست در کوی امیر خیز و محله خیابان وبعد در سایر محله ها مجالس باشکوهی به یاد آن شادروان برپا می گردد.

درفقدان حسین خان سردار و سالار گریستند و توده ها هرگز اورا که به خاطر آنان آن همه فداکاری و ایثار کرده بود فراموش نکردند و به یادش شعرها سرودند که هم اکنون نیز پیرمردان تبریز آن ابیات را با خود زمزمه می کنند از جمله :

کوزپی اوستی باغ اولیدی	حسین خان دا ساغ اولیدی
ستار خان یار اولیدی	الله اونا رحمت ائله
-- قبرینی جنت ائله	

ستارخان ووروب عینکی	قرآن دان گئییب کؤینگی
نجق دن گلر کؤمگی	الله اونا کؤمک ائله
حسین خان رحمت ائله	

چراکه او فرزند راستین خلق آذربایجان، بازوی توانای انقلاب و تکیه گاه مجاهدین بود.

پس از آنکه پیکر مطهر او را پیش شجاع نظام مرندی می برند لوطیان دوه چی از جمله نایب علی اصغر از شهادتش مطلع می شوند و جنازه را به یکی از گورستان های محله "دوه چی که معروف به "بالا قبرستان" بود منتقل و در آنجا دفن می کنند. سال ها بعد که می خواستند در محل این گورستان مدرسه بسازند، پسرش حاج عزیز جنازه را از قبر در آورده و به شهر قم برده و در آنجا دفن می کند. این مدرسه هم اکنون به نام "مدرسه راهنمایی تحصیلی باغبان" نامیده می شود. نویسنده این سمپوردر فاصله سال های ۳۷ - ۱۳۳۵ دو سال در این مدرسه تحصیل کرده است که

آن موقع به نام "دبستان ایرانشهر" نامگذاری شده بود.

بدین ترتیب آخرین فصل زندگی پرافتخار راد مردی غیور به پایان می رسد و زندگی جاوید او در دل ها آغاز می گردد. آری سرانجام یکی از راد مردان گردن فراز این سرزمین آماج گلوله مستبدین قرار می گیرد و ستاره فروزانی از آسمان پرستاره راد مردی و فداکاری به زمین کشیده می شود. ولی با ناپدید شدن این ستاره فروزان، کهکشان هائی از نسل ستارگان ایثارگر و فداکار با فروغ بیشتر در آسمان حیات اجتماع ما پدیدار می گردند:

هر شب ستاره‌ای به زمین می کشند و باز
این آسمان غمزده غرق ستاره‌هاست

-
- ۱) کسروی - تاریخ مشروطه، ایران - ص ۷۸۸ .
 - ۲) امیرخیزی - قیام آذربایجان و ستارخان - ص ۲۴۵
 - ۳) نصرت‌الله فتحی - دیدار همزم ستارخان - ص ۱۷۰ .
 - ۴) پسر حسین خان هم اکنون در حال حیات است و ۷۹ سال دارد و به نام حاجی عزیز در محله "لیل آباد تبریز زندگی می کند و نام فامیل "پور شهید" را برای خانواده اش انتخاب کرده است .
خانم نرگس خاتون مادر حاج عزیز پس از شهادت شوهرش یگانسه فرزندش را در آغوش پر مهر و محبت بزرگ می کند و خود در فروردین ماه ۱۳۳۴ شمسی رخت از جهان برمی بندد. حسن برادر حسین خان نیز چند سال پیش از او درگذشته است و پسرانش که نام فامیل برزگری را برای خانواده شان انتخاب کرده اند هم اکنون در همان محله سکونت دارند و همچنان به شغل باغبانی مشغولند .

ایچینده کیلرین قالانی (فهرست)

۱۲۱	۳۱- پاییز : ترکان منظم
۱۲۲	۳۲- عشق اودو : رسول
۱۲۳	۳۳- حسین خان باغبان (۶) : صمد سرداری نیا
۱۳۱	۳۴- حامدی دن ایکی هزل

حامدی

۱۵- اینجی عصرین (هجری ۹- اونجو) گؤرکملی شاعر لریمیزدن حامدی عؤمرونون چوخونو تورکجه ده باها ویردینی اوچون آذربایجانلیلار طرفیندن لایقینجه تاینما میشدیر او ۲۰ ایل سلطان محمد فاتحین درباریندا باشامیش و فضولی، باتی و نفی کیمی بؤیوک شاعر لر اوزره پنده تاثیر بوراخمیشدیر. بوردا نمونه اوچون اونون ایکی غزلینی نقل ائدیریک :

راحت اولمادی دل ای راحت جان سن گندهلی (من گندندن بری)

ههچه وش کونلومه دار اولدی جهان سن گندهلی

مونبول زلفون ایله گول یوزولی یاد ائده رهم

گنجه گوندوز قیلیرام آه و فغان سن گندهلی

گوره لی نعل گیبی لیلرینی مردم چشم

آقیدیر درد ایله صو پیرینه تان سن گندهلی

آب چشمیده خیال لند سین برینی

ایسترم دمبدم ای سروران سن گندهلی

دهنن هولتی ایله حاسدی بی موخته نین

گنتدی صبر دل و جان اولدی روان سن گندهلی

بیلورم

آندا نقش رخ دلدار هیاندر بیلورم

آی یوزن آینه صورت جاندر بیلورم

دل هر ذره نین ایچینده نهاندر بیلورم

اول عیان نوری که مطلوبیدر اهل نظرین

هرضی تربیت حسن بیاندر بیلورم

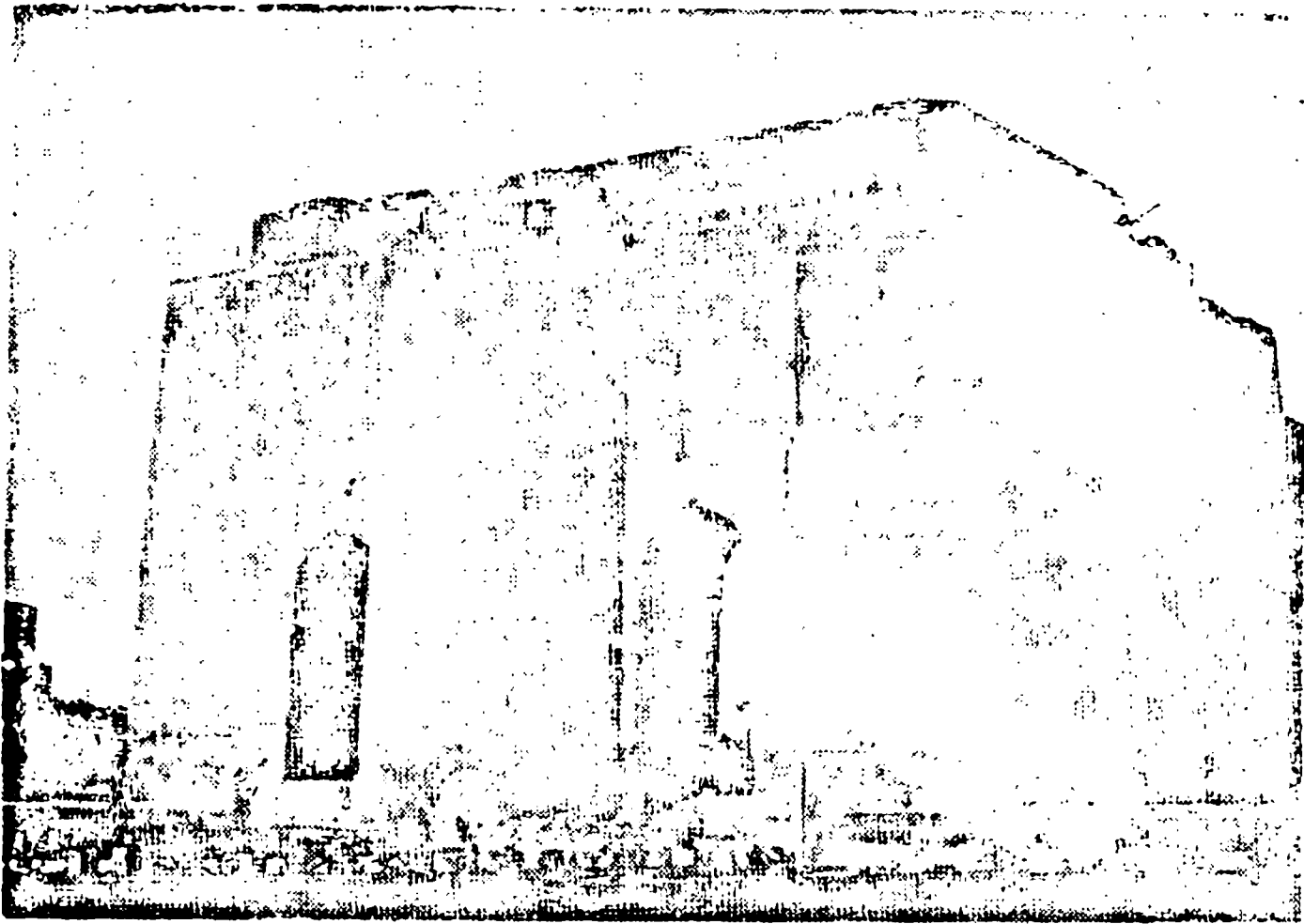
بو که آرام ایدمز سیر و سلو کینده فلک

مظهر صورت زیبای فلاندر بیلورم

اول کیم آلوردل وصبر و حزوی غارت ائدیر

گؤستره ن یول بنا مهدی زماندر بیلورم

اول شکر لب گتورر حامدی بی مکنده به



نك آلاها اكيل ، ارکيم ، آي ارکيم
قارشيندا گور اگيلر کيم، آي ارکيم

مغور دايان ، آئين آچيق ، اوزون آغ
اوندان باشقا ، سن يير کسه اگيلمه

VARLIQ

PERSIAN AND TURKISH
JOURNAL

91 Year No. 65-4

Nov, Dec 1987

Addr.: Vali-Asr. Ave. Bidi Str.

No. 17 Tehran-Iran

وارليق

مجله فرهنگي ، ادبي هنري

به زبانهای فارسي و ترکي

تحت نظر هيئت تحويريه

صاحب امتياز: دکتري جواد هيئت

تهران: خيابان وليعصر کوچه بيدي پلاک ۱۷

تلفن: ۶۲۰۵۱۱۷

ليتوگرافي: امير

چاپخانه کاويان - ميدان بهارستان

صایب: ۲-۶۵

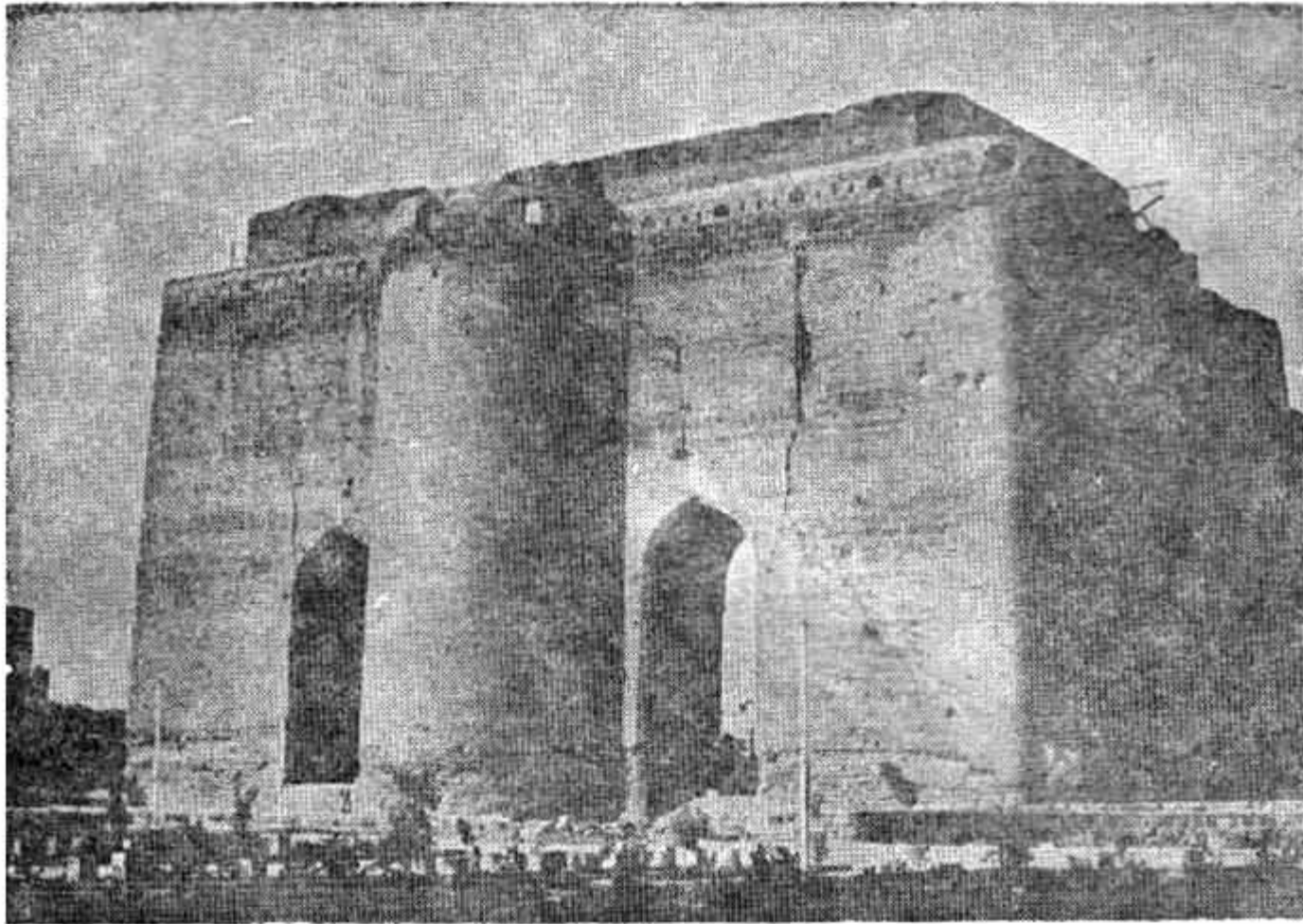
واریش

تورکجه و فارسجا فرهنگي مجموعه
دقوز و نجوايل

مجله فرهنگي فارسي و ترکي
سال نهم

شماره امتياز ۸۵۳۸

آبان، آذر و دی ۱۳۶۶
قيمت ۳۰۰ ريال



تک آلاها اگیل ، ارکیم ، آی ارکیم
قارشیندا گؤر اگیلر کیم، آی ارکیم

مغرور دایان ، آالنن آچیق ، اوزون آغ
اوندان باشقا ، سن بیر کسه اگیلمه

VARLIQ

PERSIAN AND TURKISH
JOURNAL

91 Year No. 65-4
Nov, Dec 1987

Add.: Vali-Asr. Ave. Bidi Str.
No. 17 Tehran-Iran

وارلیق

مجله فرهنگی ، ادبی هنری
به زبانهای فارسی و ترکی
تحت نظر هیئت تحریریه
صاحب امتیاز: دکتر جواد هیئت

تهران: خیابان ولیعصر کوچه بیدی پلاک ۱۷
تلفن: ۶۴۰۵۱۱۷

لینوگرافی : امیر
چاپخانه کاویان - میدان بهارستان